

**MATS FRIDLUND &
ULF SANDSTRÖM (red.)**

Universitetets värden

*Bidrag till den forsknings-
politiska debatten*

UNIVERSITETETS VÄRDEN

Redaktörer för serien *Universitet företag samhälle*
Sverker Sörlin och Gunnar Törnqvist

1. Göran Brulin *Den tredje uppgiften*
2. Kerstin Cederlund *Universitet. Platser där världar möts*
3. Mats Fridlund & Ulf Sandström (red.) *Universitetets värden*
– *Bidrag till den forskningspolitiska debatten*
4. Sverker Sörlin & Gunnar Törnqvist *Kunskap för välstånd*
– *Universiteten och omvandlingen av Sverige*

UNIVERSITET

FÖRETAG

SAMHÄLLE

Mats Fridlund & Ulf Sandström (red.)

Universitetets värden

Bidrag till den forskningspolitiska debatten

Mats Benner
Sverker Gustavsson
Lillemor Kim
Thorsten Nybom
Bo Rothstein
Ulf Sandström
Hans Skoie
Björn Svedberg
Sverker Sörlin

SNS Förlag

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm
telefon 08-507 025 00
telefax 08-507 025 25
e-post bok.info.order@sns.se
webbplats www.sns.se

SNS – Studieförbundet Näringsliv och Samhälle – har till syfte att främja forskning och insiktsfull debatt om viktiga samhällsfrågor. SNS vill föra ut och nyttiggöra kvalificerad samhällsvetenskaplig forskning samt tillhandahålla ett obundet forum för diskussion av aktuella politiska och samhällsekonomiska frågor för att därigenom skapa bättre underlag för beslut i privat och offentlig sektor. SNS inflytande i svensk samhällsdebatt bygger på medverkan av framstående forskare och ledande företrädare för näringsliv, förvaltning, politik och medier.

Verksamheten bedrivs genom

- tillämpad samhällsforskning genom ett nätverk av akademiska forskare i Sverige och utomlands;
- utgivning av böcker i samhällsvetenskapliga ämnen på eget förlag;
- konferenser och möten i Sverige och utomlands.

SNS grundades 1948 som en allmännyttig ideell förening och är politiskt och intressebaserat obundet. Verksamheten finansieras genom individuella medlemsavgifter, företagsabonnemang, forskningsanslag, bokförsäljning och konferensavgifter.

Universitetets värden – Bidrag till den forskningspolitiska debatten

Första upplagan

Första tryckningen

Omslag och grafisk formgivning Göran Eklund

Layout Elisabet Björner

© 2000 Författarna och SNS Förlag

Tryckning Kristianstads Boktryckeri AB, Kristianstad 2000

ISBN 91-7150-796-5

INNEHÅLL

FÖRORD 7

DEL 1

FORSKNINGSPOLITIKENS VÄRDERINGAR OCH NORMER 13

THORSTEN NYBOM

**"Att redlöst ställa sig till händelsernas
förfogande" – funderingar kring svensk utbildnings-
och forskningspolitik** 14

SVERKER GUSTAVSSON

Bekämpandet av universiteten 46

BO ROTHSTEIN

Fri eller dirigerad forskning 52

BJÖRN SVEDBERG OCH ULF SANDSTRÖM

Universitetet och forskningen – en problemdiskussion 67

DEL 2

FORSKNINGENS ORGANISATION OCH FINANSIERING 93

MATS BENNER

Den enfaldiga forskningspolitiken – en diagnos 94

ULF SANDSTRÖM

Forskningspolitikens blinda fläck 106

HANS SKOIE

**Bra till slut? – kommentarer till den
Wigsellska utredningen** 131

DEL 3

FORSKARUTBILDNING OCH UNIVERSITETET I FÖRÄNDRING 141

LILLEMOR KIM

Forskarutbildningsreformen – vad kan vi lära? 142

SVERKER SÖRLIN

Kan universitet göra karriär? 151

FÖRFATTARPPRESENTATIONER 163

År 2000 ser ut att bli ett avgörande år för hur svensk forskningspolitik skall gestalta sig i framtiden. Under våren förväntas regeringen lägga fram ett förslag om ny myndighetsorganisation, vilket innebär att forskningsråden förmodligen "försvinner" och inordnas under en gemensam styrelse, samtidigt som de större sektorsorganen läggs samman till tre stora myndigheter. Huvudtanken i den s.k. Wigzellska utredningen *Att finansiera forskning och utveckling* (Ds 1999:68) är – åtminstone enligt utredningsmännen själva – att skapa förutsättningar för en ökad flexibilitet och för större programsatsningar i det svenska forskningsfinansieringssystemet. Senare, under hösten, förväntas regeringen även komma med den sjätte samlade forskningspropositionen. Flera av de spörsmål som rests i de senaste årens utredningar, och i den tidvis ganska intensiva offentliga diskussionen, kommer där att behandlas och förhoppningsvis även besvaras på ett eller annat sätt. I den här boken samlas några debattinlägg som utifrån olika temperament, perspektiv och grundhållningar direkt berör den stora och övergripande frågan om universitetets och den akademiska forskningens roll och uppgift i samhället. Tanken är att stimulera till en bred och öppen diskussion i dessa för nationen angelägna frågor, innan roller och uppgifter låses fast i sega, intresse- och prestigebundna strukturer. Universitetets framtid är öppen och därför finns ett ständigt behov av en allsidig och upplyst diskussion om universitetets roll, identitet och uppgift i samhället – inte minst bland universitets- och forskningsföreträdarna själva.

Universitetet är ständigt utsatt för ett inre och yttre förändringstryck. Omvälvande reformer som påverkat interna normer och organisationskultur har genomförts på senare år. Nya organisationsformer införs och nya strukturer etableras till följd av dessa förändringar. Många upplever därför att universitetet idag är på väg att förlora en del av sin forna identitet. Inte för inte har många svenska universitet i dag seminarierier och konferenser under rubriken "Universitetets idé".

Även om detta i och för sig är både nödvändigt, tilltalande och lovt, bör det samtidigt även uppfattas som ett uttryck för den genuina osäkerhet och oro som många universitetsföreträdare upplever inför dagens politiska och ekonomiska verklighet – och kanske inte minst inför dem som anser sig företräda denna ”verklighet”.

På en rad väsentliga punkter har hela forskningslandskapet och villkoren för universiteten ändrats under 1990-talet. Små förskjutningar växte under detta decennium till påtagliga balansproblem. Löntagarfondsstiftelsernas tillkomst, som bl.a. inneburit att universitetsforskningen starkare än tidigare knutits samman med tillväxtpolitiska mål, är bara ett exempel på detta. EU-bidragen till forskningen är en ytterligare faktor som verkat i ungefär samma riktning. Till detta kan sedan även läggas förändringarna av forskarutbildningen, de stegvisa förändringarna av forskningsmyndigheterna, 1993 års högskolereform, den organisatoriska decentraliseringen av beslutskompetens inom universiteten, den regionala omfördelningen och inte minst den kraftiga volymökningen.

Utvecklingen inom forskningspolitiken under 1990-talet kan synnerligen förenklat sammanfattas med att decenniet inleddes med tillskapande av ett nytt forskningsråd – Teknikvetenskapliga forskningsrådet – och avslutades med ett förslag om dess avskaffande. Medan andra nordiska länder genomfört mer heltäckande forskningspolitiska reformer under 1990-talet, har Sverige närmast trevande ägnat sig åt att genomföra ett stort antal punktvisa förändringar. Reformerna har ofta föregåtts av snabbt genomförda och begränsade utredningar. Politikområdet har präglats av en slags oövertänt brådska som kan misstänkas härröra från en odefinierad känsla av att Sverige skulle befinna sig på efterkälken och att det därför framförallt gäller att åtgärder vidtas snabbt. Men, eftersom det inte funnits någon konsensus om vad som är problemet och vad som är de viktigaste åtgärderna på lång och kort sikt (ens inom en och samma partikonstellation över tid), har denna aktivitet inte heller inneburit någon successiv uppbyggnad av kunskap mellan de olika utrednings- och reformomgångarna. Och inom ramen för varje ny omgång har det alltid varit alltför bråttom och tid saknats för att ägna sig åt någon systematisk form av långsiktig kunskapsuppbyggnad.

En tydlig röd tråd genom föreliggande antologi är uppfattningen att det behövs en kraftsamling och ordentliga resurser inte bara för forsk-

ning utan även för *studiet* av hur denna forskning faktiskt fungerar och bör organiseras. Det behövs flera organisationer beredda att ta ansvar för långsiktig och övergripande kunskapsuppbyggnad inom denna det moderna samhällets kanske viktigaste strategiska fält, forskningen och den högre utbildningen vid universitet och högskolor. En systematisk och fortlöpande informationsinsamling av basfakta rörande det svenska forsknings- och högre utbildningssystemets materiella, personella och intellektuella behov, brister och utveckling kommer att behöva utvecklas. Men det handlar också om att skapa goda förutsättningar för analys av de data och den information som faktiskt föreligger, men sällan utnyttjas. Det blir intressant att se regeringens förslag till att lösa dessa problem i den kommande forskningspropositionen. I såväl Norge som Danmark finns för övrigt intressanta exempel på hur sådan verksamhet kan organiseras. Ett steg för att förbättra situationen i Sverige på detta område har tagits med det nybildade *Institutet för studier av utbildning och forskning* i Stockholm, som finansieras av fyra forskningsstiftelser (SSF, RJ, STINT och KK-stiftelsen) och fyra kungliga akademier (IVA, KVA, KSLA och Vitterhetsakademien). En viktig poäng med institutet är dess fristående ställning. Det utgör därför såväl ett komplement till som en samarbetspartner med kommande statliga satsningar på området.

Följande bör sägas om denna antologis tillkomsthistoria: bidragen är i stor utsträckning att betrakta som ett antal självständiga inlägg till den pågående forskningspolitiska debatten. Idén framkom som en reaktion på Thorsten Nyboms uppsats, som förelegat sedan början av hösten 1999. Det framstod som klart att det fanns ett behov av såväl en debattskrift som ett utrymme för en vidgning av debatten. Redaktörerna har därför sett som sin uppgift att vidareföra och komplettera några av de teman som ingår i Nyboms bidrag. I mångt och mycket är hans inlägg en kommentar till nuläget. Nybom går igenom ett antal av de diskussionsfrågor som varit föremål för debatt under de senaste åren och pekar särskilt ut ett antal problem som svenska forskningspolitiker har att hantera och måste ta itu med. Att det inte är oproblematiskt att alltmer makt har flyttats från forskarna till företrädare för stat och marknad belyser Sverker Gustavsson genom att närgånget granska den Wigzellska utredningen. Bo Rothstein fyller på med att precisera farhågorna kring en alltmer politiserad forskning. Bokens första avdelning, som benämnts "Forskningspolitikens normer och

värderingar”, avslutas av Björn Svedberg och Ulf Sandström vilka anlägger ett perspektiv på forsknings- och utbildningspolitik, som bland annat utgår från innovationspolitiska resonemang. Intressant är att de på flera punkter – om än icke alla – kommer till slutsatser som överensstämmer med de tidigare nämnda författarnas.

Bokens andra del ägnas forskningens övergripande organisation och finansiering. Mats Benner inleder med en analys av forskningspolitikens utveckling sedan början av 1980-talet. Uppsatsen pekar på att forskningspolitiken alltmer kommit att betraktas som instrument för andra politikområden och andra politiska mål. Ulf Sandströms bidrag ställer forskningsråden och deras funktion i det svenska forskningssystemet i fokus. Här genomförs en analytisk djupdykning i ett omfattande empiriskt material kring forskningsråden, till vilka starka förhoppningar knutits särskilt under 1990-talets senare år. Sektionen avslutas med en norsk kommentar till den svenska situationen i form av Hans Skoies synpunkter på den nyligen framlagda Wigzellska rapporten. Här är det i synnerhet de organisatoriska aspekterna som diskuteras. Det bör framhållas att den nämnda rapporten, liksom *Forskning 2000*, utgör en viktig utgångs- och referenspunkt för flera av de här publicerade uppsatserna.

I den tredje och sista delen står forskarutbildningen i centrum. Lillemor Kim ställer ett antal kritiska frågor föranledda av den senaste reformen av forskarutbildningen. Slutligen låter Sverker Sörlin forskarutbildningen vara utgångspunkten för ett resonemang om förhållandet idag mellan nya och gamla universitet och vad som kan tänkas hända i ett framtidsperspektiv.

Antologin har tillkommit inom ramen för forskningsprogrammet *Universiteten och det nya forskningslandskapet*, vilket koordineras av Ulf Sandström vid *Institutet för studier av utbildning och forskning*. Programmet består av ett nätverk av forskare från flera av landets universitet och dess huvudsakliga idé är att via konkreta undersökningar av universitetsforskarnas arbetsvillkor belysa hur forskningssystemet fungerar. I programmets olika projekt uppmärksammas bl.a. organisations- och finansieringsformer för forskning, strategier för forskningsplanering, forskares samarbetsmönster, förutsättningar för vetenskaplig produktivitet, forskningsfinansiärers arbetsformer och anslagspolitiska praktik samt hur institutionella förändringar påverkar vetenskaplig verksamhet.

Finansiellt stöd till bokens publicering har givits av *Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond* samt *Institutet för studier av utbildning och forskning* i Stockholm.

STOCKHOLM I FEBRUARI 2000

Mats Fridlund Ulf Sandström

DEL 1

Forskningspolitikens värderingar och normer

”Att redlöst ställa sig till händelsernas förfogande” – funderingar kring svensk utbildnings- och forskningspolitik

Utgångsläge

För mig framstår det som ingalunda självklart att alla de åtgärder som idag föreslås och vidtas inom den högre utbildningen och forskningen i första hand avser att optimera förutsättningarna för den framtida kvalificerade kunskapsproduktionen och kunskapsförmedlingen i Sverige. Det finns goda skäl att ställa följande fråga: Är politiska och byråkratiska huvudmän verkligen kompetenta eller ens intresserade att på allvar övervaka och åtgärda de långsiktiga – ibland förutsägbara, ofta oförutsedda – negativa konsekvenserna för den akademiska kärnverksamheten av vidtagna politiska reformer? Politiker betraktar tydligen forskningspolitik och högre utbildning främst som strategiska instrument för att uppnå *andra*, i och för sig behjärtansvärda, politiska mål och vi har ett centralt ämbetsverk som på fullt allvar hävdar att jämställdhet utgör ett centralt kriterium vid bedömningen av de svenska högskolornas och universitetens *kvalitet*!

Som Bo Rothstein framhållit i sin tänkvärda kritik av den beslutade lärartjänstreformen, (*DN 98-11-15*) framstår det som allt mer uppenbart, att en av de centrala insikterna i den sentida statsvetenskapliga och historiska forskningen numera fullständigt ignoreras av de maktägande politikerna, nämligen den att det verkliga resultatet av politiska och organisatoriska reformer sist och slutligen avgörs först i den faktiska genomförandeprocessen. I konfrontation med den många gånger motspänstiga och ibland lågsinnade verkligheten kan således också de mest vällovliga reformer snabbt trampas till träck, även om de till äventyrs varit väl förberedda och välgrundade. Om de däremot genomförs utan egentliga systematiska kunskaper eller undermineras genom att nödvändiga förutsättningar saknas, är misslyckandet i

praktiken programmerat, om av medveten destruktivitet eller ren tanklöshet hos politikerna kan alltid diskuteras.

Självklart måste förändringsprocessen och politiken inom högre utbildning och – inte minst – beträffande forskning delvis ha karaktären av organisatoriska experiment. Men som alltid när det handlar om experiment bör dessa helst vara *kontrollerade* för att ha något egentligt värde. Man måste alltså skaffa sig så goda kunskaper som det över huvud taget är möjligt, vad avser ingångsvärden och fundamentala förutsättningar. Man bör dessutom åtminstone ha välgrundade hypoteser om *troliga konsekvenser* samt en realistisk föreställning om *vilka indikatorer* som kan tänkas vara relevanta när man går att bedöma eller utvärdera ”experimentens” positiva eller negativa utfall.

Om forskningspolitiken i stället tenderar att i huvudsak bestå av en kombination av substanslösa mantror av för tillfället gångbara ”sound-bites” om ”kunskapssamhället” och lika ”kraftfulla” som oövertänkta ”reformer” framstår uppgifter om det totala antalet spenderade miljarder som relativt irrelevant information vid bedömningen av de nuvarande forsknings- och utbildningssystemets *faktiska* vetenskapliga kvalitet och akademiska välbefinnande. Således, när politiker stolt framhåller att Sverige är det land, som enligt tillgänglig OECD-statistik satsar mest på FoU som andel av BNP, är det nog mer relevant att fundera över *varifrån* dessa pengar kommer, *vart* de faktiskt går och vad *effekterna* blir, än imponeras av den tjugiga totalsiffran. Likaledes torde förmågan att ”ta hem” forskningsanslag från Bryssel utgöra en synnerligen dubiös indikator vid bedömningen av svensk forsknings relativa och absoluta kvalitet och status.

Jag hävdar alltså, att det idag i praktiken är nära nog omöjligt att med någon högre grad av säkerhet uttala sig generellt om det svenska forsknings- och högre utbildningssystemets hälsoläge och framtid, helt enkelt därför att vi saknar relevant och systematisk baskunskap för att ställa en någorlunda korrekt diagnos. Det är till och med tveksamt om vi ens kan uttala oss om huruvida det fortfarande, i någon rimlig mening, handlar om ett ”system”! Kan vi således fortfarande tala om en sammanhållen verksamhet där handlingsprinciper, beslutsinstanser, beslutsformer, övergripande normer och belöningssystem är transparenta, av alla erkända samt moraliskt och politiskt bjudande? Eller håller vi på att – genom en olycklig blandning av överentusiastisk tanklöshet och planlös ”totaliseringsiver” – skapa en situ-

ation, som karaktäriseras av administrativ ogenomskinlighet, epistemisk drift, institutionella dysfunktioner och suboptimalt resursslöseri, som vi varken kan kontrollera eller kanske ens identifiera.

Det finns vissa tecken som tyder på att det senare faktiskt kunde vara fallet. Konkurrensen om de existerande ändliga resurserna sker i allt större utsträckning på olika arenor med helt skiljaktiga kriterier och "behörighetskrav". Huruvida en svensk högre utbildningsanstalt tilldelas utökade resurser för forskning och utbildning har idag, såvitt jag förstår, endast undantagsvis att göra med dokumenterad akademisk kompetens eller vetenskaplig excellens. För att vara en framgångsrik medelsanskaffare och "institutionsbyggare" i dagens politiserade och "relevansinriktade" högskole- och forskarvärld krävs helt andra utförsåvor.

Dessutom har vi på "systemnivå", åtminstone inom vissa forskningsfält och fakultetsområden, börjat få en incitamentsstruktur som visserligen är "fri" men samtidigt i höggrad *frikopplad* från dokumenterad kompetens och kvalifikationer. Om således någon på fullt allvar skulle hävda att lönesättningen i högskolesektorn endast är en naturlig följd av att vi fått en fungerande akademisk "marknad", där eftertraktad *akademisk* kompetens och excellens går till högstbjudande, har vederbörande inte förstått *någonting* av det som sker. Det handlar nämligen inte om någon kvalitativt styrd marknad, i stället är det frågan om en politiskt bestämd skenmarknad, där vissa aktörer – främst då de "gamla" universiteten – antingen förses med sådana handikapp att de inte har praktisk möjlighet att delta som fullvärdiga aktörer eller också helt sonika förbjuds att vara med. Ett likartat kontotransfererande marknadsgyckel har, såvitt jag begriper, uppenbarligen även introducerats beträffande universitetens lokalkostnader.

I ljuset av detta skulle jag på fullt allvar vilja ge de gamla universiteten, och då inte minst mina egna "al(r)ma mödrar" – Stockholms, Uppsala och Linköpings universitet – följande modesta råd: Sluta med ert tröttsamma lamenterande över sakernas eländiga tillstånd. Sluta med er uppenbarligen impotenta fördröjningsstrid gentemot de mindre och medelstora högskolorna. Sluta inbilla er att ens internationellt erkänd akademisk excellens utgör någon avgörande konkurrensfördel vid den politiskt bestämda fördelningen av utbildnings- och forskningsresurser. Framför i stället till statsmakterna unisont, oupphörligt och med full kraft kravet att *samtliga svenska högskolor omedelbart får*

rang av fullvärdiga universitet. Kräv därefter att fördelningen av alla tillgängliga offentliga forsknings- och utbildningsresurser till dessa 30+ universitet skall ske, förslagsvis vart femte år, i jämlik, nationell konkurrens och efter ett antal strikta kriterier som endast avser dokumenterad akademisk (utbildnings-) kompetens och vetenskaplig excellens.

Det övergripande ansvaret för denna synnerligen grannliga uppgift skulle förslagsvis kunna anförtros ett *i grunden* reformerat och reorganiserat forskningsrådssystem – inklusive Grundutbildningsrådet. Om statsmakterna, lokala makthavare, näringsliv eller andra externa aktörer *därutöver* skulle ha andra, legitima, syften och ambitioner att befordra via den högre utbildningen, skall detta ske helt *öppet* och genomföras utifrån *därför relevanta* kriterier samt med resurser som *avsatts för just dessa ändamål*. Både rent principiellt och mot bakgrund av vad som skett i England är jag personligen ytterligt skeptisk till en sådan utveckling, men om alternativet är att vi fortsätter som idag är den ovan skisserade modellen trots allt föredra.

Frågor om – och kommentarer till – dagsläget

Mot bakgrund av de allt mer oroliga, och oroande, debattinlägg som en rad synnerligen sakförstående, välrenommerade, ansvarsfulla och självständiga akademiska företrädare under senare tid låtit publicera, eftersom de uppenbarligen anser att det svenska högre utbildnings- och forskningssystemet drabbats av mer eller mindre svårartade störningar, finns det anledning att ställa ett antal "existentiella" frågor som jag och många med mig anser måste besvaras *innan* man planerar och beslutar om den svenska högre utbildningsväsendets och forskningssystemets framtida roll, uppgifter och organisation.

Forskningsfinansiering och forskningsorganisation

Är det så, som professor Lars Håkansson (UNT 1999-08-20) och flera andra allt enständigare hävdar, att forskningsstiftelsernas tillkomst ingalunda inneburit en ökad flexibilitet och ett förstärkt kvalitetsmedvetande inom svensk forskningsfinansiering? Att stiftelserna tvärtom inte bara medfört en markant centralisering av verksamheten utan även inneburit en faktisk inskränkning av pluralismen och mångfalden i svensk forskning? Och därmed vidhängande kvalitetsförsäm-

ring och tilltagande opportunism? Håller vi med andra ord på att skapa ett oplanerat "Mode 2-System" som befolkas dels av ett fåtal rika och kraftfulla men principlösa mecenater, dels av en hord fattiga men smarta institutionella och individuella politiserande "lycksökare"?

Vad vi faktiskt vet, är att Sverige idag har ett forskningsfinansieringssystem, som vad avser finansieringsformer, tilldelningsprinciper, huvudmannaskap, styrformer samt individuella och institutionella mottagnings- och brukningsbetingelser inte har ett dugg att skaffa med det system som fanns bara för tio år sedan. Sålunda utgör det s.k. fakultetsanslaget – i många fall – snart en restpost i universitetens totala forskningsbudget. Samtidigt har även de traditionella forskningsråden – i vissa fall genom egen förskyllan men främst på grund av finansiella maktförskjutningar – förvandlats från prestigefyllda disciplinära "top-dogs" till smått patetiska forskningsbyråkratiska "junior partners" i jämförelse med de nyskapade kraftfulla och penningstinna "strategiska" forskningsstiftelserna. Likaledes har under det senaste decenniet även den traditionella sektorsfinansierade forskningen relativt kraftigt reducerats.

Detta till trots, var kanske det mest förbluffande och skrämmande att samtliga (positiva och negativa) debattinlägg, som följde på betänkandet *Forskning 2000* gav ett intryck av att den svenska forskningsorganisationen inte i någon väsentlig grad förändrats sedan det tidiga 1980-talet. Med något undantag hade nämligen alla dessa partsinlagor kunnat vara författade 1979 och knappast framstått som särskilt originella ens då.

Den betydande förskjutningen vad avser kontrollen över de tillgängliga forskningsresurserna under de senaste åtta, nio åren har inte bara inneburit en markant förändring av den institutionella maktbalansen inom svensk forskning. Den har även bidragit till en tilltagande sammanblandning av frågor som rör ansvar, arbetsuppgifter och institutionella normer på snart sagt alla nivåer inom det svenska forskningssystemet. Medan man tidigare med relativ ackuratess kunde avgöra vem som hade både det formella och reella ansvaret för de olika delsystemen inom svensk forskning (forskarutbildning, grundforskning, långsiktig medels- och kunskapsuppbyggnad osv.) är det idag nära nog omöjligt även för en någorlunda initierad bedömare att ha någon bestämd uppfattning härvidlag.

Ett fundamentalt problem är inte minst statsmakternas hämnings-

lösa och tanklösa sammanblandning av medel av olika karaktär och ursprung. Det är nämligen ett katastrofalt missförstånd om man tror att – och beter sig som om – alla pengar inom forskningssystemet är ”neutrala” och därmed helt utbytbara, dvs. att neddragningar inom en typ av finansiering utan konsekvenser kan ersättas med tillskott från andra finansieringskällor. När man alltså hävdar att exempelvis besparingar inom de traditionella fakultets- eller rådsmedlen ”kompenseras” av tillskott från stiftelserna, har man inte begripit att finansieringsformer och beviljningsprinciper alltid har precisa implikationer och inte sällan även djupgående institutionella och kulturella konsekvenser för mottagaren.

Det finns, enligt mitt förmenande, sålunda goda skäl att ställa, och helst även försöka besvara, åtminstone följande frågor angående den framtida forskningsfinansieringen och dess eventuella systemeffekter:

- a) Vilka är på lång sikt de faktiska och potentiella konsekvenserna (för de högre läroanstalterna, disciplinutvecklingen och för de enskilda forskarna/forskarstuderande) av att stiftelser de facto övertagit (tvingats överta?) en icke ringa del av ansvaret för den svenska forskarutbildningen, dvs. det som gjorde ett universitet till ett universitet?
- b) Hur långt, i vilka delar och i vilka avseenden kan forskning över huvud taget styras utan att styrningen blir kontrafinal?
- c) Vad beror Sveriges väldokumenterade oförmåga under de senaste decennierna att omvandla sina högst betydande FoU-investeringar till kommersiella innovationer och produkter i första hand på? Ett klarläggande härvidlag borde få omedelbara och djupgående konsekvenser för hur relationerna mellan dessa strategiska samhällsfärer skall definieras och utformas. Kanske är svaret bristande kompetens hos mottagaren, näringslivet, och inte på brister hos det ”avsändande” forskningssystemet?
- d) Vilka blir de långsiktiga strukturella konsekvenserna om Strategiska forskningsstiftelsen, som antytts, inom loppet av 15 år vräker ut alla sina miljarder? Har det svenska forskarsamfundet och den svenska industrin den nödvändiga spetskompetens och den institutionella infrastruktur som krävs att ta emot dessa pengar? Kommer en sådan åtgärd att åstadkomma långsiktiga dysfunktioner inom svensk forskning?
- e) Vilka blir de långsiktiga normativa, institutionella, finansiella och kvalitativa konsekvenserna, om den nuvarande EU-forskningsfinansieringen tillåts expandera?

- f) Innebär universitetens graverande brist på fasta forskningsresurser, och det därav följande närmast totala beroendet av externa anslag, ett reellt hot mot universitetens autonomi och vetenskapliga kompetensuppgagnad? Är det därmed möjligen även dags att högt tänka den förbjudna tanken, att rådsmedlen kanske borde omvandlas till konkurrensutsatta fakultetsmedel?*

Den kanske viktigaste enskilda förklaringen till att de amerikanska elituniversiteten lyckats bevara sin vetenskapliga eminens och sin stora institutionella autonomi efter andra världskriget är att man aldrig negligerat den gamla insikten om att "money has strings, even when it is green". Jag hävdar bestämt att en *stark* forskningsinstitution kan ta emot snart sagt *vilka pengar som helst* utan att ta skada till sin själ. Om man däremot skapar en situation, där de svenska universiteten och högskolor är så finansiellt och organisatoriskt försvagade att de inte har råd att tacka nej till *några* pengar, har mecenaterna snart ingen värdig mottagare för alla sina forskningsmiljarder.

Man bör dock poängtera att det inte bara är "mottagarna" av forskningsmedel som drabbats av denna upplösning av ansvarligheten, vilket man annars lätt kunde tro av den offentliga debatten. Även forskningsstiftelsernas arbete har kontaminerats av att man känt sig tvungna (tvingats) att överta ansvar och huvudmannaskap för en rad löpande åtaganden som ursprungligen initierats av andra sektoriella och forskningspolitiska huvudmän. Dessa åtaganden har ibland *helt* andra syften och ambitioner än att åstadkomma optimal vetenskaplig eminens. Därmed har stiftelserna av partipolitiska och statsfinansiella skäl hamnat i en prekär "Mädchen für Alles-situation". Man har endast delvis kunnat leva upp till de ursprungliga förhoppningarna om att i första hand utgöra Sveriges innovativa forskningsfinansiella "crack-force", dvs. nästan uteslutande satsa på stora gränsöverskridande, högriskprojekt av högsta vetenskapliga klass. Dessutom är det ovedersägligen så att de statliga anslagen till "allmän vetenskaplig utveckling" – dvs. främst grundforskning – sedan 1994/95 minskat i fast penningvärde (Kim 1999), oavsett vad än utbildningsministern offentligen bedyrar beträffande statens oavvisliga skyldighet att i första hand "satsa på grundforskning" (SvD 99-04-22) .

* Inom vissa vetenskapsområden, som jag tämligen väl känner till, skulle detta för övrigt inte innebära någon större reell förändring, eftersom rådet här sedan länge snarast fungerat som "förlängda" fakultetsmedel och icke som "högriskfinansiär".

Denna sammanblandning av roller och ansvar, principer m.m. innebär att de olika verksamheterna icke tillåts fungera i enlighet med eget normsystem och egen rational: de tvingas till ständiga kompromisser och i förlängningen kan det leda till kvalitetssänkning och till en närmast institutionaliserad opportunism.

Grundutbildning, expansion och kvalitet

Är det så, som professor Leif Lewin (DN 1999-07-27) och SULF vid upprepade tillfällen och i olika sammanhang påpekat, att den systematiska underfinansieringen av den snabba expansionen inom grundutbildningen (antalet studieplatser under 1990-talet har ökat med mellan 50–60 % medan anslaget per student under samma tid minskat med ca 15 %) medfört att ett av Europas mest välfungerande grundutbildningssystem sedan ett par år tillbaka befinner sig i ett "kontinentalt normalläge"? Det vill säga, att diskrepansen mellan resurser, å ena sidan, och volym och arbetsuppgifter, å den andra, obönhörligen håller på att leda till en kvalitativ kollaps, åtminstone för de s.k. kulturvetenskaperna – dvs. för 2/3 av samtliga studerande vid universitetet och högskolor.

Vad vi faktiskt vet, är att universitet och högskolor under 1990-talet i hög grad tvingats överta byggsektorns roll som konjunkturregulator (och utgöra "kompensation" för regementsnedläggningar), självklart då "inom befintliga ramar". Detta har, som Lillemor Kim (1998) visat, groteskt nog även medfört att vi systematiskt missgynnat den yngsta åldersgruppen bland våra potentiella högskolestuderande. Sverige är ett av de länder i Europa som har den lägsta andelen 18–25-åringar i högre utbildning. Att Sverige samtidigt kan stoltsera med världens kanske bäst utbildade 50-åringar borde vara ett memento, inte minst för socialdemokratiska utbildningspolitiker. Dessa båda ovedersägliga historiska fakta kan återföras till vad de maktägande utbildningspolitikerna vid olika tidpunkter i vår moderna historia tänkt, velat och faktiskt utträttat beträffande den högre utbildningens ställning, roll och uppgifter i samhället!

Om nu Sverige år 2010 skall vara världens mest avancerade "kunskapssamhälle", vilket samtliga ministrar aldrig försummar att offentligen deklarera, torde det vara avsevärt mycket viktigare att våra söner och döttrar får möjlighet att skaffa sig den "spetskompetens" de önskar än att vi föräldrar blir världens i särklass bäst utbildade pensionärer

med en lysande framtid bakom sig. Detta var i fall vad Husén, Segerstedt, Gustafsson, Myrdal, Helén, Edenman, Erlander och andra ansåg – då det begav sig – det vill säga då den egentliga utbildnings- och forskningspolitiken i Sverige inleddes. Eller, om jag uttrycker mig ännu *tydligare*: Erlander, Edenman et al. var genuint besjälade av att skapa – inte att bara prata om – ett ”kunskapssamhälle”, och frågan är om dom inte också lyckades med det!? Det finns nog skäl att försöka undvika att diskrepansen mellan politisk retorik och praktiskt handlande blir alltför stor.

Dessutom har den i och för sig glädjande och nödvändiga expansionen av grundutbildningen under det senaste decenniet ingalunda fått styras av studenternas egna preferenser och utbildningsval. Tvärtom, den institutionella placeringen och disciplinära hemvisten för de 30–40 000 ”platser”, som tillkommit under bara de senaste åren, har sålunda i stor utsträckning varit en direkt följd av uttalat politiska prioriteringar och överväganden. Det är självklart statsmakterna obetaget att agera på detta vis, dock bör man därvid icke glömma den ovedersägliga historiska sanning som säger, att utbildnings- och forskningspolitisk man-power-planing i en öppen marknadsekonomi *alltid* visat sig vara ett fåfängt jagande efter vind. Den har i bästa fall utgjort ett futilt slöseri med offentliga medel. I värsta fall har den varit ett slöseri med unga, begåvade och ambitiösa människors tid, drömmar och pengar.

Det allvarligaste – om jag nu förstått Lillemor Kim någorlunda korrekt – är dock kanske att man inte längre vet *om*, och i så fall *hur*, det svenska antagningssystemet till den högre utbildningen överhuvud taget fungerar. Det är sålunda idag omöjligt att säga huruvida antagningssystemet premierar och befordrar eller *faktiskt motverkar* de kvaliteter och värden som vi officiellt säger oss hylla som helt centrala. Därtill har uppenbarligen alla – inklusive Skolverket – ytterst diffusa uppfattningar om huruvida den nuvarande gymnasieskolan egentligen är högskoleförberedande. Det kan alltså i stället handla om en svårartad ”mismatch” mellan två system, som under lång tid ”reformerats” utan hänsyn till varandra. Att vidta ytterligare ”delreformer” inom detta nationellt heltäckande system innan vi vet hur och om det fungerar, vore därför snudd på otillständigt.

Det ständigt återkommande försvaret, både bland politiker och studentföreträdare, för att bibehålla det centrala antagningssystemet har

varit, att detta ansetts garantera de sökandes lika behandling och därmed även deras rättssäkerhet. Frågan är dock om det ur den enskilda studentens synvinkel vore mer transparent och därmed rättsäkrare om varje lärosäte tilläts formulera sina egna specifika kriterier och principer för antagning av studenter? Om det därvid skulle visa sig att Umeå i någon mån avvek från Uppsala, vad har så det med bristande rättssäkerhet att skaffa?

1990-talets stolta och ständigt återkommande självbelåtna deklamationer om ”nya studieplatser” har – i den mån de överhuvudtaget manifesterat sig i sinnevärlden – delvis finansierats av besparingar inom den befintliga grundutbildningen, där en tilltagande rovdrift på ambitiösa och reformvilliga lärare *och* studenter länge fått kompensera den alltmer akuta resursbristen. En sådan Döbelnsmedicin kan endast brukas under en mycket begränsad period utan att svårartade, långsiktiga skadeverkningar uppstår.

Just det faktum att man (o)medvetet förbrukar lärosätenas enda verkliga grundkapital – studenternas entusiasm och lärarnas psykiska energi och kompetens – innebär också att förfallsprocessen, när den väl sätter in, går med en rasande fart. Tillåts denna erosion fortsätta, är jagsåledes helt övertygad om att studenternas entusiasm inom mindre än ett decennium, har ersatts av kallhamrad cynism och att lärarnas psykiska energi omvandlats antingen till ”inre emigration” eller – där så är möjligt – en accelererande professionell fämflykt. Hur fort denna process faktiskt går och vilka konsekvenserna blir, låter sig utmärkt väl studera i den svenska ungdomsskolans sentida historia. Detta vore en moraliskt fullständigt oförsvarlig politik gentemot de kommande studentgenerationerna. Dessutom skulle ett sådant svek icke i första hand drabba de studenter, som av olika skäl förfogar över så stort kulturellt, ekonomiskt och socialt kapital, att de i dagens värld har möjlighet – och *kommer att* – ”rösta med fötterna”. Detta obestridliga faktum borde vara en allvarlig tankeställare – inte minst för en socialdemokratisk utbildningspolitiker.

Det har säkerligen förekommit ”slack” inom den högre utbildningen, som de ökande kraven på effektivitet och resursanvändning förmodligen bidragit till att undanröja. Samtidigt är det dock minst lika viktigt att med Leif Lewin även framhålla, att det finns ”en kritisk punkt” där besparingar inte kan drivas längre och antalet studenter per lärare inte kan utökas utan att bli kvalitetsurholande och därmed

kontraproduktivt. Ty även om det är svårt att precisera den kritiska punktens exakta "läge" och även om den moderna informationsteknologin medfört fördelar, är det trots allt så att alla högre utbildningssystem som centralt kriterium för utbildningens kvalitet fortfarande betraktar just relationen lärare–studenter som den kanske mest tillförlitliga indikatorn. I Sverige har kvoten mellan antal lärare och antal studenter ökat kraftigt under 1990-talet, helt i strid med de förslag som Grundbulten framlade 1992 (Kim 1999).

Differentiering och totalfinansiering

Är det så, att en närmast godtycklig, politiskt motiverad och genomdriven etablering av fyra nya universitet, det vill säga i stort sett lika många under de senaste fyra–fem åren som det egentliga Sverige orkade med under perioden 1477–1960, riskerar att ytterligare uttunna ett nationellt forsknings- och forskarutbildningssystem? Det svenska systemets största existerande strukturella problem, är enligt många initierade in- och utländska bedömare, att det beträffande forskning och forskarutbildning är "underkritiskt", dvs. består av alltför många små enheter med alltför gles kompetens. Som jämförelse kan man påpeka, att i USA – med en befolkning på cirka 260 miljoner och en statsvetarpopulation på gissningsvis 10–15 000 – anser man sig ha resurser och kompetens att upprätthålla 30–40 doctoral granting institutions i statsvetenskap. I Sverige – med 9 miljoner invånare och en behörig statsvetarpopulation på kanske 200 – anser man sig nu ha resurser och kompetens att inrätta 13 dylika institutioner! Såvitt jag förstår måste detta betyda, att man i vissa kretsar faktiskt anser, att svenska statsvetare är mer än tio gånger så begåvade eller effektiva som sina amerikanska kolleger.

Vad vi faktiskt vet, är att regeringen åtminstone till 2/3 genomdrev detta beslut mot sin egen expertgrupps uttryckliga rekommendation. Den *enda* motiveringen för denna desavouering var, att Jan S. Nilssons grupp icke tagit hänsyn till alla "relevanta" (= politiska) fakta i målet och därför kommit till "fel" slutsats. Det handlade här som bekant inte minst om s.k. regional utveckling. Att sedan de eventuellt positiva sambanden mellan regional utveckling och universitetsetablerande, *enligt all tillgänglig seriös forskning*, är synnerligen komplicerade och svårtolkade, struntar höga vederbörande uppenbarligen i. Men oavsett vilka åsikter man nu än kan tänkas ha i sakfrågan, borde det ändå

ha varit självklart att man före ett beslut, med betydande långsiktiga konsekvenser för hela det högre utbildningssystemets framtida utveckling, intensivt och eftertänksamt borde ha diskuterat frågor av nedanstående typ:

- a) Hur skall Sverige bäst klara den övergång till "universell" högre utbildning (>50 % i högre utbildning) som vi står inför?
- b) Hur skall detta system differentieras och diversifieras för att bli finansierbart och hjälpligt kunna uppfylla de högst varierande och ibland motstridiga önskemål, som framtidens samhälle och studenter kommer att ställa?
- c) Vilka kvaliteter *måste* karaktärisera, och helst genomsyra, ett fullvärdigt forskningsuniversitet?
- d) Vilka ekonomiska och personella resurser krävs *oundgängligen* för att åstadkomma och långsiktigt upprätthålla ett fullvärdigt universitet?
- e) För hur många forskningsuniversitet – ytterligt kostnads- och kompetenskrävande läro- och forskningsanstalter – har Sverige rimligen ekonomiska och personella resurser?
- f) Hur många forskningsuniversitet *behöver* vi egentligen?
- g) Om Sverige dessutom skulle bestämma sig för bygga upp ett- eller två internationella *elit*universitet, vilka konsekvenser skulle i så fall detta få för det nationella högre utbildningssystemet?

En seriös diskussion eller offentlig utredning med dessa frågor som utgångspunkt kunde – åtminstone *rent teoretiskt* – ha lett till att vi, i stället för att expandera, beslutat *lägga ned* minst ett universitet, för att på så vis kunna säkerställa att kvarvarande universitet finge rimliga ekonomiska villkor och en nödvändig vetenskaplig kompetens. Jag är väl medveten om att detta resonemang för somliga framstår som ytterst stötande redan som tankeexperiment. Man behöver endast erinra sig det raseri, som den artikel väckte (*DN 99-02-08*) där bl.a. SACOs ordförande och SULFs förbundsdirektör antydde att man kanske skulle skjuta upp de planerade "universitetsdopen" något år och i stället använda de tillgängliga medlen för att täcka den svårartade finansieringskris, som grundutbildningens snabba expansion åvägbragt. Artikelförfattarna hade förmodligen blivit mindre aggressivt behandlade av sina egna *akademiska* medlemmar om de föreslagit att man skulle riva Nationalmuseum och sälja tavlorna för att få in pengar.

Det framstår som ytterligt tveksamt att de senast "befordrade" högskolorna under överskådlig tid kommer att tilldelas de synnerligen

betydande ekonomiska, infrastrukturella och personella resurser som faktiskt krävs för att den beslutade institutionella omvandlingen skall lyckas. Man kan snarare frukta, att en situation skapas där de nya universiteten kommer att känna en ständigt växande besvikelse över att de aldrig givits en reell (ekonomisk) chans att på allvar konkurrera med de äldre, och att de gamla universiteten samtidigt upplever en tilltagande bitterhet över att de redan otillräckliga basresurserna för forskning och forskarutbildning kommer att bli relativt sett ännu mindre i framtiden. Denna dubbla frustration över ett – verkligt eller inbillat – orättvist nollsummespel är förståelig och på sikt systemförstörande.

Dessutom hoppas jag, att politiker och andra äntligen slutar upp med att anföra exemplet Umeå i universitetsetableringsdiskussionen, eftersom alla med rudimentära kunskaper i svensk universitetshistoria vet, att Umeås etablering var precis det som dagens initiativ *inte* är: en synnerligen väl genomtänkt utbildnings- och forskningspolitisk *fullskalesatsning*. Under sin uppbyggnadsfas tilldelades Umeå universitet *alla* de resurser det behövde – och lite till.

Vad som under alla omständigheter står utom allt tvivel är, att det är hög tid att på allvar diskutera hur det svenska högre utbildningssystemet skall genomföra den differentiering som oundgängligen måste tillstånd. Denna diskussion har de ansvariga i Sverige hittills vägrat föra. Den som försökt har vanligtvis snabbt och behändigt utdefinierats som ”elitist”. Denna vägran att överhuvudtaget diskutera behovet av differentiering har dessbättre *av rent ekonomiska skäl* blivit helt omöjlig att upprätthålla!

Antingen kan vi, som redan antytts, välja att differentieringen sker i form av en mer eller mindre anarkistisk och ogenomskinlig ”marknadsrörelse”, där en informell *vertikal* lärosäteshierarki gradvis växer fram. Huruvida sedan denna statushierarki har med pedagogisk och forskningsmässig kvalitet att skaffa, kommer i många fall att vara näst intill omöjligt att avgöra. Det kommer med andra ord att krävas stor systemkunskap för att kunna orientera sig i denna djungel av formellt likvärdiga men reellt högst varierande institutioner. Det råder väl knappast någon tvekan om från vilka sociala skikt de mest ”orienteringskunniga” studenterna kommer.

Eller så kan vi genom aktiva politiska åtgärder skapa ett *horisontellt* eller *funktionellt* differentierat högskolesystem. Ett system som består

av anständigt finansierade institutioner med olikartade kompetenser, inriktningar och huvuduppgifter, men som inom sina *respektive ansvarsområden* är av garanterat god kvalitet—eller kanske till och med högklassiga. Det svenska samhället och Sveriges studenter kommer att vara långt mer betjänta och ha oändligt mycket större nytta av tre goda mindre högskolor än av ett otal underfinansierade universitet. Vi kan själva välja vilken väg vi skall vandra, valet kommer vi dock aldrig ifrån.

Meritokrati, lärartjänstreformer och pengar

Är det så, som professor Bo Rothstein (*DN 98-11-15*) anser, att de beslutade förändringarna av tjänste- och befordrings- och meriteringssystemet, på grund av politisk klåfingrighet och medveten underfinansiering, i slutändan kan tänkas leda till reducerad professionell autonomi, kraftigt försämrade löne- och anställningsvillkor samt till att den redan närmast obefintliga rörligheten inom den svenska akademikerkåren slutgiltigt uppnår det i biologiska och sociala sammanhang nästan osannolika stadiet total petrifiering?

Vad vi faktiskt vet, är att universitet och högskolor inte kommer att erhålla en enda krona för att finansiera denna ”uppryckningsreform”. En uppskattad fördubbling av professorskåren (från 2 000 till 4 000) är således enligt utbildningsministern uteslutande ”en förhandlingsfråga som får lösas lokalt” (*SvD 98-12-07*). Den absolut nödvändiga förutsättningen för reformens anständiga genomförande finns därmed inte. När detta programmerade misslyckande blivit ett oomtvistat historiskt faktum, så kommer statsmakterna, helt i enlighet med modern politisk ”ansvarsetik”, självklart att framhålla att det fulla ansvaret härför uteslutande åvilar ”de lokala och självständiga” universitets- och högskoleledningarna.

Jag vill här citera brottstycken ur en essä jag publicerade våren 1997 (*Kunskap – Politik – Samhälle*):

Den av Erland Ringborg ledda utredningens betänkande (*SOU 1996:166*) hade kunnat utgöra en god och förnuftig utgångspunkt för en länge efterlängtd reformering av det svenska akademiska tjänstesystemet. Detsamma kan tyvärr knappast sägas beträffande den efterföljande propositionen (*1996/97:141*), som inte i första hand tycks vara intresserad av att säkerställa de akademiska institutionernas möjligheter att bedriva kvalificerad vetenskaplig forskning och utbildning. I

stället kan man i propositionens text spåra en ren och skär forskarfientlighet, som draperats i tom "pedagogisk" meriteringsretorik. ... Forskning har förvandlats till en renodlad kvantitetsfråga, där kompetensnivå och forskningskvalitet reducerats till ett simpelt räknande av skallar – ju fler som nominellt forskar desto högre kvalitet ...

Genom denna proposition kommer man att skapa ett slags perverterat och underfinansierat "tenure-track" system med bl.a. följande troliga konsekvenser: I framtiden kommer många ekonomiskt "ansvarsfulla" universitet och högskolor att upphöra med att utlysa professorsbefattningar. Eventuella professorsutnämningar blir i huvudsak en rent intern medels- och förhoppningsvis ibland även kompetensfråga. ... Den akademiska orörligheten kommer därmed att ytterligare förstärkas, eftersom intern "uppräckning", icke extern rekrytering blir den normala formen av professorstillsättning ...

Eftersom universitet och högskolor av statsmakterna under de senaste åren uppmanats ta på sig en rad synnerligen personal- och arbetskrävande uppdrag inom grundutbildningen, som dessutom förväntas expandera ytterligare under kommande år, är det en fullständig illusion att tro att bortåt hälften av samtliga verksamma, disputerade universitetslärare kommer att få samma arbetsuppgifter och tjänstebeskrivningar som de hittillsvarande professorsbefattningarna. ... Vad man därmed i praktiken har åstadkommit är *inte* att professorskompetenta universitetslektorer äntligen fått den titulatur, ekonomiska ersättning och de arbetsuppgifter man alltid borde ha haft, utan slutresultatet blir i stället, att samtliga forskare och akademiska lärare – till gagnet – förvandlas till universitetslektorer.

Redan vid beslutstillfället hyste jag således kraftiga dubier både beträffande statsmakternas egentliga avsikter och reformens troliga konsekvenser. Jag kunde dock inte ens drömma om att statsmakterna, vissa fackliga företrädare och flera högre utbildningsanstalter i skön förening skulle använda denna reform till att försöka ramponera hela den akademiska professionen. Ej heller kunde jag tänka mig att statsmakterna i sin utvärdering av denna, enligt egna utsagor, renodlade *kompetensreform* i första hand skulle komma att beakta dess "jämförbarhets-effekter" (SvD 99-10-12; Högskoleverket Reg.nr. 649-1280-99). Jag tillstår och ber härmed skamset om tillgift för min politiska naivitet.

I detta sammanhang finns det även anledning att påpeka beträffande Thamprofessorer och andra jämförbarhetsåtgärder, att om dessa i första hand används för att radera den meritokratiska basen i det akademiska karriärsystemet vilar på (*skall vila på*), måste man även inse att

man därmed i praktiken tar bort grundbulten i universitetens traditionella autonomianspråk. Jag vill också påstå att kvinnliga akademiker förmodligen har större anledning än sina manliga kolleger att upprätthålla den strikta meritokratin.

Under alla omständigheter kommer en förfuskad lärartjänstreform, på kort sikt, att leda till en djup och bitter besvikelse. På längre sikt kommer det även att medföra en förstärkt professionell demoralisering och tilltagande kompetenssvikt. Det finns således goda skäl att ta Bo Rothsteins Kassandravarning (*DN 98-11-15*) på fullt allvar: "Såsom lärarkåren i ungdomsskolan har knäckts vad gäller löne- och arbetsvillkor har nu turen kommit till professorskåren". Man kan här även inkludera den bedragna kvalificerade universitetslektorskåren.

Huruvida förändringarna beträffande professorernas anställningskydd, som Rothstein hävdar i sin artikel, även innebär ett hot mot deras autonomi och att "obekväma professorer numera riskerar att få sparken" är väl mer ovisst. Dock kan man säga så mycket, att oavsett om professorernas förändrade anställningsformer, enligt de maktägande ministrarnas ivriga försäkringar, endast skall ses som en naturlig anpassning till "modern arbetsrätt" och absolut ingen inskränkning av deras autonomi, är det ändå föga troligt att en gradvis alltmer demoraliserad och utbränd professionell yrkeskår vare sig har ork, kompetens eller ens intresse av att påta sig rollen som samhällets institutionaliserade och självständiga kritiker.

Styrning mellan kollegialitet och effektivitet

Ärdetså, som professor Sverker Gustavsson (*flerstädes*), professorerna Bo Rothstein och Lennart J. Lundquist (*GP 99-08-17*) och flera hävdar, att de djupgående administrativa och "maktpolitiska" förändringarna med ett tydligt byråkratiskt och externt/ickeakademiskt inflytande samt med en allt tydligare s.k. målstyrning och ett alltmer renodlat managementtänkande, inte bara hotar att underminera universitetets traditionella kollegiala beslutssystem och autonomi utan även hotar de normer och de grundläggande värderingar som under åtminstone ett sekel utgjort universitetets intellektuella fundament och ytterst även grunden för deras samhälleliga legitimitet?

Vad vi faktiskt vet, är att det nya systemet har regeringsutnämnda lekmannadominerade styrelser samt en likaledes regeringsutnämnd rektor, som till skillnad från sina föregångare både har och förväntas

utöva makt. Detta förutsätter ett grundligt omtänkande beträffande hur och enligt vilka kriterier dessa organ och befattningar besätts. Det måste sålunda bli ett obönhörligt slut med det hittillsvarande spoilsliknande system, som tenderat att fylla universitetsstyrelser med diverse "representanter" för skilda politiska och samhällsliga intressegrupper och aktiviteter. Eftersom styrelsen nu har verklig makt, måste den och inte minst dess ordförande endast utses med hänsyn till dokumenterat intresse för verksamheten och *särskild* kompetens.

I denna nya värld blir dessutom styrelsens absolut viktigaste uppgift att företräda och *skydda* lärosätets autonomi och integritet gentemot *samtliga* externa intressen – inklusive regeringen. Det är nämligen ingalunda självklart att statsmakterna i framtiden i första hand kommer att uppträda som traditionell skyddsängel. Snarare är det allt mer uppenbart att universiteten av politiker inte längre uppfattas som en offentlig nyttinghet *i sig* utan främst som medel att uppnå och befordra andra politiska mål och syften. Den rektor och/eller styrelseledamot, som i detta läge också själv anser att universitetets högsta ledningsfunktioner bör användas till att befordra tidsbundna, externa intressen eller att ett akademiskt lärosäte skall styras enligt samma principer som ett kommersiellt företag i konsultbranschen, torde aldrig ha begripit vad ett universitet är.

Likaledes bör rektorerna vid de universitet och högskolor, som nu förväntas vara helt självständiga, i sin egenskap av verkliga administrativa makthavare även vara bättre *akademiskt* förankrade än tidigare. Om så icke är fallet kommer man svårigen att klara av "att ständigt omges av missnöjda vänner men inga uttalade fiender", vilket enligt University of California Berkeleys legendariske rektor Clark Kerr bör vara den framgångsrike universitetsledarens enda realistiska målsättning. Samtidigt måste rektorns akademiska kolleger från och med nu begripa, att valet av rektor inte har med det institutionella egenintresset att skaffa utan med lärosätets allmänintresse – två intressen, vilka som bekant inte alltid sammanfaller, åtminstone inte på kort sikt.

Det är vidare alldeles nödvändigt, att varje universitet noga identifierar och definierar vilka interna uppgifter, befogenheter, skyldigheter och beslut som bör vara strikt akademiska och därmed exklusivt handhas av det meritokratiska forskarsamfundet. Om man inte formaliserar maktfördelningen mellan administration och akademi, riskerar man att hamna i ständiga, förlamande kompetensstrider. Inte

minst universitetsföreträdarna själva har en viss benägenhet att blanda samman uppgifter och funktioner och vad som bör behandlas av separata beslutsorgan. En genomförd formalisering är inte minst viktig för den *individuella* forskarens möjlighet att försvara sin autonomi, ty den snabba och genomgripande avreglering som skett i Sverige under det senaste decenniet har framför allt handlat om en "befrielse" på system- och lärosättesnivå, som professor Stefan Björklund så föredömligt analyserat i boken *En författning för disputationen* (1996). På individnivå har avskaffandet av det tidigare detaljerade regelverket med rätta framstått som en förlust av gamla lagstadgade rättigheter och därmed inneburit en reellt minskad frihet.

De förändringar som universitets- och högskolesystemet genomgått under det sistlidna årtiondet har varit av en sådan principiell och materiell betydenhet, att de borde ha föranlett en seriös diskussion kring universitetens formalrättsliga ställning i samhället. Detta förordade som bekant även RUT-93 i sitt betänkande SOU 1996:21. Man insåg det principiellt problematiska i att de numera formellt självständiga universiteten fortfarande betraktades och behandlades som helt "normala" myndigheter.

Myndighetsformen har, som bekant, inte blivit mindre problematisk sedan dess, eftersom det numera blivit allt omöjligare att definiera vad en svensk myndighet faktiskt är och gör. Det är således en helt öppen fråga, om svensk centraladministration fortfarande består av sakförståndiga och självständiga ämbetsverk eller om de utgörs av de för tillfället maktägande politikernas kader av offentligt avlönade pigor och drängar. Mot denna bakgrund vore det kanske hög tid att aktualisera det förslag, som bl.a. Sverker Gustavsson framfört, om att universitetens autonomi skulle inskrivas i grundlagen, och att universiteten och högskolorna skulle ges en närmast domstolsliknande ställning.

Forskarutbildning och enhetslösningens sista(?) triumf

Är det så, som professor Rolf Torstendahl (*flerstädes*) och andra, framför allt humanister, hävdar att de genomförda förändringarna i forskarutbildningens regelverk inte fyller sina syften: effektivisering, ökad genomströmning och förbättrade anställnings- och arbetsförhållanden för doktorander? Innebär de i stället en faktisk försämring av forskarutbildningens framtida omfattning, autonomi, kvalitet, organisation och institutionella ställning samt ett direkt hot mot den enskilda

doktorandens traditionella "Lernfreiheit"?

Vad vi faktiskt vet, är att huvudproblemet egentligen inte är huruvida dessa förändringar i någon rent allmän mening är "riktiga" eller "oriktiga". Dock bör man inse att det nu införda regelverket, under överskådlig tid, kommer att reducera antalet forskarstuderande inom humaniora och samhällsvetenskap högst väsentligt, vilket torde göra politiska deklarationer om en fördubbling av antalet doktorer inom tio år illusoriska. Likaledes innebär detta att ett betydande antal synnerligen välmeriterade och högmotiverade studenter inte kommer att ges möjligheter att skaffa sig en kvalificerad vetenskaplig utbildning och att därmed ägna sig åt vetenskaplig verksamhet.

Dessutom medför det, i sin förlängning, att humaniora och samhällsvetenskap, som sedan seklets början haft det öppna seminariet som sin centrala arbets- och socialiseringsform, tvingas reorganisera sin verksamhet i så måtto att man nu måste övergå från den traditionella disciplinära förankringen till en mer graduate school-liknande, ämnesöverskridande organisation. Detta torde vara den enda möjliga strategin, om man vill bibehålla en någorlunda anständig volym och bredd på sin utbildning och forskning.

Slutligen innebär de numera bjudande tids- och finansieringsreglerna, att doktorsavhandlingar i framtiden inte längre kommer att spela den centrala roll inom de svenska kulturvetenskaperna som de gjort under snart ett sekel. Med tanke på lärarnas snabbt växande undervisningsbörda och den nästan totala avsaknaden av karriärtjänster i det svenska akademiska systemet undrar vän av ordning vem som *i så fall* förväntas utföra forskning.

Huruvida de genomförda reformerna är bra eller dåliga må man alltså ha vilken åsikt man vill, problemet är *hur* och utifrån *vilka premisser* dessa reformer genomförts. Sålunda var övergångstiden från en sedan lång tid på "sedvanerätt" etablerad ordning för kort. En närmast oöverträffad arrogans från de maktägandes sida skapade dessutom inte bara onödigt frustration bland institutioner och studerande, det bidrog även till att systemet på många håll gick mer eller mindre i stå. Därtill kommer, att när statsmakterna nu hävdar att de vidtagna åtgärderna endast innebär att man äntligen genomför 1969 års forskarutbildningsreform, så bör det samtidigt framhållas att denna reform byggde på ett "kontrakt" mellan statsmakterna och vetenskapssamfundet, som statsmakterna aldrig honorerat (Odén 1991).

De sänkta avhandlingskraven och den förkortade utbildningstiden skulle kompenseras genom en ökad satsning på postdoktorala karriär-tjänster och detta löfte har *aldrig* uppfyllts.

Ännu värre är dock att den "enhetliga lösningens" terror inom det högre utbildnings- och forskningssystemet återigen tilläts fira en "lysande seger". När skall centralbyråkrater, departement och andra ansvariga begripa att homogenitet beträffande regelverk och organisatorisk enhetlighet inte kan vara ett självändamål i en välfungerande akademisk verksamhet? Den självklara utgångspunkten vid en reformering av forskarutbildningen borde varit att just denna aktivitet uppvisar så fundamentala kulturella, organisatoriska och praktiska skillnader från fakultetsområde till fakultetsområde, att den inte bör och inte kan behandlas som en enhet. En (manlig) doktorand i medicin har således på sin höjd promotionens frack gemensam med sin humanistiske kollega. Att tvinga på dessa heterogena aktiviteter ett enhetligt regelverk och en identisk organisation innebär i bästa fall att någon av en ren slump blir någorlunda nöjd. Slutresultatet blir dock vanligtvis att ingen ges möjlighet att verka under optimala förutsättningar och arbetsbetingelser. Att även fortsättningsvis hänvisa till den förmenta "förenkling", "rättvisa" och "jämlighet" som enhetligheten per automatik påstås befordra, är antingen ett uttryck för en renodlad cynism eller för ett monumentalt ointresse för Sveriges framtida forskning och de människor som skall utföra den.

Samhällsrelevans och kvalitetssvikt

Är *det så*, som professor Lars Engwall (UNT 99-01-26), professor Bengt Hansson (SvD 98-10-27) och jag själv (*flerstädes*) menar, att en alltmer förenklad, för att inte säga perverterad definition av nytta och "samhällsrelevans" har börjat genomsyra och överbestämma forskningssektorns samtliga aktörer och nivåer? En definition som dels har inneburit att olika vetenskapsgrenar på ett olyckligt och konstlat sätt ställs mot varandra, dels gradvis även leder till kortsiktig instrumentalism, medialisering och politisering. Vi riskerar att hamna i ett system dominerat av närmast institutionaliserad opportunistik hos både forskare och anslagsgivare, där originalitet, civilkurage, dokumenterad vetenskaplig och sektoriell sakkunskap snart framstår som bisaker, ja till och som störningsmoment, vid fördelning av medel och tillsättande av befattningar.

Vad vi faktiskt vet, är att det knappast kan vara till gagn för någon – och allra minst för nationen som helhet – att man även inom den ansvariga forskningspolitiken osofistikerat ställer olika vetenskapsområden mot varandra i stället för att göra seriösa internationella jämförelser och analysera landets långsiktiga behov av kvalificerad kunskap och kompetens. Kan det möjligen vara så att de begåvade och synnerligen omvärldskunniga unga, som väljer att ägna sig åt allehanda garanterat ”onyttiga” konstnärliga och kommunikativa utbildningar, kanske har förstått det framtida kompetensbehovet? ”Experter” inom politik, näringsliv och vid diverse halvakademiska organisationer låter ständigt lika pompöst och tvärsäkert göra veterligt vad Sverige framtidsvis behöver av kvalificerad kunskap, ”tvärvetenskap” och spetskompetens och vanligtvis brukar dessa s.k. forskningsrapporter – sedan minst 50 år tillbaka – komma till den sensationella slutsatsen, att 50 % av Sveriges befolkning helst borde bestå av traditionella civilingenjörer för att nationens ekonomiska välbefinnande skall kunna säkerställas. Dessutom blandar nyttoförespråkarna notoriskt samman *allmän nytta* och *särskild nytta* eller till och med *individuell nytta* när man talar om samhällsnytta och relevans. För mig personligen är det ingen som helst tvekan om att den elitiska och fria grundforskningen också är den i särklass mest *allmännyttiga*.

Jag är även utomordentligt trött på de ”andligt förfinande” kulturvetare, som i tid och otid ondgör sig över sina naturvetenskapliga kollegers förmenta rikedom och brist på bildning. Denna imbecilla internakademiska ”kulturkamp” är inte bara professionellt förödande, den är vanligtvis även präglad av en ytterst solid vetenskapshistorisk och forskningsfinansiell ignorans samt av en massiv forsknings- och universitetspolitisk träskallighet!

Samma akuta brist på precision återfinner man i de nu närmast rituella kraven på mer ”tvärvetenskap”. Motiven bakom dessa principdeklarationer är att man på detta sätt säger sig vilja förbättra samhällets totala ”problemlösningsförmåga”. Och eftersom samhällsproblem som bekant sällan följer traditionella disciplingränser, är det så vitt jag vet ingen som bestrider behovet av samarbete över disciplin- och fakultetsgränser. Ingen bestrider heller det ofta internvetenskapligt motiverade behovet av genuin disciplinär korsbefruktnings eller av innovationer beträffande forskningens och forskarutbildningens institutionella former. Men om faktiska åtgärder vidtas utifrån de

oprecisa och nebulösa begrepp som används i de flesta akademiska och politiska festtalen och i de officiella forskningspolitiska dokumenten (som i den senaste forskningspropositionen och i betänkandet *SOU 1996:120* som föregick etableringen av Högskolan i Malmö) är risken överhängande att dessa insatser blir rent destruktiva.

I värsta fall blir resultatet att man skapar ett intellektuellt skymningsland, som blir grogrund för en svårbestämd politiskt initierad och medialt uppburen opportunistisk sörja som officiellt förses med kvalitetsstämpeln ”forskning”. Sålunda menar jag, att det åtminstone inom den samhällsvetenskapligt inrättade sektorsforskningen finns goda skäl att ifrågasätta diskutabla forskningsfinansiärer och s.k. forsknings- och/eller utredningsinstitut som arbetar i en mer eller mindre politiserad halvvärld. Dessa borde omedelbart läggas ned eller – von oben nach unten – reorganiseras innanför universitetens murar. De forskningspolitiskt och finansiellt ansvariga bör, som Bengt Hansson påpekat (*SvD 99-09-20*), åtminstone begripa att tvärvetenskap inte får bli ett forskningspolitiskt självändamål utan uteslutande är ett medel för att uppnå vissa mål.

En central fråga är om relevansdiskussionen tillsammans med forskjutningarna beträffande finansieringsströmmarna även medfört en gradvis förändring av vad som kan kallas systemets grundläggande normer och institutionaliserade kultur. Dessvärre tror jag att så delvis är fallet. Jag tycker mig kunna spåra en tendens mot att forskningssatsningarna – stora som små – allt mer sällan har karaktären av grundläggande och potentiellt banbrytande högriskprojekt. I stället kan man se en allt tydligare anpassning till populära, tidsbundna modeströmningar och mediala och politiska påbud.

Det är väsentligt att framhålla att denna karaktäristik inte bara – eller ens i första hand – handlar om anslagsgivarnas agerande utan om forskarnas. Man kan med MFR:s Olle Stendahl och Jan Nilsson, på allvar undra om det kanske är så, att svenska forskare sänkt ambitionsnivån under de senaste åren (*DN 99-09-19*)? Mot bakgrund av den svenska forskningspolitiska historien kan det finnas *speciell* anledning att lyssna då just ”flickorna och pojkarna i vitt” börjar ställa dylika frågor. En annan icke ointressant uppgift är, att närmare 50 % av de forskare som tar emot EU-medel, enligt en rapport från KVA/IVA (Andersson & Nyman 1999), uppenbarligen anser att man ägnar sig åt grundforskning. Eftersom bara en femtedel av projektansökningarna

beviljas, anser sig utbildningsdepartementet stolt kunna slå fast, att den svenska EU-finansierade forskningen är av allra högsta klass (*SULF-tidningen* 1999:18): Om nu detta är ett relevant mått på excellens, hur stor andel beviljade ansökningar tror utbildningsdepartementet att våra vanligaste nationella forskningsråd och forskningsstiftelser normalt har!?

Huvudförklaringen till den sjunkande riskbenägenheten kan förmodligen återfinnas i institutionernas allt tydligare beroende av externa anslag även för att upprätthålla den dagliga kärnverksamhet. Sedan man väl en gång baserat en stor del av sin forsknings- och forskarutbildningsaktivitet på ett inflöde av externa medel, framstår varje avslaget forskningsprojekt som en potentiell katastrof – icke blott för den sökande utan för institutionen som helhet. Det vore faktiskt underligt om inte sådana förhållanden så småningom skulle få kvalitativa och normativa återverkningar.

Därtill kommer att stiftelsernas uttalade policy att i första hand finansiera stora disciplin- och institutionsöverskridande forskningsprojekt av närmast programkaraktär inneburit att ”sökteknisk” kompetens och entreprenörskap blivit minst lika viktiga rekvisit som den rent vetenskapliga kompetensen hos de aktiva forskarna. Utan att moralisera över detta kan man kanske ändå säga att det framstår som en lika förskräckande som förståelig indikation på hur djupt detta tänkande påverkat den forskningssociala verkligheten när en majoritet av doktoranderna, i den enkät bland forskarstuderande som Sveriges universitets- och högskoleförbund nyss genomfört, ansåg att just en gemensam kurs i konsten att söka pengar och skriva projektplaner hade högsta prioritet för dem. Beteendet är förståeligt och rationellt, frågan är dock om det är särskilt önskvärt?

Ett eklatant exempel på medial och politisk anpasslighet, alternativt bristande civilkurage inom det institutionaliserade forskarsamfundet, var HSFRs upprepade beslut att ta på sig rent politiskt motiverade regeringsuppdrag. Att dessutom förutsättningarna att överhuvud taget bedriva fri och kvalificerad forskning redan från början framstår som minst sagt oklara, gör icke saken mer tilltalande. Oavsett hur plågsam den akuta medelsbristen än kan kännas för HSFR, är och förblir detta agerande förödande för ett organ som annars aldrig försummar att påpeka att det minsann är helt och hållet forskarstyrt.

Vill regeringen således ha den svenska säkerhetstjänsten genomlyst

eller anser att forskningen om andra världskriget är bristfällig, kan den *själv* i vanlig ordning, avsätta de resurser och städsla den expertis som därtill behövs. Vill stockholmspressens ledar- och kultursidor undersöka den svenska kommunismens handel och vandel, kan den göra det *själv* med egna pengar och egen kompetens. Anser ett antal akademiska kulturvetare att dessa ämnen är relevanta, intressanta och forskningsbara, kan de i vanlig ordning formulera sina projektansökningar, som sedan i traditionell nationell konkurrens med alla andra ansökningar får den bedömning de faktiskt förtjänar! Att ett vetenskapligt forskningsråd i särskild ordning engagerar sig i politiskt initierade och motiverade projekt – av närmast kampanjkaraktär – är inte bara obetänksamt, det är i grunden normupplösande.

I nära symbios med denna institutionella förändringsprocess uppträder dessutom – framför allt inom de s.k. kulturvetenskaperna – ett par vetenskapsideologiska strömningar, som var för sig och inte sällan i samverkan delvis hotar kulturvetenskapernas långsiktiga legitimitet. Eftersom jag inom en snar framtid avser att i mer vetenskaplig form behandla dessa frågor, nöjer jag mig här med att endast antyda vilka företeelser jag avser.

Dels avser jag den speciella variant av antivetenskaplig kunskapsrelativism som oftast går under beteckningen social konstruktivism. I den "demokratiska kontrollens" namn vill dess företrädare, vanligtvis i den sociologiserande "dekonstruktionens" form, oavbrutet "avslöja" att vetenskapens officiellt uttalade ambition att säkerställa bästa möjliga systematiska kunskap, endast är en raffinerad form av kallhamrad samhällelig maktsträvan, och dess ofta stränga metodologiska formalism och konsistenta begreppsbildning därmed är att betrakta som en sofistikerad, om än framgångsrik, form av politisk retorik.

Dels avser jag de alltmer aktiva försöken, inte minst inom min egen disciplin, att under det "moraliska ansvarets" fläckfria täckmantel förvandla kulturvetenskapen till ren ideologiproduktion, där "rätt" och "fel" alltid bör ha totalt primat över sant och falskt. För att vara "relevant" idag skall tydligen kulturvetenskapen *sträva mot* total politisk och medial instrumentalisering. Om detta får fortsätta torde det snart medföra att vi inrättar ytterligare ett antal välfärdsutskottslignande "Nationella sekretariat", som sedan bemannas med därtill kallade "korrekta" kvinnor och män "höjda över alla ideologiska misstankar". Huruvida skattebetalarna har lust att finansiera en sådan verksamhet

och huruvida begåvade studenter kommer att ägna den något större intresse, torde vara ytterst tveksamt, ty som en av mina tyska favoritkolleger en gång uttryckt det:

Nichts sollte sich in der Wissenschaft so suspect machen
wie noch so gute Absicht auf der Grundlage
von Politisierung, Parteilichkeit und Opportunismus.

Varför det blivit som det blivit och är som det är

Under det senaste decenniet har svensk högre utbildnings- och forskningsorganisation varit föremål för ett antal genomgripande omställningar, som var för sig – och definitivt sammantaget – förmodligen innebär en minst lika stor systemförändring som samtliga de reformer, vilka med stor eftertänksamhet genomfördes under de tre föregående decennierna.

Det finns ingen anledning att betvivla att de officiellt angivna motiven och ambitionerna bakom dessa systemförändrande reformer varit allvarligt menande och sympatiska, och i princip även önskvärda. Man har sagt sig vilja öka graden av frihet och flexibilitet, förbättra besluts effektiviteten, utvidga tillträdet, förbättra forskningens och utbildningens samhällsrelevans, öka genomströmningen, intensifiera den nationella kompetensutvecklingen, initiera regional utveckling, underlätta det internationella utbytet, avskaffa social och könsmässig snedrekrytering osv.

Det osedvanliga – för att icke säga historiskt unika – är dock att systemförändringen i stor utsträckning drivits fram och genomförts utan att föregås – eller åtföljas – av någon form av kvalificerat utredningsarbete eller seriös konsekvensanalys. Fram till och med 1970-talets stora Forskningsrådsutredning (FRU), fanns en internationellt avundad kronjuvel i svensk samhällelig reformverksamhet – och då inte minst inom svensk forsknings- och utbildningspolitik – den närmast vetenskapliga offentliga utredningen. Insikten om att alla större systemförändringar alltid bör föregås av ett systematiskt ofta vetenskapligt kunskapsinhämtande och av omsorgsfulla konsekvensanalyser, vanligtvis under ledning av akademiskt och forskningspolitiskt sakförståndiga personer, glömdes bort under reformtumultets glada 90-tal. Det började även uttryckligen betraktas som ett föråldrat sätt att bedriva politik av de ”handlingskraftiga” politiska huvudmännen och maktägande ideologerna.

Man kan till och med påstå att reformverksamheten åtföljts av en systematisk nedmontering av de existerande organen för att införskaffa fundamental baskunskap om det högre utbildnings- och forskningssystemets roll, funktioner, arbetsuppgifter, organisation och resursanvändning. Om man vore konspiratoriskt lagd, skulle man kanske till och med kunna misstänka, att 1970-talets professionella amatörer och som forskare poserande ideologer som efter eget skön använde ungdomsskolan som "progressiv" sandläda, under 1990-talet fick i det närmaste fria händer att "vidta åtgärder" inom denna den mest delikata och känsliga av samhällssektorer – forskarutbildningen.

Jag vill på fullt allvar hävda att, med undantag för Grundbulten (*SOU 1992:1*), är det ingalunda orättvist om jag påstår att snart sagt samtliga av de många utredningar och propositioner, som under 1990-talet legat till grund för de genomgripande systemförändringarna, i allt väsentligt kan betecknas som undermåliga eller åtminstone otillräckliga. I värsta fall har det handlat om slafsiga och renodlat ideologiska pamfletter – med den närmast tragikomiska Witt-Brattströmska drapan (*SOU 1995:110*) som absolut och förmodligen ouppnåelig höjdpunkt. I bästa fall har det varit fråga om i och för sig gedigen men svåranalyserad och lätt obsolet statistikackumulering (*SOU 1996:29*) eller om visserligen seriösa – men dock – forskningspolitiska debattinlägg (*SOU 1998:128*).

Jag vidhåller alltså, att nästan samtliga dessa sentida offentliga tilltag – vad personella resurser och arbetsinsats beträffar – endast har den yttre formen gemensamt med de utredningar som exempelvis föregick forskningsrådets inrättande under 1940-talet eller de utredningar som under de följande 30 åren med skiftande framgång förändrade det svenska utbildnings- och forskningssystemet: *U45*, *U55*, *U63*, *U68*, *FRU*. De flesta av 1990-talets offentligt beställda och finansierade tryckalster med beteckningen *SOU* eller *Ds* skulle förmodligen i många fall inte ens ha ansetts passabla som delbetänkanden inom högkvalitativa samhällsvetenskapliga "forskningsprojekt".

En annan och minst lika oroväckande och "osvensk" tendens i de senaste årens forsknings- och högre utbildningspolitik är att den bedrivits utan att man i någon kvalificerad och *systematisk* mening brytt sig om att informera sig om relevanta internationella erfarenheter. Även denna pompösa och självgodas provinsialism framstår som något fullständigt nytt i svensk forsknings- och högskolepolitik.

Det bör i rättvisans namn påpekas att dessa utredningars tillkortakommanden endast i undantagsfall kan återföras till de städsade utredarnas bristfälliga förstånd, kompetens och arbetsinsatser. Grundfelet är att dessa i många fall hedervärda, sakkunniga män och kvinnor av sina politiska uppdragsgivare givits helt groteska uppdrag i relation till de tidsgränser som uppställts och de personella och ekonomiska resurser som avsatts. Sålunda förväntades i praktiken *en* person – låt vara mycket kompetent och synnerligen expedit – på mindre än nio månader i grunden utreda och komma med förslag rörande hela den svenska forskningens övergripande organisation och finansiering för det begynnande tredje millenniet.

Som jämförelse kan man nämna, att FRU arbetade under drygt fem år och presenterade ett flertal skrifter. För detta arbete engagerades säkerligen ett 20-tal av dåtidens mest kvalificerade vetenskapliga och byråkratiska experter inom universitets- och högskoleområdet. Någon skrev till och med sin samhällsvetenskapliga doktorsavhandling inom ramen för utredningen.

Jag bör i detta sammanhang framhålla, att detta den sentida politikens uppenbara förakt för dokumenterad kunskap, beprövad erfarenhet och kritisk eftertanke ingalunda är begränsat till den högre utbildnings- och forskningssektorn – även om konsekvenserna kanske är potentiellt mest förödande just där. Det är icke heller specifikt för något enskilt politiskt parti. Det jag här försöker beskriva utgör snarast en administrativ ”överideologi”, som gradvis influerat och penetrerat samtliga partier och samhällssektorer. Vad det synes handla om är en ny offentlig ”klass” av ”internt skolade” politiker och politiserande tjänstemän. De tycks dessutom numera betrakta, och behandla, den offentliga sektorns högre befattningar såsom ”arv och eget”, och lär sig aldrig – alternativt bryr sig icke om – huruvida de presenterade reformförslagen och avgivna handlingsrekommendationerna har någon långsiktig rationalitet eller ej.

Förslagens kvalitet och relevans bedöms uteslutande efter den kortsiktiga mediala och politiska effekt de kan tänkas åstadkomma. Denna typ av ”sound-bite politics” samvarierar även med – och är säkerligen en direkt följd av – den genuina frustration som mången maktägande och ambitiös politiker känner inför den nutida politikens alltmer tilltagande impotens. Frustrationen har även lett till att man utan minsta eftertanke – och inte sällan med förödande konsekvenser – börjat

hävda att den moderna managementssörjans mest dubiösa teser även har relevans för och hemortsrätt i den ansvariga politiken. Man har glömt bort den specifika form av ansvarsetik den person bör omfatta som har fått förtroendet att handla *försina* medmänniskor.

För att illustrera den fundamentala skillnaden mellan politik och affärsliv med avseende på ansvar, långsiktighet och konsekvensbedömningar kan man använda den åtminstone för tillfället mest kuranta och ”ovedersägliga konsultsanningen”, nämligen att just själva förmågan att fatta ”snabba och kraftfulla beslut” skulle utgöra den helt avgörande ”konkurrensfördelen” och ”kvalitetsbestämningen”. Att konsekvenserna av besluten redan på tämligen kort sikt visar sig vara förödande spelar härvidlag knappast någon roll, huvudsaken är att det går ”snabbt och kraftfullt”. Inom politiken är detta under alla omständigheter inte bara en livsfarlig kortsiktig strategi. På lång sikt är den även ett hot mot hela vårt västerländska liberal-demokratiska system. Det bör därmed inte heller förvåna någon, att i en värld där kravet på beslutsföret i huvudsak mäts i graden av snabbhet, medialt genomslag eller politisk korttidseffekt, kommer kraven på kvalificerat kunskapsinhämtande och reflekterande konsekvensanalys att gradvis framstå som onödiga och störande. Arbetet inom departement och formellt ansvariga myndigheter kommer således inte att i första hand karaktäriseras av vetenskapsbaserad argumentation eller bygga på dokumenterat sakförstånd och beprövad erfarenhet, eftersom allt sådant snarast utgör ett direkt hinder vid genomförandet av de mångskiftande beordrade eller självpåtagna semiideologiska ”informationskampanjer”, som man numera uppenbarligen anser vara svenska fackdepartements och ämbetsverks huvuduppgift.

Bert Fredrikssons vällovliga och förståeliga vädjan i *Universitetsläraren* (1999:12) om att Sverige så snart som möjligt borde utarbeta en ”Master Plan” för framtida högre utbildning och forskning torde inte bara klinga för döva öron, den är i praktiken även ogenomförbar utan en föregående grundlig utredning. Innerst inne delar nog även Bert Fredriksson denna åsikt, eftersom han samtidigt kommer med följande maning: ”Det råder inget tvivel om att statsmakterna nu måste /.../ skapa sig en ordentlig överblick över vad som händer eller är på väg att hända i den svenska högre utbildningen. *En i vårt land erkänd modell är att tillsätta en kvalificerad offentlig utredning* (min kursiv)”.

Den som idag *på goda grunder* och med gott samvete anser sig kun-

na föreslå genomgripande reformer inom svensk högre utbildning och forskning framstår nämligen som just omdömeslös, eftersom det torde vara samma situation som Voltaire menade att 1700-talets franska medicinare befann sig i:

Stoppande mediciner,
om vilka de veta mycket lite,
i kroppar, om vilka de veta än mindre,
i akt och mening att bota sjukdomar,
om vilka de veta slätt intet.

I detta tillstånd av fundamental osäkerhet, frammanat dels av den snabba utbildnings- och forskningspolitiska utvecklingen själv, dels av en bitvis självförvållad systemignorans, befinner sig således tyvärr även den grupp av synnerligen hedervärda, ansvarsfulla och akademiskt välrenommerade män och kvinnor, som på regeringens uppdrag ombetts att inom kort presentera förslag rörande *hela* den svenska forskningsfinansieringens framtida organisation. De äro i sanning icke avundsvärda. Detta hindrar dock icke att man bör önska dem all framgång och lycka i deras otacksamma värv.*

Sammanfattning

För undvikande av missförstånd vill jag göra följande sammanfattande positionsbestämningar:

Grundutbildning, expansion, kvalitetssäkring och differentiering

Det är min absoluta övertygelse att Sverige inom 10–15 år måste bygga ut sitt högre utbildningssystem till att omfatta åtminstone 50 % av varje utgående gymnasieårgång. Men detta måste genomföras i sådana former att det inte samtidigt innebär en kvalitativ katastrof vid uni-

* Jag hade möjlighet att ta del av "Arbetsgruppens för myndighetsorganisation för forskningsfinansiering" förslag *Att finansiera forskning och utveckling* först när denna uppsats var färdigskriven. Efter en hastig genomläsning finner jag ingen större anledning till konkret kritik. En allvarlig brist i föreliggande förslag, som även gruppen vidgår och beklagar, är dock att man inte haft möjlighet eller mandat att penetrera de problem, som diskuterats ovan: forskningsfinansieringens delikata relationer till och djupgående konsekvenser för den forskningsutförande nivån – universitet och högskolor.

versitet och högskolor. Jag anser det vara illusoriskt och på gränsen till det bedrägliga, när man inte vill medge, eller ens inse, att det högre utbildningssystemet idag obönhörligen måste differentieras – inte bara diversifieras/”profileras”. I ett läge där den högre utbildningen blivit nära nog universell, kan enhetlighet endast upprätthållas till priset av sänkt kvalitet och funktionell suboptimering.

Styrning, effektivitet och kollegialitet

Jag tillhör dem som förmodligen längst och mest ihärdigt har pläderat för en ”amerikanisering” och professionalisering av universitetets ledningsfunktioner – en stark rektor och betydande extern styrelse-representation. Men om detta skulle innebära att universiteten förvandlas till ”samhällsrelevanta” lektugor, där ”hästar” inom näringsliv, konsuleri, quasipolitik och akademi av regeringen upphöjs till ”konsuler”, då kan vi lika gärna lägga ned dem. Jag tror heller inte för ett ögonblick att det är möjligt, lämpligt eller ens önskvärt att återupprätta det odifferentierade, kollegialt styrda ”Humboldtuniversitetet”. De akademiker som i tid och otid åkallar den prussiske statssekreteraren bör kanske först betänka, att den främsta orsaken till att hans institutionella innovation blev så framgångsrik och värdebeständig som den faktiskt blev, var just det faktum att den innebar ett totalt brott med det existerande, obsoleta tyska universitetssystemet.

Forskningsorganisation, forskningsfinansiering och forskarutbildning

Jag har ingenting emot den principiella grundtanken bakom forskningsstiftelserna. Jag tror den i grunden inte bara är förnuftig utan även nödvändig. Jag motsätter mig inte heller att en mycket betydande del av de tillgängliga forskningsmedlen är konkurrensutsatta. Detta behöver dock inte nödvändigtvis även betyda att *alla* medel är universitetsexterna. Det får inte heller innebära att de högre läroanstalterna förlorar snart sagt alla möjligheter att hävda sin integritet och autonomi. Jag tillhör inte den stora grupp av akademiker som i den forskningspolitiska debatten slentrianmässigt hävdar att de svenska forskningsråden instiftades av Vår Herre. Det är min fasta övertygelse att det sedan länge varit hög tid att grundligt reorganisera och redefiniera vårt över 50 år gamla forskningsrådssystem.

Jag har ingenting emot att en stor del av Sveriges avancerade samhällsvetenskapliga forskning och forskarutbildning koncentreras till

exempelvis Örebro eller Växjö, såframt detta är kompetensmässigt och sakligt motiverat. Men om så sker, skall dessa institutioner även tilldelas adekvata resurser. Jag tillhör således icke dem som anser att ett lärosäte automatiskt och i evigheters evighet skall tilldelas forskningsresurser endast därför att det ”alltid varit så”. Jag bestrider inte behovet av en effektivisering av forskarutbildningen. Eftersom jag själv fick lov att doktorera under snarlika betingelser och även haft förmånen att undervisa vid dylika inrättningar utomlands, har jag under hela mitt akademiska liv pläderat för att forskarutbildningen även inom de s.k. kulturvetenskaperna bör organiseras som de bäst fungerande Graduate Schools i USA, med hög studietakt, tät kompetens, intensiv handledning och stark organisation.

Samhällsrelevans och kvalitet

Jag tycker inte illa om sektorsforskning. Den är forsknings- och samhällsstrategiskt utomordentligt viktig. Detta förutsätter dock att de olika sektorerna själva tar ansvaret för finansieringen av denna forskning och att man även besitter eller skaffar sig adekvat beställarkompetens. Jag har ingenting emot samhällsrelevans, samhällelig/kommersiell nytta eller tvärvetenskap. Tvärtom. Dels är jag fullständigt övertygad om att det knappast finns något nyttigare och mer relevant än god forskning – inklusive högklassig tillämpad sådan. Dels har jag haft den stora förmånen att vara knuten till tema Teknik och social förändring i Linköping – en av landets få fungerande tvärvetenskapliga forskningsmiljöer.

Karriärsystem och meritokrati

Jag har under en följd av år pläderat för att Sverige skall införa en modifierad form av det amerikanska ”tenure-track” systemet, där realkompetens och ”institutionell användbarhet” direkt skall återspeglas i de akademiska lärarnas lön, titel och status. Jag tycker inte illa om jämställdhet. Jag anser att denna inte bara är önskvärd, utan även nödvändig av intellektuella, moraliska, sociala, kulturella, mentalhygieniska och rent ekonomiska skäl. Men om dessa målsättningar genomförs till priset av en avskaffad meritokrati, blir slutresultatet enbart destruktivt och systemupplösande.

Referenser

- Andersson Bertil & Yvonne Nyman, *Kvalitativa aspekter på det svenska deltagandet i EU:s forskningsprogram*. Kungl. Vetenskapsakademien, Documenta 66. (Stockholm: KVA, 1999).
- Björklund, Stefan, *En författning för disputationen*. Skrifter utg. av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 124. (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1996).
- Ds 1999:68 Att finansiera forskning och utveckling. Rapport från Arbetsgruppen för fortsatt beredning av myndighetsstruktur för forskningsfinansiering, Utbildningsdepartementet.
- Gustavsson, Sverker, "Alternativet till den förda politiken", *Universitetsläraaren* 12/1998.
- Gustavsson, Sverker, "Systemfelet i forskningspolitiken", *Universitetsläraaren* 10/1998.
- Kim, Lillemor, *Retorik och realiteter*. Akademikerfakta nr 2. (Stockholm: SACO, 1999).
- Kim, Lillemor, *Val och urval till högre utbildning: En studie baserad på erfarenheterna av 1977 års tillträdesreform*. Acta Universitatis Upsaliensis 76. (Uppsala: Uppsala universitet, 1998).
- Nybohm, Thorsten, *Kunskap–Politik–Samhälle. Essäer om kunskapssyn, universitet och forskningspolitik 1900–2000* (Stockholm: Arete, 1997).
- Odén, Birgitta, *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975: Historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia* (Lund: Lund University Press, 1991).
- SOU 1977:52 Forskningspolitik. Utbildningsdepartementet (Betänkande av Forskningsrådsutredningen.)
- SOU 1992:1 Frihet, Ansvar, Kompetens: Grundutbildningens villkor i högskolan. Utbildningsdepartementet.
- SOU 1995:110 Viljan att veta och viljan att förstå: Kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning. Utbildningsdepartementet.
- SOU 1996:21 Reform eller förändring: Organisation och verksamhet vid universitet och högskolor efter 1993 års universitets- och högskolereform. Utbildningsdepartementet.
- SOU 1996:120 Lärare för högskola i utveckling. (Betänkande av högskollärarytredningen.)
- SOU 1998:128 Forskningspolitik. Utbildningsdepartementet. [*Forskning 2000*]

Bekämpandet av universiteten

Fascism, kommunism och nazism innebar inte bara rättslöshet. De totalitära regimerna medgav heller ingen fri folkbildning, journalistik, konst och forskning. Kulturens utövare fick varken bestämma vad de ville göra eller värdera vad de åstadkom. Integritet och civilkurage föraktades. Oreflekterad hänförelse och fysisk fruktan var grundnormer.

Den demokratiska uppslutningen bakom stark arbetsrätt och full sysselsättning med allomfattande social försäkring, vård och skola är svår att tänka sig utan detta totalitära hot. Inte minst kom idén att folkbildning, journalistik, konstnärskap och forskning bör vara utövarstyrda att motiveras med diktaturen som motbild.

Men tio år efter murens fall är motbilden glömd. Naturligtvis bör vi ta tillvara alla mänskliga resurser, säger den historielöse. Men behövs ändå inte en arbetslöshet, som är stor nog för att alla skall veta sin plats? Bör inte så många som möjligt vara praktikanter och projektanställda, så att de inte törs utnyttja förenings- och yttrandefriheten?

Att integritet och civilkurage har varit lågt prioriterade under nittioalet märks inte bara i fråga om arbetslöshet och arbetsrätt. Även den tidigare så höga värderingen av universiteten har tagit mycket stryk. Närmare bestämt är det två saker som har inträffat.

Makten över kunskapen

Det ena är att universitetens rektorer har underställts direktörer för Telia, Systembolaget och liknande. Den sortens personer har gjorts till ordförande i lärosätenas styrelser. Härigenom har regering och riksdag velat markera, att det bara är en tidsfråga när principen om förtroende underifrån kommer att behöva ersättas med vad som gäller inom företag och myndigheter.

Inom en så kallad linjeorganisation utses chefer genom delegation uppifrån. Ytterst är det ledningen som bestämmer vad de underställda skall göra och hur resultat skall värderas. Inom ett universitet, däre-

mot, kan problem och resultat vara av värde, även om rektor och hans förvaltning inte delar den uppfattningen.

Det andra är att universiteten har gjorts mer beroende av så kallad sektorsforskning. Allt större resurser kanaliseras genom löntagarfondstiftelser, EU-program och särskilda myndigheter till något som varken är riktiga uppdrag eller utförarstyrd verksamhet. Med andra ord rör det sig om uppdrag utan beställare.

För tio år sedan var den allmänna meningen, att vad som då fanns av detta slags mellanliggande resurser borde överföras till fakulteter och forskningsråd. I stället har vi fått bevittna en förskjutning i rakt motsatt riktning. Ställföreträdare för politik och marknad avgör mer och mer. Som följd härav blir det mest angelägna – fritt väljande doktorander och yngre forskare – allt svårare att finansiera.

Efter valet 1991 skulle löntagarfonderna upplösas och pengarna föras till universiteten. Vad som framför allt behövdes var utbyggnad av gamla och nya universitetsorter samt att expandera den utövarstyrda verksamheten inom fakulteter och forskningsråd med sikte på doktorander, yngre forskare och självvalda arbetsuppgifter. Men så blev det inte.

Utan hörbara protester från läroanstalterna motsatte sig regering och riksdag det mest angelägna. I stället upprättades ett antal stiftelser för sektorsforskning. Inriktningen blev ”kultur och kompetens”, ”tvärvetenskap”, ”internationalisering”, ”strategisk forskning” och andra förskönande omskrivningar för *ställföreträdarstyre*. Styrelserna för de nya inrättningarna kom att bestå av politiker och affärsmän. Fakulteter och forskningsråd, däremot, utgörs av förtroendevalda som väljs underifrån.

Vid samma tid blev universiteten tvungna att även börja anlita EU:s olika program för sektorsforskning. Dessa är, om möjligt, ännu mera ställföreträdarstyrda än sina nationella motsvarigheter. Men universiteten har inte längre råd, vilket också är den infernaliska avsikten, att hålla sig med några skrupler.

Politiskt skruvstäd

Lärosätena har med andra ord hamnat i en kniptång. Dels stöder staten en utveckling mot linjeorganisation genom att utse ordförande, som är benägna att uppmuntra rektorerna att avveckla så mycket som möjligt

av fakulteter, institutionsstyrelser och andra inslag av utövarstyre.

Dels tränger en växande andel ställföreträdarstyre undan den utövarstyrda verksamheten. Snart räcker vanliga basanslag bara till lokaler, bibliotek, datasystem och ett minimum av basverksamhet. Mer och mer av lönerna och utrustningen behöver specialfinansieras. Mindre och mindre av resurserna för specialfinansiering finns inom utövarstyrda forskningsråd. Mer och mer behöver bekostas med ställföreträdarstyrda medel.

I längden är det inte självklart, att forskarna finner sig i ställföreträdarnas bedömningar. Otillräckligt med forskningsmedel kommer då att inflyta. För att rädda lärosätenas ekonomi kommer styrelser och rektorer att behöva övergå till att leda och fördela arbetet enligt vad som gäller inom företag och myndigheter.

Med införd linjeorganisation återstår ingen tredje sfär, där varken politik eller marknad har sista ordet. Dominoeffekten av detta vad gäller massmedia, folkbildning och konstnärskap bör heller inte underskattas. Om universitetens forskare tystas, är det svårt att se hur journalister, folkbildare och andra kulturutövare skall kunna hävda sin yttrandefrihet. För det stora flertalet av dessa är situationen redan i dag avsevärt sämre.

Hösten 1998 hade kniptångsmanövern fortskridit så långt, att en parlamentariskt sammansatt kommitté, *Forskning 2000*, fick kalla fötter. Utrekningen föreslog, att all sektorsforskning, som är åtkomlig för regering och riksdag, skulle läggas ned. Ställföreträdarstyrda organ av typen närings- och teknikutvecklingsverket, kommunikationsforskningsberedningen, rymdstyrelsen, byggforskningsrådet, rådet för arbetslivsforskning skulle helt enkelt upphöra.

Resurserna borde delas i två delar, ansåg utredningen. Den ena skulle användas till verkliga uppdrag av departement och myndigheter. Den andra skulle föras till fyra utövarstyrda forskningsråd för medicin, naturvetenskap, teknik samt humaniora och samhällsvetenskap. Begreppet sektorsforskning – som enligt sin idé varken är uppdrag med urskiljbar beställare eller utövarstyrd utan med utredningens välfunna uttryck just ställföreträdarstyrd – gick helt enkelt inte att försvara.

Forskning 2000 var enig över alla partigränser. Det skulle i vanliga fall ha avgjort saken. Men universitetspolitik är intesom annan politik. Den är inte tillräckligt angelägen för att väcka bred uppmärksamhet.

Sektorskrafterna, i form av något hundratal heltidsanställda tjänstemän, har kunnat gå till motattack bakom kulisserna.

Utövarna bör styra

Varken forskare eller parlamentariker kan – som sektorsbyråkraterna – syssla med den sortens politik på heltid. Under 1999 har universiteten och partierna invaggat sig själva i tron, att utvecklingen under Per Unckel och Carl Tham har brutits. Men det är inte alls säkert.

Några dagar in på det nya året, den 11 januari, innehöll Svenska Dagbladet en artikel, där sektorsbyråkraterna gick till angrepp mot *Forskning 2000*. Vad som nu behövdes, menade man, var inte fortsatta ”revirstrider” mellan departementen. Det som finns kvar av den utövarstyrda forskningen borde inordnas i en samlad ”innovationspolitik för tillväxt” under ledning av regeringens tyngsta ministrar. Artikeln var på klassiskt korporativt manér undertecknad av starkast möjliga företrädare för facket och industrins organisationer.

Dagen därpå, den 12 januari, överlade Thomas Östros i Strindbergsrummet på Berns salonger – ett val av lokal som såg ut som en tanke – med sektorsintressena om ett förslag, som innebär raka motsatsen till *Forskning 2000*. Det grundas på två arbetspromemorior, Att finansiera forskning och utveckling samt Utredning om vissa myndigheter, båda från november 1999.

Dels föreslås i dessa arbetspromemorior, att den för regering och riksdag åtkomliga sektorsforskningen skall vara kvar och slås samman till ett mindre antal myndigheter – möjligen en enda – för utbetalande av forskarnas löner. Dels föreslås de nuvarande utövarstyrda forskningsråden läggas ned och ersättas av ”Vetenskapsrådet”. Inom dess ram skall de nuvarande förtroendevalda inslagen finnas kvar som så kallade ämnesråd.

Innebörden av ”Vetenskapsrådet” är att det över ämnesråden skall finnas en regeringsutsedd styrelse. Dess uppgift föreslås bli att kraftfullt, dynamiskt, tvärvetenskapligt ta initiativ och ha överblick.

När tiden är mogen, måste antagligen ämnesråden avskaffas. Som skäl kommer i så fall att anges – det ligger i öppen dager – att dessa är alltför influerade av vanliga forskares synpunkter inom de olika ämnesområdena. Ställföreträdarstyret kommer då att ha segrat över hela linjen parallellt med att universiteten har blivit linjeorganiserade.

Det rimliga är förstås att hålla fast vid uppgörelsen i *Forskning 2000*. Utan att låta sig skrämmas av sektorsbyråkraterna bör regeringen begagna ordförandeskapet våren 2001 till att driva en egen linje i fråga om EU:s forskningspolitik. Den bör vara att ställa sig i spetsen för en brett upplagd övergång till utövarstyre på europeisk nivå.

Få saker skulle vara så stimulerande för de europeiska universiteten som att på allvar kunna ta upp konkurrensen med Förenta staterna inom det vetenskapliga området. På ett politiskt effektivt, men ändå värdigt, sätt skulle stormaktsdrömmen och viljan att göra upp med det förgångna här kunna förenas.

Det behövs ingen svårbegriplig teori för att hävda värdet av utövarstyre. Det räcker att erinra om de institutionella förutsättningarna för integritet och civildyrande på det sätt som Stefan Björklund och Lennart Lundquist gör i sina respektive böcker *En författning för disputationen* (1996) och *Demokratins väktare* (1998). Deras tes är att fritt tänkande är ett viktigt och försvarbart värde även sedan de totalitära ideologierna har försvunnit ur det politiska synfältet.

För att med teoretiska argument motverka den fria, utövarstyrda forskningen har ett antal svenska ställföreträdarkanslier städlat en grupp vetenskapssociologer av det slag som begår det s. k. naturalistiska misstaget. Deras tes är att den fria forskningen med nödvändighet är på väg att ersättas av ställföreträdarstyrd och linjeorganiserad verksamhet. Den senare kommer att segra, menar Michael Gibbons, Helga Nowotny och deras kolleger. Ty historien rör sig i den riktningen. Vad som är värdefullt och vad som bör göras följer okritiskt av hur det är på väg att bli.

Det är lätt att bli nedstämd av den sortens tanklösa hänförelse. Men det går också att läsa Gibbonsgruppens böcker *The New Production of Knowledge* (1994) och *Re-Thinking Science* (2000) som en varning för vad som kan befaras i framtiden. Goda institutioner behövs för att motverka det som enligt historiens gång "måste" inträffa. Det är vad *Forskning 2000*, Stefan Björklund och Lennart Lundquist hävdar och det är också min uppfattning.

"Historien" som hänförande ideologi är mer insmickrande än fascismen, kommunismen och nazismen. Resignationen ter sig mindre som en underkastelse, när det inte är diktaturen utan "processen" man okritiskt hyllar. Men att låta politik och marknad helt ta överhanden är också detta att kapitulera.

Referenser

- Björklund, Stefan, *En författning för disputationen*. Skrifter utg. av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 124. (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1996).
- Ds 1999:68 Att finansiera forskning och utveckling. Rapport från Arbetsgruppen för fortsatt beredning av myndighetsstruktur för forskningsfinansiering, Utbildningsdepartementet.
- Gibbons, Michael et al, *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies* (London: Sage, 1994).
- Gibbons, Michael et al, *Re-Thinking Science* (manus, kommande).
- Lundquist, Lennart, *Demokratins väktare* (Lund: Studentlitteratur 1998).
- SOU 1998:128 Forskningspolitik. Utbildningsdepartementet. [*Forskning 2000*]
- Utredning om vissa myndigheter. Arbetspromemoria inom näringsdepartementet. November 1999.

Anm: En tidigare version av denna artikel publicerades i Dagens Nyheter den 11/1 2000.

Fri eller dirigerad forskning?

Det finns samhällsforskare som vågar och orkar ställa de riktigt stora och svåra frågorna. En sådan är Toby Huff, professor i sociologi vid University of Massachusetts. Hans bok om den moderna vetenskapens uppkomst som publicerades för några år sedan tillhör ett av de mera imponerande och djärva arbeten som jag läst. I boken *The Rise of Early Modern Science* (1993) frågar sig Huff hur det kom sig att den moderna vetenskapliga revolutionen skedde i väst, vid Europas universitet snarare än någon annanstans i världen.

Att ställa de rätta frågorna är ofta det svåraste momentet i samhällsforskning, och Huffs fråga är formidabelt bra. Skälet är enkelt, nämligen att de intellektuella lärosätena i den arabiskt-muslimska världen och även i Kina, faktiskt stod längre fram än de västeuropeiska vid tiden för den moderna naturvetenskapernas genombrott. Inom nästan varje vetenskapsområde där man sökte kunskap vid denna tid – matematik, astronomi, medicin, optik, filosofi – var lärosätena i den arabiska och kinesiska världen överlägsna de i Västeuropa. Särskilt de lärda i den muslimska världen, som kunde vara både araber men också kristna, judar, iranier och andra, var enligt den litteratur Huff citerar mer framstående. Detta gällde inte enbart sådant som på modernt språk kallas problemformulering, datainsamling och teoretisk utveckling, utan även förmågan att institutionalisera ett kritiskt ifrågasättande tänkande, dvs. vad som idag anses vara vetenskapens grundförutsättning.

Otvivelaktigt har den vetenskapliga revolutionen haft en enorm betydelse för västs ekonomiska, politiska och kulturella utveckling. Inte bara de tekniska och naturvetenskapliga framstegen skall räknas dit, utan man kan även till dessa lägga upplysningens tänkande som en grund för demokratin. Demokratin förutsätter nämligen två saker som även är förutsättningar för den moderna vetenskapen – kritiskt ifrågasättande och rationalitet. Om vi var alldeles säkra på att vi hade

rätt, behövde vi ju inte den demokratiska processen för att fatta beslut. Och om vi inte trodde på möjligheten till ett samtal baserat på rationell argumentering, kunde vi stänga den offentliga diskussionen.

Alltnog, den vetenskapliga revolutionen borde enligt Tony Huff således ha ägt rum i den muslimska världen. Än i våra dagar existerar en dramatisk skillnad mellan förmågan att generera ny kunskap mellan väst och den muslimska världen. Detta har givetvis ingenting med etnicitet eller kulturellt arv att göra, eftersom studenter och forskare från arabiska och asiatiska länder klarar sig utmärkt väl vid de västerländska elituniversiteten. Istället driver Huff med stor framgång tesen att avgörandet står att söka i de olika institutionella villkoren för sökandet efter ny kunskap som rätt och alltjämt fortsätter att råda mellan dessa olika delar av världen.

Huff ger två förklaringar till denna märkliga paradox. Den ena handlar om forskningens autonomi. Genom den rättsliga utvecklingen kom universiteten i Västeuropa att utveckla självbestämmande i sina interna angelägenheter. Till skillnad från vad som var fallet i den muslimska världen begränsades de politiska och religiösa härskarnas makt över kunskapsbildningen. Universiteten kunde utveckla egna normer för hur verksamheten skulle bedrivas och för vad som skulle räknas som god vetenskap. Inte minst viktigt var att de som fristående korporationer fick välja sina egna företrädare och ledare som de politiska härskarna fick lov att acceptera. Inom den muslimska och kinesiska världen var det istället legio att de religiösa eller politiska makt-havarna utsåg lärosätenas ledare.

Bland de normer som kom att utvecklas vid universiteten i Väst-europa var universalismen den viktigaste, dvs. att forskningsresultaten skulle vara allmänt tillgängliga och forskning få bedrivas och värderas oberoende av forskarens religiösa eller politiska övertygelse. Forskarens "sort" var inte det centrala, utan forskningens egen vetenskapliga kvalitet vilken bedömdes av forskarsamhällets egna autonoma institutioner.

Den andra förklaringen som Huff ger är att den legala revolutionen i väst kom att betona rationalitet och saklighet i sökandet efter ny kunskap. Politiska och religiösa auktoriteter kunde inte, såsom i den muslimska världen, med någon större framgång inskränka forskningens utveckling och rätten att fritt söka kunskap och ställa problem med hänvisning till att den stred mot deras ideologiska uppfattningar. Istäl-

let etablerades vid universiteten föreställningen att det stod i mänsklighetens makt att komma fram till nya sanningar, allt var inte givet en gång för alla i de heliga (religiösa eller politiska) skrifterna. Galileo Galilei, vars resultat knappast var politiskt korrekta för att använda en nutida term, fick tillfälligt ge sig, men idén att rationalitet och "fakta i målet" vägrade tyngst kom snart att segra och det religiösa etablissemanget står än idag vanärat av sin intolerans.

Det är med andra ord en spränglärdd, djärv och lysande bok som Huff skrivit, helt obekymrad om dagens krav på politisk korrekthet. För den som vill och vågar se, är parallellerna till dagens svenska universitetspolitik uppenbara. Kraven på politisk korrekthet och att vara makten till lags är stora. Forskningens autonomi och den produktiva intellektuella lekfullhet som krävs för att våga och kunna se något nytt har ersatts av krav på ordning i leden.

Man kan här göra kopplingen till den "samhällsforskning" som bedrevs i den forna Sovjetsfären och som likaledes stod under hård politisk kontroll. Det visade sig att när universiteten i det forna Östtyskland skulle inkorporeras i det västliga forskarsamhället, så fanns det när det gällde samhällsvetenskaplig forskning nästan ingenting som ansågs användbart. Nästan alla forskare fick avskedas. Faktum är att den teoretiska utveckling som skett av det marxistiska tänkandet sedan 1945 varit förankrat vid universitet i Västtyskland, USA och England, inte i DDR eller i det forna Sovjet. Den politiska kontrollen över kunskapsproduktionen kom att stå de forna härskarna i Östeuropa dyrt.

De många stegen mot en politiserad forskning

I Sverige har det under Carl Thams fögderi på utbildningsdepartementet genomförts ett antal inskränkningar i forskarsamhällets autonomi som sammantaget är mycket långtgående. Tidigare fanns det en balans mellan å ena sidan politisk makt och å andra sidan kunskapens domän i svensk utbildnings- och forskningspolitik. Enkelt uttryckt bestod den i att politikerna besatt makt, och forskarna autonomi. Därmed fanns det förutsättningar för att enskilda forskare skulle kunna bidra med kritisk analys och intellektuellt ifrågasättande av även politiskt känsliga frågor. Politiskt obekväma forskningsresultat kunde läggas fram utan att de enskilda forskarna behövde frukta att det skulle komma surt tillbaka.

Forskarsamhällets autonomi bestod i att universitet och forskningsråd hade sin självständighet, och att det i den akademiska tjänstestrukturen fanns ett regelverk som garanterade de enskilda forskarnas självstyre. Forskare kunde visserligen bli nekade forskningsanslag, men det skedde i så fall efter kvalitetsprövning av inom ämnet sakkunniga, inte genom att politiskt tillsatta tjänstemän eller politiker styrde över deras möjligheter till vidare forskning. Misshagliga, eller med dagens språkbruk, politiskt inkorrekta, professorer kunde inte avskedas och de kunde inte heller fräntas möjligheten att ägna merparten av sin arbetstid åt forskning. Medan politiker kunde prioritera forskningsområden genom att fördela resurser, så stod de enskilda forskarna fria att kritiskt granska och analysera och de hade inga större skäl att frukta repressalier från de politiska makthavarna.

Så är inte längre fallet, den socialdemokratiska utbildningspolitiken under Carl Tham har riktat ett antal systematiska och strategiskt samordnade attacker mot forskningens självständighet och de enskilda forskarnas autonomi. Låt mig nämna följande:

I nästan alla viktiga forskningsråd och andra liknande organ som ger pengar till samhällsvetenskaplig forskning sitter det på operativt ansvarig nivå idag en partitrogen socialdemokrat. Det handlar alltså inte om att det i styrelsen för dessa forskningsråd sitter politiker och prioriterar satsningar på olika problemområden. Sådant anser jag vara helt i sin ordning, dvs. att det finns en demokratisk styrning av vilka forskningsområden och problem som är angelägna. Vad som skett är istället att det på den direkta operativa nivån, där man beslutar om vilken individuell forskare som skall få vilket anslag eller tjänst, sitter personer som utnämnts på sina politiska meriter. Ett exempel är Rådet för arbetslivsforskning där förre statssekreteraren Gunnel Färm (s) är närmast enväldig generaldirektör. Utan att behöva ta hänsyn till vad sakkunniga eller ens rådets styrelse anser kan hon besluta om vilka enskilda forskare som skall erhålla och inte erhålla anslag. Ett annat exempel är Arbetslivsinstitutet med förutvarande TCO-ordföranden Inger Ohlsson som generaldirektör. I hur mycket forskning som ifrågasätter de fackliga centralorganisationernas roll kan tänkas komma därifrån i fortsättningen? Listan på personer som med socialdemokratiska partimeriter satts att styra över forskningen kan, som alla initierade vet, göras betydligt längre. Jag har egen erfarenhet från de ovan nämnda organen, de har alla varit eller är med och finansierar av mig

initierade forskningsprojekt. Men det är inte alltid en behaglig verksamhet att få medel därifrån. När det gäller Rådet för arbetslivsforskning så räcker det inte med att man i sedvanlig ordning skickar in en ansökan för sakkunnigas prövning. Nej, man kallas också upp till handläggarna och utsätts för vad som närmast bör beskrivas som ett ideologiskt förhör där man vill försäkra sig om att allehanda politiskt korrekta ting kommer med i projektet. Visserligen erhöll jag medel till projektet, men det måste erkännas att det var med en bitter eftersmak.

Visst finns det forskningsråd som står utanför denna politiska kontroll, t.ex. Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Men proportionerna är löjeväckande. Jag sitter själv i detta forskningsråds grupp för bedömning av forskningsansökningar inom det arbetsmarknadspolitiska området. Vi har en budget på ca fem miljoner kronor. Det politiskt kontrollerade Rådet för arbetslivsforskning har ungefär 100 miljoner, och det likaledes politiskt styrda Arbetslivsinstitutet ytterligare ca 100 miljoner. Den politiskt styrda forskningen inom detta för samhället helt vitala område har således inte dubbelt, inte tiodubbelt, utan fyrtiodubbelt mer medel för forskning.

För det andra har man politiserat styrelserna för universitet och högskolor. Ordförande i dessa är inte längre en av lärare och studenter föreslagen rektor, utan en av regeringen utsedd person, ofta en aktiv socialdemokrat. Vidare är studenter, anställda och lärare/forskare numera i minoritet i dessa styrelser. Till detta kommer att det centrala regelverket försvagats väsentligt, vilket innebär att dessa styrelser i mycket stor utsträckning kan styra och ställa med forskning och undervisning efter eget gottfinnande. De kan t.ex. välja att lägga ner enheter utan vidare motivering eller möjlighet till ansvarsutkrävande. Ingen vet vad dessa allmänrepresentanter står för och de är inte ansvariga inför någon.

För det tredje har man bestämt att nya professorer inte skall omfattas av det tidigare lagfästa anställningsskyddet. Dessa nya professorer kan idag avskedas blankt, styrelsen för högskolan eller universitetet kan helt enkelt bara lägga ner deras verksamhet. De flesta av dessa nya professorer kommer inte heller att som tidigare vara garanterade att kunna ägna merparten av sin arbetstid åt forskning, utan de kan i princip beordras till vilka arbetsuppgifter som helst av universitetets olika byråkrater. Carl Tham som ansvarat för denna ordning har här klart tagit intryck av den management-kultur som styr i näringslivet, i sin

avskedsintervju i *Universitetsläraren* (2/1999) säger han just att det är näringslivets modell för styrning som inspirerat honom till denna unika kränkning av universitetsforskarnas autonomi. Som före statssekreteraren i utbildningsdepartementet (och tillika statsvetaren) Sverker Gustavsson hävdade i bland annat *Tvärsnitt* 3/1998 är denna managementmodell ett svårartat hot mot forskningens långsiktiga kvalitet och autonomi.

Sverige är ett litet land, och man behöver inte vara konspiratoriskt lagd för att kunna se att för ett universitet med ekonomiska problem, vilket de nästan alltid har, kommer frestelsen att vara regeringen till lags och försöka avstyra mot den politiska makten kritisk eller ifrågasättande forskning att vara stor. Den erfarenhet jag har av universitetsledningen vid min egen arbetsplats, Göteborgs universitet, inger mycket stor oro på denna punkt. Istället för att som tidigare universitetsledningar med kraft hävda forskningens autonomi har man excellerat i politisk opportunist. Universitetets rektor, Bo Samuelsson, har i grunden vanhedrat sitt uppdrag genom att inte våga eller kunna stå upp för forskningens autonomi (se *GP* 6 februari 1999, 24 februari 1999 och 22 mars 1999). Som Per Landin påpekat (*DN* 30 juli 1999) är det bedrövligt att ingen universitetsledning protesterat mot att verksamhetens kvalitet enligt Högskoleverket skall mätas efter graden av etnisk och social mångfald samt jämställdhet och inte efter resultaten i utbildning och forskning.

För det fjärde har regeringen inom ett politiskt och vetenskapligt mycket omstritt forskningsområde inrättat vad som närmast kan kallas en forskningsordningsman. Det nya Nationella sekretariatet för genusforskning har inte bara som uppgift att sprida kännedom om, koordinera och verka för att ett jämställdhetsperspektiv kommer in i forskning och undervisning, vilket jag anser vara en god sak. Nej, till detta kommer att sekretariatet i sin instruktion getts i uppgift att ta ställning i rena forskningsteoretiska frågor, dvs. frågor som hittills alltid avgjorts av forskarsamhället. Sålunda kan man i institutets informationsmaterial läsa att den enda godkända teorin vad gäller förklaringen av skillnader mellan mäns och kvinnors beteende är att dessa är "socialt och kulturellt konstruerade".

Detta är emellertid en fråga som är utomordentligt omstridd i forskarsamhället där det finns ansedda forskare som hävdar att dessa skillnader kan hänföras till andra orsaker (biologiska, psykologiska, etc.).

Jag har ingen särskild kompetens att avgöra detta, men jag är säker på att det är illa för forskningens vitalitet om dessa frågor skall avgöras genom politiska dekret från en statlig myndighet. Givetvis tillsätts ledningen av denna verksamhet inte efter utlysning och sakkunnig granskning, utan personerna handplockas av regeringen ur de för tillfället politiskt korrekta gäng. Att vissa forskarkolleger på detta sätt säljer ut forskningens frihet för en liten skärv och plats i solen är bedrövt men visar också att svenska forskare inte är vana att tänka i principiella motsatsförhållanden, att det kan finnas en konflikt mellan forskningens autonomi och kraven på politisk kontroll, även då de krav på politisk kontroll som kommer för tillfället råkar överensstämma med våra egna ideologiska preferenser.

För det femte försöker man nu genomföra en förändring även av tidigare anställda professorers arbetsvillkor, som innebär att dessa inte längre skall garanteras att kunna ägna merparten av sin arbetstid åt forskning. Istället är det enligt utbildningsdepartementet meningen att i slutändan universitetets byråkrater varje år skall besluta vilka arbetsuppgifter professorerna skall ha! Framöver kommer det inte finnas något som hindrar att en politiskt följsam universitetsledning väljer att bestraffa professorer som kommer fram med för de politiska makthavarna obehagliga forskningsresultat. De kan helt sonika beordra dem till göromål (administration m.m.) som omöjliggör vidare forskning.

För det sjätte har man genom en förändring i högskoleförordningen lyft ut de ämnessakkunniga ur de nämnder som beslutar om tillsättning av professors- och andra forskartjänster. Dessa är nu reducerade till ett slags utomstående konsulter som visserligen har att skriva utlåtande om de sökandes meriter, men de är till skillnad från tidigare ordning inte längre ledamöter och har därmed inte rätt att avge sin röst när nämnden beslutar om vilken av de sökande som skall föreslås till tjänsten. Skälet till denna förändring är uppenbar, det skall vara möjligt för den lokala högskolan eller universitetet att köra över de ämnessakkunnigas bedömning utan att det skall synas i själva beslutet. Är det någon som den lokala Rotaryklubben vill ha så, skall inga misslynta sakkunniga lägga sig i det.

För det sjunde innebär det nya anslagssystemet i kombination med "befordringsreformen" att antalet forskarassistenttjänster vid de etablerade institutionerna kraftigt minskat. Det innebär att chansen

för nydisputerade forskare att kunna fortsätta forska på rena forskarmeriter beskurits. Istället tvingas de söka medel från allehanda sektorsorgan och andra typer av ”soft money” för att kunna fortsätta som forskare, något som inte kan antas gynna deras självständighet och oberoende. Här är det inte alls så att det är medel som fattas, tvärtom verkar det finnas mycket ”soft money”. Däremot har man nogsnamt sett till att behålla den politiska och administrativa kontrollen över pengarna istället för att anförtro forskarsamhället att inrätta tjänster som kan tillsättas på sedvanliga meriteringsgrunder. Obalansen är närmast komisk, det är i mitt ämne inte ovanligt med institutioner som har tre gånger så många professorstjänster som forskarassistenttjänster.

Naivitet och cynism

Man har från regeringen hävdad att man med alla dessa förändringar inte har för avsikt att försämra forskarsamhällets autonomi, dvs. att man inte kommer att använda sig av dessa nya maktmedel för att strypa kritisk forskning. Den nuvarande utbildningsministern Thomas Östros har ett flertal gånger bedyrat sin och regeringens oskuld. Men då uppstår frågan varför man lagt ner så mycket möda och energi på att genomföra dessa förändringar? Här är man fortfarande svaret skyldig – de stolta proklamationerna om att statens främsta uppgift är att garantera den fria forskningen klingar milt sagt orent. Dessutom har ju dagens regering inget inflytande på hur morgondagens politiska makthavare kommer att agera.

Det är utomordentligt naivt att anta att morgondagens politiska makthavare inte kommer att använda sig av dessa nya medel för att hävda sina politiska intressen och tysta politiskt inopportuna forskning eller inrätta särskilda forskningspolisiära organ för sina ideologiska käpphästar. Rimligen står det nu fritt för näste moderate utbildningsminister att politisera forskningsråd och, varför inte, skapa ett Nationellt sekretariat för nyliberal samhällsforskning. Endast de förklaringar till mänskligt beteende som utgår från ”homo economicus” skall få förekomma. En regering ledd av en kristdemokratisk utbildningsminister kan likaledes förväntas upprätta det ”Nationella sekretariatet för familjeforskning och forskning på en kristen etisk grund”. Tillsammans med genussekretariatet kommer man då rimligen att

förbjuda biologiskt evolutionär forskning om förklaringar till mänskligt beteende, en vacker allians. Istället blir det rimligen de heliga skrifterna som kommer att gälla, Simone de Beauvoir i skön förening med den nyöversatta Bibeln blir rimligen rättesnöret från de båda sekretariaten.

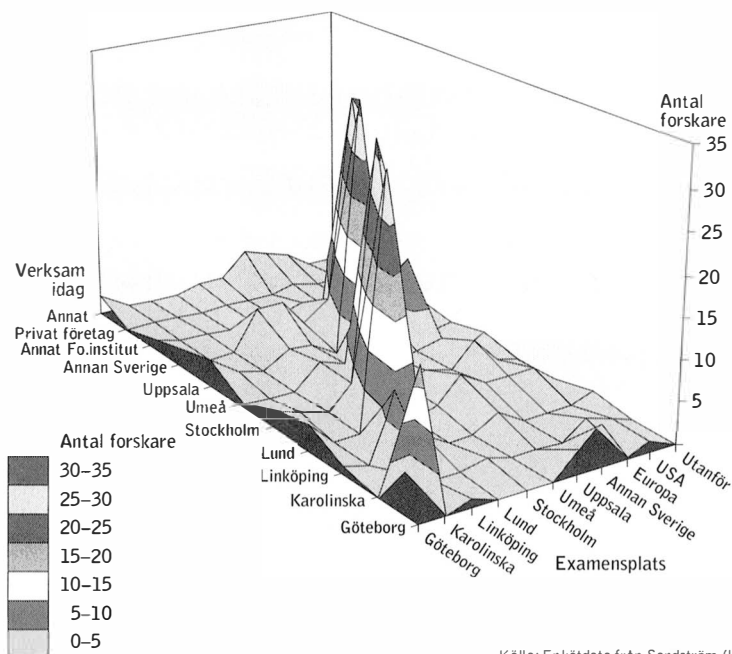
Autonomi och legitimitet

Forskarsamhället krav på autonomi kan, det skall erkännas, tyckas väl magstarkt. Vi begär medel för forskning och vi kräver frihet. Det kan synas övermaga jämfört med andra verksamheter i samhället. Enligt min mening ställer kravet på autonomi mycket stora krav på forskarsamhällets interna funktioner och kontroll. Det måste finnas fungerande mekanismer som gör att missbruk av autonomin och forskning av låg kvalitet sorteras ut. Det kan helt enkelt inte vara så att allting går, åtminstone inte med skattebetalarnas pengar. Kravet på autonomi kan bara motiveras om det kombineras med tydliga kvalitetskriterier. Dessa kräver i sin tur fungerande institutioner där kvalitet kan bedömas och missbruk av autonomi beivras. Den tidigare principen har varit att detta skall ske ”i förväg”, eller som det också benämns, *ex ante*. Genom noggrann prövning av de sökandes meriter för professors- och andra forskartjänster och en likaledes noggrann prövning av ansökningar om forskningsmedel har forskarsamhället gjort denna prövning ”i förhand”.

Det är emellertid min mening att denna slags utvärdering av forskningens kvalitet *ex ante* delvis spelat ut sin roll. Forskarsamhället självt bär stor skuld i detta, i många fall har helt enkelt de ansvariga inte levt upp till de etiska och professionella krav som kunnat ställas på saklighet, opartiskhet och professionalism. De som missgynnats är emellertid inte i första hand kvinnor, vilket man kan tro av den förda debatten. Den mest omfattande undersökningen av detta som företagits på senare tid i Sverige utfördes på utbildningsdepartements uppdrag. Professor Ulla Riis och docent Leif Lindberg (*Ds 1996:14*) kunde överhuvudtaget inte belägga någon diskriminering vid tjänsteställningar inom universitet och högskolor. Kvinnor utgjorde 22 procent av de sökande och 33 procent av de som fick tjänster (Agnes Wolds och Christine Wennerås mycket uppmärksammade och övertygande undersökning som visade på förekomst av könsdiskriminering gällde

enbart en typ av ansökningar och inom *ett* ämnesområde). Enligt uppgift från Ulla Riis valde symptomatiskt nog utbildningsdepartementet under Carl Tham att stoppa undan deras undersökning under ett drygt halvår, då frågan om de s.k. Thamprofessorerna var som mest känslig. Politiskt inkorrekta forskningsresultat är som sagt inte särskilt populära. (Detta innebär självfallet inte att det inte skulle förekomma diskriminering av kvinnor – och andra – inom forskarsamhället. Diskrimineringen tar sig ofta många andra former, från att man ordnar fram tjänster genom externa anslag företrädesvis till män eller i form av mera subtila signalsystem. Argumentet här handlar bara om själva det direkta bedömningstillfället, inte om mera strukturella eller indirekta former av diskriminering).

Den stora diskrimineringen vid svenska universitet handlar emellertid om något helt annat, nämligen den systematiska prioriteringen av ”hemmalaget”. Som framgår av figuren nedan är rörligheten bland

Källa: Enkätdata från Sandström (kommande).

Diagram 1. NFR-forskarens mobilitet från doktorsexamen till nuvarande verksamhet.

svenska forskare mycket begränsad. Av någon anledning framstår ofta den sökande från den egna institutionen som mest meriterad. Den statistiska sannolikheten för att så kan vara fallet i så stor utsträckning som figuren ovan antyder är emellertid obefintlig. Givetvis finns det andra skäl till att rörligheten bland svenska universitetsforskare är begränsad, men det går inte att komma ifrån att detta tyder på stora brister i utvärderingen *ex ante*. Som en grund för kravet på autonomi håller denna slags utvärdering inte längre fullt ut, alltför många har alltför ofta åsidosatt kraven på saklighet och opartiskhet i bedömningarna – det är bara att konstatera dessa sorgliga fakta. Det är desto mera ledsamt, eftersom mycket tyder på att rörlighet är en viktig ingrediens för kreativ forskning. Riktigt bisarrt är det också när man från regeringen motiverat införandet av forskarutbildning vid de tre nya universiteten med att dessa måste kunna rekrytera sina framtida lärare från sin egen utbildning.

Dessa data är från det naturvetenskapliga området och kommer från forskningsprojektet "Universiteten i det nya forskningslandskapet" som leds av Ulf Sandström (se Sandströms uppsats i denna bok). Data från detta projekt rörande det teknikvetenskapliga och det medicinska området ger en liknande bild. Bristen på rörlighet inom det svenska forskarsamhället är förmodligen än värre inom det samhällsvetenskapliga och humanistiska området – i naturvetenskap, teknik och medicin pågår dock ett visst in- och utflöde av forskare från utlandet. Det finns inom mitt eget ämne en universitetsinstitution som inte rekryterat någon som disputerat annorstädes sedan 1920-talet, vilket nog även internationellt är ett svårslaget rekord.

I likhet med många andra tror jag att en av hemligheterna bakom de amerikanska elituniversitetens starka ställning just är deras krav på forskarnas rörlighet. I allmänhet har en universitetsforskare där haft sin grundutbildning vid ett lärosäte, sin forskarutbildning vid ett annat, sin första tjänst som "assistant professor" vid ett tredje innan man når en fast anställning. Till detta kommer också en rörlighet som beror på konkurrens mellan universiteten om seniora forskare.

Alltnog, det finns mycket som tyder på att den traditionella utvärderingen "i förväg" inte längre räcker till för att säkra kvalitet och för att legitimera kravet på autonomi. Istället för att enbart ha denna slags utvärdering, är det enligt min mening nödvändigt att nu införa en stärkt utvärdering "i efterhand". En sådan *ex post*-utvärdering av forsk-

ningen där man söker att mäta resultat som olika institutioner uppnår i efterhand är nödvändig om det skall gå att motivera kravet på en stärkt autonomi. När jag för drygt två år sedan föreslog tidskriften *Moderna Tider* att genomföra en rankning av olika universitets- och högskoleutbildningar, var detta mitt huvudsakliga motiv. Väl medveten om att en tidningsredaktion har utomordentligt begränsade resurser för att kunna genomföra en sådan rankning och att resultatet av den skulle vara behäftat med allvarliga brister, var jag likväl övertygad om att försvaret av forskningens autonomi kräver att en sådan utvärdering på något sätt kommer till stånd.

Man kan tycka att en enstaka tidskrift inte borde ha ansvaret för att en sådan utvärdering kommer till stånd, utan att detta är något som instanser som Högskoleverket eller universitetens och högskolornas egen samarbetsorganisation borde utföra. Självklart kunde jag ha argumenterat för att dessa instanser skulle ta en sådan utvärdering på sitt ansvar. Skälet till att jag inte gjorde så var enkelt, nämligen en bedömning av sannolikheten för att en sådan argumentation skulle ha någon som helst verkan. Min bedömning är att Högskoleverket aldrig hade vågat av politiska skäl, därför att den obarmhärtigt skulle avslöjat att regeringens tal om att utspridningen av forskar- och grundutbildningen kan ske utan kvalitetssänkning saknar grund. Sverige må enligt grundlagen ha självständiga förvaltningsmyndigheter, men så självständiga är de inte. Vad gäller universitets- och högskoleförbundet så skulle de aldrig klarat av att ena sig om några rimliga kriterier.

Insikten att en sakargumentation av dessa skäl inte skulle ha någon effekt gjorde att jag istället valde provokationen som metod. Moderna Tiderns rankning skall enligt min mening just förstås som en sådan provokation till forskarsamhället, men givetvis måste en utvärdering *ex post* till sist utföras av mera resursstarka och kompetenta instanser. Ingen skugga dock över Moderna Tiderns insats, med små medel och på kort tid lyckades man åstadkomma en utomordentligt välbehövlig debatt om kvaliteten i den högre utbildningen.

Hur skall man då förstå det motstånd som Moderna Tiderns rankning väckte. Nils Stjernquist, som var professor i statsvetenskap då jag påbörjade min forskarutbildning, brukade berätta följande historia. Han hade på slutet av 40-talet varit med i en offentlig utredning om hur offentlighetsprincipen skulle hanteras inom våra myndigheter. Vad Stjernquist kunde förtälja var följande. Nästan alla myndigheter

som utredningen hade kontakt med tyckte i princip att offentlighetsprincipen var en utmärkt sak, men att i just deras fall, så passade den inte så väl. Deras verksamhet var nämligen särskilt krävande vad gällde möjligheten till sekretess. Så, offentlighetsprincipen var nog bra för alla andra, bara man själv kunde få bli ett litet rart undantag.

Sensmoralen i denna historia kan man applicera på det svenska universitets- och högskoleväsendets långvariga motstånd mot att införa något utvärderingssystem *ex post*. Det är nog bra med granskning av allting annat i samhället, bara inte av just den egna verksamheten. Ity, den är så väldigt speciell att varje försök för utomstående att granska kvaliteten är ogörligt svår. Som principargument är detta milt sagt inte särskilt imponerande, eftersom vad forskare i mycket stor utsträckning själva gör, dag ut och dag in, är att försöka kritiskt granska och värdera allting i sin omvärld. Hur väl fungerar olika politiska institutioner, frågar sig statsvetare. Hur pass bra är det med en fristående riksbank, frågar sig ekonomer. Vilka konsekvenser får olika kemiska medel för miljön, frågar sig miljöforskare. Att då hävda att den egna verksamheten inte skulle kunna granskas kritiskt är knappast konsekvent.

Argumentationen mot införandet rankningssystem brukar ta sig ett antal olika uttryck. Ett är att en utvärdering aldrig kan bli objektiv, att alla möjliga mått är alltför trubbiga och ger skeva resultat. Detta är visserligen sant, men det gäller i princip alla mänskliga bedömningsprocesser. Förutom rent triviala saker, är våra möjligheter att finna objektiva mått mycket begränsade. Likväl måste det ofta göras därför att vi är tvingade att fatta beslut. Domstolar dömer varje dag i frågor om brott och straff, och de måste alltid göra avvägningar om vem som är trovärdig, vad som är tillräckliga indicier, hur olika bevis skall vägas mot varandra osv. Att hitta objektiva kriterier på dessa ting låter sig oftast inte göra. Likväl skulle vi inte vilja ersätta domstolarna med att vi lottade om vem som var skyldig. Överhuvudtaget tror jag att man skall utmönstra termen objektivitet i dessa sammanhang. Grundlagen stadgar heller ingenting om objektivitet, utan istället att besluten skall vara "sakliga" och "opartiska", vilket är en mera realistisk ambitionsnivå. Tilläggas kan att vad verksamma forskare och lärare själva mycket ofta talar om när de träffas är just dessa ting, dvs. hur väl olika forskningsmiljöer står sig. För att summera, en verksamhet som själv i så stor utsträckning sysslar med att värdera andra, har ingen moralisk

rätt att själv vägra bli värderad. Vad som sker vid svenska högskolor och universitet kan emellertid idag hålla vilken kvalitet som helst, från uruselt till världsklass, utan att någon utomstående får information om detta. Som Li Bennich-Björkman visat i sin studie *Organising Innovative Research* (1997) är skillnaderna mellan bra och dåliga institutioner inom svensk samhällsvetenskap mycket påtagliga.

För att summera, för forskningen är ingenting viktigare än autonomi. Utan denna går det inte att bedriva vare sig kritisk eller ”nyttig” forskning. Det fria sökandet efter ny kunskap är centralt, utan detta reduceras forskning och högre utbildning till en själlös utredningsverksamhet som repeterar redan etablerade föreställningar och legitimerar den etablerade maktens hegemoni över vårt tänkande. Varken kulturlivet, demokratin eller näringslivet är betjänta av en styrd och tuktad forskning. De akademiker, inklusive ledningen för mitt eget universitet, som aktivt medverkat till att undergräva forskningens autonomi, må därför bära sin vanära. Om det är deras aningslöshet eller deras medvetna medlöperi som är värst kan man ha olika meningar om – skadan de åstadkommit är svårläkt.

Framtiden är dock hoppfull, universiteten har fått slåss för sin autonomi alltsedan 1200-talet. Olika makthavare har försökt sätta sig på dem, styra dem och tukta dem. Själv var jag som ung student med och bekämpade dåtidens byråkratiska orimligheter, idén om en totalstyrd och enhetlig grundutbildning som gick under benämningen U68/H75. Vi vann visserligen inte i den aktuella situationen, men själva utvecklingen gjorde att detta monster till reform fick läggas på historiens sophög. Sensmoralen – vi inte bara hade rätt, vi fick rätt.

Referenser

- Arvidsson, Håkan, Rothstein, Bo m.fl., ”Var lär man bäst vad?”, *Moderna Tider* 102/1999.
- Bennich-Björkman, Li, *Organising Innovative Research: The Inner Life of University Departments* (Oxford: Pergamon Press, 1997).
- Ds 1996:14 Värdering av kvinnors respektive mäns meriter vid tjänstetillsättning inom universitet och högskolor. (Av Ulla Riis & Leif Lindberg). Utbildningsdepartementet.
- Gustavsson, Sverker, ”Forskning och folkbildning som motprojekt”, *Tvärsnitt* 3/1998:62–69.

Huff, E. Toby, *The Rise of Early Modern Science: Islam, China and the West*
(Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Sandström, Ulf, Forskningsråden och forskningspolitiken. (manus, kommande)

Wold, Agnes & Christine Wennerås, "Nepotism and Sexism in peer-review", *Nature*
387(1997):341–343.

Universitetet och forskningen – en problemdiskussion

För drygt hundra år sedan genomgick universitetet en lång och omvälvande förändringsperiod. Under 700 år hade universitetet utvecklat en tradition där den viktigaste uppgiften var att föra vidare en kärna av fasta och orubbliga kunskaper. 1800-talet innebar att universiteten utmanades av en ny uppgift – *forskning*. Under skydd av olika organisationer, akademier och privatlärdade hade forskning vuxit fram som en självständig verksamhet alltsedan 1600-talets vetenskapliga nydaningar. "Revolutionärerna" ville att forskningsuppgiften skulle stadfästas och föras in i universitetets statuter. Denna dramatiska period påverkade på ett genomgripande sätt universitetets sätt att fungera och har därför kommit att benämnas "den första akademiska revolutionen". På samma sätt som den första industriella revolutionen var den en långsam hundraårig transformationsprocess som gjorde att det moderna universitetet på ett självklart sätt kom att se sig självt just som kombinationen av de två komponenterna utbildning och forskning.

Idag har vi svårt att föreställa oss ett universitet utan kvalificerad forskning. Ändå är universitetsforskningen huvudsakligen ett 1900-talsfenomen och det är lätt att se det större samhälleliga sammanhang som påverkade universiteten. Vid den tiden hade industrialiseringen i form av den "andra industriella revolutionen" drivits till det stadium då vetenskapen började bli en produktiv kraft i ekonomisk mening. Industrier baserade på vetenskapliga upptäckter och vetenskapliga metoder, t.ex. syntetiska kemikalier och elektricitet, växte fram i västvärlden. Vetenskapen förändrade industrin och industrin förändrade vetenskapen. Ett exempel utgör ståltillverkningen vars expansion bidrog till framväxten av metallurgin som vetenskap genom att forskare systematiserade kunskaper från det industriella utvecklingsarbetet. Industrialiseringen skapade på detta och liknande sätt många nya plattformar för teknik och vetenskap.

Ett mera styrt och ändamålsenligt kunskapssökande institutionaliserades genom framväxten av de tekniska högskolorna. I dagligt tal har sådan kunskapsproduktion fått benämningen "tillämpad forskning" och syftar på ett kunskapssökande vilket är ställt i en särskild nyttas tjänst, må det vara näringslivets, statens eller någon annan organisations intresse. Men relationen mellan de nyttobetonade verksamheterna inom universitet och innovationsaktiviteter i näringslivet var länge av förhållandevis tillfällig natur. I de första faserna av industrialiseringen nyttjades sällan någon högre grad av systematiserad forskarkunskap. Industri och forskning var i stort sett avskilda från varandra. Företagens utvecklingsavdelningar arbetade i sina egna banor och universitetsforskarna begränsade sig oftast till sina specifika discipliner med målet att erhålla erkännande från sina kolleger.

Situationen i dag är på många sätt väsentligt annorlunda. Universitetets stora utmaning har blivit att bidra till den ekonomiska och samhällsliga utvecklingen. Universitetets roll i den samhällsra som brukar sammanfattas med rubriker som "informationssamhället" och "kunskapssamhället" grundas på att ekonomin i ökande grad vilar på kunskapsbaserade industrier och i växande utsträckning tillhör tjänsteföretagen den kunskapsintensiva sektorn. Vetenskapliga metoder och teorier appliceras allt oftare på de praktiska problem som näringslivet hanterar. Av detta följer att vetenskaplig forskning och industri får en allt starkare ömsesidig relation och att kontakterna mellan dessa världar blir mer frekventa och strategiska.

En konsekvens av dessa förändringar är att den s.k. linjära innovationsmodellen, som dominerat efterkrigstidens industri-, närings- och forskningspolitik, har blivit obsolet. Att betrakta vetenskap och teknik som två separata aktiviteter leder oundvikligen såväl till en skev näringspolitik som en snedvriden forskningspolitik, eftersom den bygger på ett missuppfattning om hur innovationer kommer till. I den linjära modellen är innovationer en utlöpare av aktiviteter som påbörjas i form av grundforskning, vilka senare utvecklas genom tillämpad forskning så att de efterhand kan bli föremål för industriella utvecklingsarbeten. En rekommendation utifrån detta synsätt är att via ökade resurser till grundforskningen skapa nya möjligheter för de efterföljande leden. Modellen medger inga andra sätt att skapa nya tekniska och industriella arenor. Grundforskningen betraktas som den nödvändiga reservoar ur vilken tillämpad forskning hämtar all sin kunskap.

Modellen bygger på att tillämpad forskning och utvecklingsarbete ses som strikt reglerade och alltigenom systematiserade aktiviteter utan inslag av genuin kreativitet och osäkerhet. Detta synsätt har sedan ett par decennier ifrågasatts och numera anses dessa aktiviteter växelverka med och skapa ett tryck på den forskning som arbetar med att besvara grundläggande frågeställningar. Sådana frågor behöver sällan besvaras inom den rent tekniska forskningen, eftersom man där nöjer sig med att svara på frågan om hur och inte varför något fungerar på det ena eller andra sättet. De processer som leder till innovationer innehåller därför ett oändligt antal loopar av återföring (feedback) och oväntade kopplingar mellan olika delar av innovations- och forskningssystemet. Det sätt på vilken datorn har förändrat alla discipliner och forskningsverksamheter kan illustrera denna tankegång. Processerna är lika viktiga i alla delar av systemet, och förutsätter nästan alltid någon form av interaktiv relation mellan forskning, utveckling och marknadsföring.

Innovationsprocessen är således komplex och synnerligen svår att styra eller planera. Innebörden är inte att vetenskaplig kunskap minskar i betydelse eller att sådana aktiviteter borde tonas ner till fördel för andra. Tvärtom. Motiveringen till varför man satsar på grundforskning, vid sidan av de vanliga och användbara kulturargumenten som ger underlag för krav om en viss minsta nivå av nyfikenhetsforskning, kommer delvis att förändras när dess roll får en annan beskrivning. Den grundläggande forskningen får sin betydelse när den ingår i ett sammanhang, vilket dels beror av hur personer med sådan kompetens sprids inom FoU-systemet, dels av hur metod- och grundkunskaper hålls vid liv och utgör en fond av vetande som med kort varsel kan tas i anspråk. Framförallt kommer andra delar av FoU och innovationsverksamhet motivera satsningar på forskning av mer basal natur.

Modern innovationsforskning visar att det är nästan omöjligt att med de vanliga definitionerna särskilja ”grundforskning” från ”tillämpad forskning” och ”utveckling”, dvs. vetenskap och teknik, och det har blivit allt vanligare att sammanfatta detta med begreppet ”technoscience”. Denna term låter sig knappast översättas till svensk språkdräkt, men tanken är att vetenskap och teknik tenderar att växa samman till en enhet av tvärvetenskapliga aktiviteter som försiggår i flera olika institutionella sammanhang: universitet, forskningsinstitut och företag. Ett viktigt kännetecken är att de traditionella disciplingrän-

serna börjar lösas upp och att de mest avancerade nya kunskaperna – de upptäckter som grundlägger nya forskningsfält – ofta framkommer i områden som ligger mellan disciplinerna.

Det vi här kallat ”technoscience” hjälper oss att förstå den process som brukar benämnas den andra akademiska revolutionen. Återigen är det oegentligt att tala om en ”revolution”, eftersom det handlar om en långsamt fortgående process, men vi kan möjligen acceptera språkbruket då konsekvenserna är vittomfattande. Den andra akademiska revolutionen kännetecknas av dramatiska förändringar, dels i de akademiska produktionsförhållandena, dels i hur akademisk kunskap sprids och används. Universiteten fogas mera direkt än tidigare in i ett innovations- och forskningssystem som vetenskapligt och ekonomiskt bidrar till att utveckla ”technoscience”. Ett utvidgat system av relationer och kontakter mellan forskning och näringsliv har för universitetens del bland annat medfört att det till de två tidigare nämnda uppgifterna – utbildning och forskning – har lagts en tredje uppgift, i Sverige kallad just ”tredje uppgiften”. I denna innefattas allt från allmän samhällsservice till direkt samarbete mellan företag och forskare vid utveckling av ny teknologi.

Grundvalen för denna pågående transformation av universitetet är att teknisk och vetenskaplig kunskap fått en alltmer framträdande roll i alla ekonomiska och administrativa verksamheter. Knappast något område av det sociala och ekonomiska livet undgår i dag att penetreras av kunskaper i den form de brukar levereras från universitetet. Vår ekonomi kan inte längre förstås enbart som en effekt av materiella inflöden i form av arbetskraft och kapital; det är nödvändigt att lägga till kunskap som en lika viktig faktor i produktionsprocessen. I denna ”kunskapsfaktor” framträder den forskningsbaserade akademiska kunskapen som viktig och grundläggande.

Den nya kunskapsekonomin har inte bara lagt till uppgifter för universitetet. Den har också ändrat förutsättningarna för verksamheten på ett omvälvande sätt. Samhällets rumsliga organisering är inte längre begränsad av traditionella transportvillkor. I de företag där kunskapsfaktorn är det avgörande produktionsvillkoret är rumslig mobilitet en realitet och självklarhet. Geografiska gränser minskar i betydelse. Kunskapens nya roll eliminerar gränser och barriärer och det leder till att vi erhåller en rad nya möjligheter men också potentiella problem. Den diskussion som förts om ekonomins globalisering

kan anföras som ett exempel på detta. En tydlig konsekvens är att små länder som Sverige måste specialisera sig och koncentrera sina resurser till de områden där man har realistiska möjligheter att behålla en produktiv position.

Mot bakgrund av dessa förändringar är det nödvändigt att återkomma till ett antal grundläggande frågeställningar som har att göra med universitetets roll och uppgift i det moderna samhället. På ett tydligt sätt står vi inför ett antal valmöjligheter och våra handlingsalternativ behöver klargöras. Mot bakgrund av våra samlade erfarenheter från olika samhällssfärer och kunskapssystem vill vi i denna uppsats peka på ett antal problem framförallt inom följande områden:

- Nyfikenhetsforskningens roll i framtidens universitet.
- Fördelningen av resurser mellan hårda och mjuka vetenskaper.
- Betydelsen och nyttan av forskningens frihet.
- Forskningsfinansiering och anslagspolitik.
- Universitetens regionalpolitiska aspekter.

Det är vår övertygelse att det skett avgörande förändringar i forskningens landskap. *Hur dessa omskiftningar och transformationer skall tolkas är det huvudsakliga syftet med vårt inlägg.* Vår allmänna hållning är att mana till försiktighet och att inte dra förhastade slutsatser. Vi tror att det finns all anledning att harmonisera mellan olika akademiska aktiviteter inom ramen för en fortsatt huvuduppgift för universiteten att organisera forskningen på basis av nyfikenhet, kritisk granskning och upptäckaranda.

Nyfikenhetsforskningens roll i den nya ekonomin

Det sätt på vilket den nationella kunskapsproduktionen organiseras ingår numera bland de faktorer som utgör ekonomins primära drivkrafter. Detta innebär en kraftfull förändring som tvingar oss att reflektera över kunskapens plats också i ett större samhälleligt sammanhang. Vetenskaplig kunskap från alla våra fakulteter bidrar till att belysa människors villkor och möjligheter samt vår plats och roll i tillvaron. I sig ger detta forskning ett oomtvistligt självberättigande. I all korthet är detta *kulturargumentet* för en livaktig och väl finansierad nyfikenhetsforskning.

I det som ofta kallas den nya ekonomin utgör kunskap ett domine-

rade inslag och universiteten kan sägas vara de fabriker där denna nyttighet produceras. Ekonomins konkurrenskraft grundläggs i dessa ”nya fabriker” och detta tvingar universiteten att våga pröva nya roller för att bidra till exploateringen av kunskap. Allt vanligare är att universitetsforskare tar ut patent på sina uppfinningar och upptäckter och som en följd av detta ser universiteten över sina möjligheter att ta del av de potentiella inkomsterna.

Vetenskaplig kunskap drivs, som nämnts ovan, ofta fram av att praktisk nyttoinriktad forskning tvingar fram nya frågeställningar eller av att nya kopplingar mellan tidigare åtskilda kunskapsområden har uppstått. Teknologiskt vetande utgår i första hand från att ta fram kunskaper som *fungerar*, medan det vetenskapliga vetandet är inriktat på att ta fram kunskaper som *förklarar*. Den här terminologiska skillnaden är viktig ur analytisk synvinkel, men ser ut att spela allt mindre roll i det faktiskt skeendet. Där har det i stället kommit att handla om en sammansmältning av dessa båda processer: Vetenskapsbaserade tekniker förefaller spela en allt viktigare roll vid utvecklingen av nya produkter, tjänster och organisationsformer. Bara för 5–10 år sedan hade det varit närmast otänkbart att tala om industriell tillväxt som beroende av ”vetenskapsbaserade teknologier”, men idag är det i högsta grad naturligt. Vilka blir konsekvenserna av att vi ser teknik och vetenskap växa samman eller att deras inbördes relation tvingar fram en forskningspolitik som behandlar dem i ett sammanhang?

Ett första svar är att sambandet mellan det inom- och det utomvetenskapliga värdet av forskning är intim och stark. Användbar forskning är så gott som alltid forskning av hög kvalitet. Detta blir i än större grad fallet när teknik och vetenskap växer samman till ”technoscience”. Konsekvensen av detta kan, för det första, näppeligen vara att all verksamhet skall spännas efter den teknologiska ”hästen”. I stället bör forskningssystemet utformas så att det finns en stor mängd kopplingar mellan olika områden och aktiviteter. Inte genom styrning ovanifrån utan genom en distribuerad styrning på så vis att det finns länkar i systemet som möjliggör att forskare från olika fält kommer samman och växelverkar.

Effekten kan, för det andra, inte heller vara att den nyfikenhetsbaserade forskningen skall stryka på foten. De erkänt starka kopplingarna mellan ekonomiskt betydelsefull forskning och nyfikenhetsbaserad verksamhet leder till ett behov av att återkommande förstärka den

nyfikenhetsbaserade forskningen och att skapa utrymme för sådan verksamhet inom alla delar av systemet. Innovationsforskningen har på senare år visat att det råder starka beroendeförhållanden i systemet. Detta illustreras av patentstudier som understrukt att den statligt finansierade grundforskningen har växande betydelse för tekniska uppfinningar. Därför vore det ett misstag att etablera en stelbent organiserad arbetsfördelning mellan "fri" och "styrd" forskning; t.ex. genom att den förra koncentreras till de tekniska högskolorna och den senare till de traditionella universiteten eller att den förra tas om hand av disciplinerna och den senare av tvärvetenskapliga områden. Vår övertygelse är att vi bör sträva efter att skapa ett system för forskningsfinansiering och forskningsutförande som underlättar de tidigare omtalade tvärkopplingarna. Försöken att uppnå en förbättrad koordination inom forskningssystemet har under lång tid varit ett forskningspolitiskt problem som haft hög prioritet på dagordningen.

Förslaget från *Forskning 2000* att lägga samman grundforskningsråd och sektorsorgan till ett fåtal forskarstyrda organ är onekligen intressant i detta sammanhang. Wigzellska utredningen avfärdar tanken och förordar separata organisationer för differentierade uppgifter. Men tanken är god: problemet är den skulle fördrå nya arbetsmetoder och rutiner som kompletterade forskningsrådets traditionella marknadsliknande planering (peer review) med mer managementinriktade och företagsplaneringsinriktade sätt för att understödja innovativa växande områden och områden som behöver samarbete, resurskoncentration eller viss styrning för att åstadkomma resultat. Vi ser idag att sådan styrning allt oftare åstadkoms på universitetsnivå för att uppnå en slagkraft som svenska forskningsmiljöer annars saknar, t.ex. inom biokemiområdet (Göteborg, Lund samt Linköping). Varför detta har blivit fallet skall vi återkomma till längre fram.

Det finns dock invändningar. En är att det inte i första hand är styrning via resurser som skapar de eftersträlvade kopplingarna och aggregeringsfunktionerna i systemet. Sådan styrning medför sannolikt ett tvingande moment som det smågruppsorganiserade forskarsamhället kan ha svårt att hantera. I stället kan det vara effektivare att eftersträva och uppmuntra till samarbete mellan olika finansiärer för att uppnå sådana koordineringseffekter. Kopplingarna kan under alla omständigheter endast leda till konkreta projekt när forskarna själva driver på. De drivkrafter som skapar nya resultat i oväntade riktningar är vik-

tigast att understödja. Det nu framlagda förslaget från Wigzells arbetsgrupp – koordinera via en forskningsrådets överstyrelse och ett forskningsforum – är möjligen ett steg i rätt riktning, men kan också stanna vid att bli byråkratiserande utväxter på en gammal organisation.

Problemet är att vi vet förhållandevis litet om vad som ger basen för en produktiv och kreativ nyfikenhetsforskning. En av våra utgångspunkter är att forskarutbildningen är av största betydelse i detta sammanhang. Där finns nämligen en viktig del av den kreativa potentialen i nyfikenhetsorganiserade forskning. Doktorander som arbetar med grundläggande forskningsproblem under sin utbildning utvecklar en kunnighet och skicklighet som rätt använd i ekonomiskt nyttiga sammanhang kan få stor betydelse. Forskarutbildningen bidrar därigenom aktivt till att utveckla en kapacitet att söka och finna information för att hantera komplexa problem. Sådan kunskap kan vara ytterst användbar inom snabbt växande områden i gränssnittet mellan teknik och vetenskap och leder i sin tur till att det ständigt återförs nya frågor till den s.k. grundforskningen. En farhåga med den numer allt oftare strömlinjeformade forskarutbildningen och de allt oftare externfinansierade doktoranderna är att de inte ges tillfälle att bedriva sin forskning i former som ger fritt utrymme åt nyfikenhet och kreativitet.

Frågan är helt enkelt om finansieringssystemet och universiteten är organiserade så att nya initiativ, t.ex. från yngre forskare, ges goda förutsättningar och godtagbara arbetsvillkor. Det saknas undersökningar som studerar dylika frågeställningar och som kan jämföra hur sådana processer ser ut i olika länder, forskningssystem och institutionella kulturer.

Jämförande studier av hur forskningssystem fungerar är överhuvudtaget ganska sällsynta. Medan det finns många delstudier utförda i enskilda länder är det sparsamt med studier som förmår att knyta samman och analysera skillnader mellan system. Man kan tänka sig att detta är en konsekvens av att det är svårt för utredare och forskare att skaffa djupa kunskaper om situationen utanför det egna landet. Viktigt för framtiden är att den statliga svenska forskningspolitiken låter utredare och forskare lära sig andra system och utveckla kompetens om andra forskningssystem. Vi skulle behöva ett antal statliga forskningsattachéer knutna till organisationerna för forskningsfinansiering. Det behövs således en vidare utblick men självfallet också en mer ingående inblick i den svenska forskningens arbetsvillkor.

Två kulturer i konflikt och försoning

En i den svenska diskussionen aktuell fråga gäller hur resurser bör fördelas mellan ”mjuka” och ”hårda” vetenskaper. Utredningen *Forskning 2000* hävdar att Sverige för att kunna försvara sin framskjutna plats på den internationella forskningsarenan bör satsa mer på natur- och ingenjörsvetenskap samt medicin och mindre på humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning (och utbildning). Enligt vår mening är det nödvändigt att diskutera denna fråga på flera olika nivåer och med hjälp av olika infallsvinklar.

Låt oss börja med en ingång via teorier om innovationer och ekonomisk tillväxt. Att vi sätter fokus på dessa teorier innebär inte att vi avgränsar vårt perspektiv till de aspekter som har med ekonomi och teknologi att göra. Tvärtom, innovationer och ekonomisk tillväxt tillkommer inte i ett kulturellt och socialt vakuum och det är lätt att förstå att det är en rad vitt skilda faktorer som påverkar innovationssystemets funktion. Till dessa hör framförallt den allmänna utbildningsnivån och språkkunskaperna hos befolkningen, men också andra aspekter som har med livskvalitet, variationsrikedom och sammankopplingsfunktioner att göra. Även mer svårgripbara aspekter som den moraliska och sociala integrationen i samhället i stort hör till dessa faktorer. Dessutom vill vi lägga till att det allmänna kulturella klimatet har stor betydelse för innovationskapaciteten i ett givet samhälle eller en nation.

Till följd av vetenskapens internationalisering, det ökade politiska ifrågasättandet av vetenskapens följder och diskussionen kring moraliska och etiska konsekvenser har humaniora och samhällsvetenskap en allt tydligare och viktigare roll att spela för teknisk och vetenskaplig verksamhet. Varken forskare eller industriledare har råd att avstå från ett engagemang i etiska frågeställningar. Det kan gälla biokemi, genmodifierade grödor eller xenotransplantationer. Kulturella skillnader och skillnader i uppfattning mellan män och kvinnor kommer med stor sannolikhet att påverka möjligheterna att bedriva forskning eller utveckling för nya produkter. Vår förståelse för sådana processer måste öka väsentligt för att undvika misstag och låsningar när vetenskap nyttjas på nya problemområden. Av detta följer att såväl hårda och mjuka områden som hårda och mjuka frågeställningar växer samman och att de inte längre bör ses som skilda från varandra.

Näringslivets konkurrenskraft beror i allt större utsträckning på hur man lyckas koppla samman de olika delarna i "technoscience". Hur detta sker är i stor utsträckning beroende av samhällsorganisationens kulturella och sociala nivåer. I vetenskap om detta är det lätt att se att samhällsvetare bör kunna bidra med analyser av hur knappa resurser bör allokeras eller hur forskningscentra bör organiseras för att erhålla bästa möjliga utväxling på insatta resurser. Internationaliseringen av vår ekonomi gör det angeläget att nogsamman studera hur forskningsresurser organiseras och fördelas. I detta breda område finns även frågan om vetenskapens roll och betydelse när nya områden utmanar traditionella värden och värderingar. Kort uttryckt, med en ökad globalisering föreställer vi oss att de humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnena kommer att kunna ge ett allt större och viktigare bidrag. Detta ställer i sin tur krav på hur dessa kunskapsområden organiseras och hur de länkas till övriga delsystem.

Mot bakgrund av detta framstår det som ett problem att statsmakterna och flera av deras rådgivare varit så snabba med att nedprioritera de mjuka vetenskaperna. Det har visserligen länge varit ett hårt tryck på utbildningsdepartementets budget samtidigt som det vuxit fram nya behov av stöd till medicin-, natur- och teknikvetenskaperna till följd av en närmast skenande kostnadsutveckling. I vårt land har det blivit allt tydligare att det nuvarande förbättrade budgetläget inte förväntas komma de mjuka vetenskaperna till godo. Istället talas det om koncentrerade satsningar på hårda vetenskaper. Antalet nya högskoleplatser exemplifierar detta.

Låt oss understryka att det är ytterst välkommet med förstärkningar till dessa vetenskapsområden. Mot detta finns knappast några invändningar, men tendensen att ställa fakultetsområden mot varandra bör ifrågasättas. Mycket talar för att regeringen tagit intryck av *Forskning 2000* på denna punkt. Utredningen gav dock inget annat än förenklade beskrivningar av antalet professurer inom respektive område samt antalet ekonomiutbildningar vid svenska lärosäten. Genom att dessutom föra in en regional dimension förskjuts problemet och ovidkommande sakförhållanden får gälla som argument.

Vad regeringen föreställer sig är nämligen att ekonomisk tillväxt emanerar från investeringar i de hårda vetenskaperna. De mjuka vetenskaperna antas kunna acceptera nedskärningar med hänvisning till de krav som den globala konkurrensen tvingar fram för ett land

som vill ligga långt fram vad gäller kunskapsproduktion och ekonomisk potential.

Hela denna argumentation har stora svagheter. För det första är det ett misstag att betrakta de båda kulturerna som antagonistiska. I en samhällsekonomi grundad på kunskap som den mest väsentliga produktionsfaktorn är det mycket som talar för vår uppfattning att hårda och mjuka aspekter av innovationer och ekonomisk tillväxt ömsesidigt understödjer varandra. Teknologi och språk, vetenskapliga experiment och expansiv kultur, nytänkande och kreativitet inte bara går ihop utan förutsätter varandra. Sambanden mellan dessa olika kulturella uttrycksformer är högst väsentliga i de processer som genererar, sprider och exploaterar de möjligheter som "technoscience" erbjuder på en globaliserad marknad. Detta är helt uppenbart så snart vi ser litet närmare på de företag som uppkommit i anknytning till Internet.

Problemet i Sverige är att vi har alldeles för litet av överskridanden och experiment mellan de två kulturerna. Därför är det inte heller förvånande att den svenska debatten fortsatt i de stela fåror som plöjts upp av den linjära modellen. En forskningspolitik som underlåter att införliva de mjuka vetenskaperna som viktiga spjutspetsar för att förnya den akademiska kulturen och underlåter att skapa nya mötesformer mellan humanvetenskap och ingenjörsvetenskap kommer att vara en haltande, enbent politik. En ekonomisk politik som inte har en grundläggande förståelse för behoven av kultur och språk riskerar att bli fyrkantig. Det är hög tid att se till att svenska tekniska högskolor erbjuder ett brett utbud av humanistiska och samhällsvetenskapliga kurser.

Fri forskning – styrd finansiering

Under denna rubrik skall vi diskutera problemet att universitetsforskare å ena sidan har behov av att stå fria och självständiga och å andra sidan blir alltmer beroende av extern finansiering av forskningsverksamheterna. Det är en grundläggande paradox i modern universitetspolitik att de fria och "oberoende" institutionerna samtidigt är högradigt beroende av bidrag från framförallt statliga eller halvstatliga organ. Talet om akademisk frihet kan därför, av den som är cyniskt lagd, avfärdas som en av universitets institutionella myter. Möjligen gäller oberoendet fortfarande forskning inom matematik och filosofi

och liknande lågbudgetämnen. På de flesta andra områden är det omöjligt för den enskilde forskaren att klara sig bara på den basfinansiering som universitetet erbjuder. Hon eller han tvingas att söka externa medel för att kunna genomföra forskningsplanerna.

I själva verket fordras inom allt fler forskningsfält stora samhälleliga investeringar för att möjliggöra en effektiv forskning och det gör att frihetsfrågan många gånger ställs i ett nytt ljus. Det är detta som förklarar att riktade statliga forskningsmedel blivit allt viktigare för akademien. När den processen började, var många akademiker motståndare till att överhuvudtaget släppa in staten som finansär av reguljär forskning; en intressant skildring ges i Rebecca Lowens *Creating the Cold War University* (1997). Runt andra världskriget formaliserades stödformen genom att forskningsråd etablerades i många länder. Även mot dessa fanns det till en början ett visst motstånd, men efterhand har det blivit naturligt att betrakta riktat statligt forskningsstöd som ett nödvändigt inslag i forskningslandskapet; speciellt som det var forskarstyrt. Samma motstånd och kamp restes mot de sektoriella medlen. Det tog tid för de akademiska forskarna att acceptera beroendet av sektorsmedel. På ett för akademien typiskt sätt började man sakna sektorsmedlen först när de minskades. Först då steg man fram och hävdade att de var viktiga och nödvändiga.

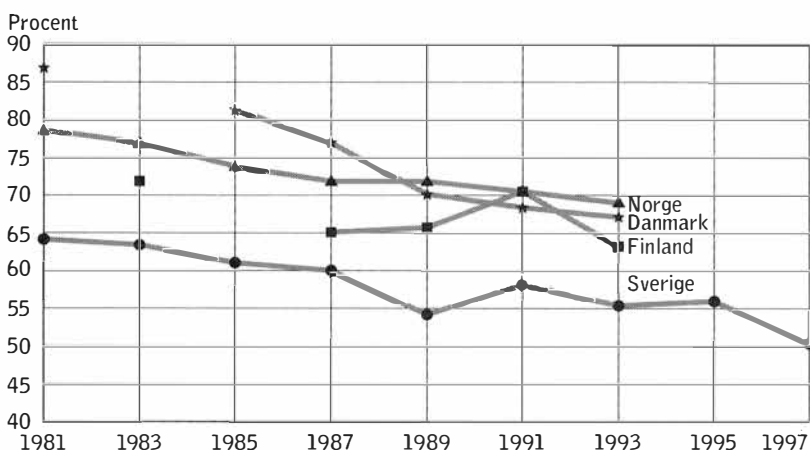
Nu står vi av allt att döma inför nya omgripande förändringar av detta landskap. Vi har redan under 1980- och 90-talen sett en rad eruptioner och mindre jordbävningar som inneburit betydande omskiftningar av forskningens finansiella terräng. Materialkonsortier, EU-medel, kompetenscentra, strategiska program, forskarskolor har sett dagens ljus. Samtliga har varit inriktade på att med nya organisationsformer röja väg för de avgörande forskningsinsatserna. Intresset för dessa stora pengar kommer sig av att forskning i allmänhet idag är så mycket mera kostsam än den varit tidigare. Forskningsrådets sätt att fördela pengar, ett ämne som berörs på annan plats i denna bok, stämmer inte överens med dessa krav och det har gjort att systemets aktörer tvingats uppfinna en rad nya sätt att fånga in resurser.

”Technoscience” innebär i de flesta fall att kostnaderna för forskningen ökar. Den fordrar stora resurser, komplexa experiment och en genomförd arbetsfördelning mellan olika grupper av forskare och praktiker (ingenjörer). Forskning av hög kvalitet kräver allt oftare att man har tillgång till dyrbar utrustning. Universiteten förefaller ha

svårt att finansiera dessa instrument på egen hand och bjuder därför in andra finansiärer. I allt större utsträckning arbetar såväl forskargrupper som forskningsinstitutioner internationellt för att kunna finansiera de kapitalintensiva investeringarna. Ett exempel utgör den globalt organiserade fusionsforskningen, som är långsiktigt motiverad av framtida energibehov. Detta fordrar att forskarna arbetar internationellt, vilket i sig är kostnadskrävande. Ett ordinärt möte mellan grupper av fusionsforskare inom Europa drar många tiotusentals kronor och redan några få möten skulle förbruka ett normalstort forskningsanslag. Projekt inom de hårda vetenskaperna kräver för att vara riktigt effektiva att man har en budget om cirka 3–5 miljoner kronor per år och att budgettiden är medellång, dvs. mellan 5 och 10 år. Så uthålliga och intresserade finansiärer är sällsynta. Detta tvingar de inblandade parterna att söka finansiering från många olika håll, ja det tvingar fram ett entreprenöriellt handlingsätt från projektledarna. Modern projektforskning har således fostrat en ny typ av forskningsledare. Forskning saluförs på ett nytt och ibland kanske förledande sätt.

En första utgångspunkt för den fortsatta diskussionen är universitetens dominerande ställning i det svenska forskningslandskapet. Detta förhållande tvingar universiteten att ta på sig fler uppgifter och roller än vad som är vanligt i andra länder. Det gör också att det är svårt att jämföra Sverige med andra länder. Vad som klassificeras som universitetsforskning ges väsentligt skilda innebörder i olika länder. Konsekvenserna för svenska universitet är att det förutsätts att de skall agera betydligt mer flexibelt än vad som är vanligt t.ex. i de nordiska grannländerna. Det behövs inte mycket av argumentation för att demonstrera att denna situation innehåller såväl faror som möjligheter.

En andra utgångspunkt är att svenska universitet har en förhållandevis låg basfinansiering. I diagram 1 ges en jämförelse med andra skandinaviska länder. Den andel av universitetens FoU-verksamhet som utförs på fakultetsmedel är förhållandevis låg i Sverige. Trenden är vidare klar och tydlig: andelen minskar över tid. Det innebär inte att fakultetsmedlen har minskat i absoluta termer. Istället är det troligt att de externa medlen har vuxit snabbare än de "interna" medlen. Pengar som kanaliseras via utbildningsdepartementet direkt till universiteten har minskat i betydelse till följd av att många olika finansiärer är intresserade av att få uppdrag och projekt utförda. Det är ett sätt att beskriva det dilemma som universiteten befinner sig i: tvänget att stän-

Källa: Kyvik (1997).

Diagram 1. Fakultetsmedlens andel av den totala FoU-volymen i de nordiska länderna.

digt jaga nya pengar, samtidigt som vetenskapens grundläggande värden skall upprätthållas (Högskoleverket 1999).

I de hårda fakulteterna kan vi idag räkna med en externvolym som uppgår till drygt hälften av de totalt tillgängliga medlen. För tjugo år sedan var det vanligt med en externandel om knappt en tredjedel. Detta är en dramatisk utveckling som ger kraftiga återverkningar på universitetets inre liv. Konsekvenser är dock svåra att beskriva i detalj. Det fordrar en sorts genomlysning av det akademiska livet som sällan eller aldrig genomförs. Däremot är det möjligt att göra intelligenta gissningar av vad de kan innebära. Vi skall inte gräva alltför djupt i detta utan vill i första hand peka på detta som ett problemområde att ta på allvar. Låt oss lyfta fram ett par effekter som vi menar vara värda att diskutera.

När drygt hälften av forskningsaktiviteterna är finansierade, och beroende, av externa källor i form av forskningsråd, sektorsmyndigheter, strategiska stiftelser, EU-fonder, privata fonder, företag, kommuner etc. ligger det nära till hands att även beslut om forskningens innehåll och inriktning är på väg att överföras till dessa externa organ. När det handlar om forskningsråd är det kanske inte så mycket att bekymra sig för. I många andra fall är det däremot troligt att rent akademiska överväganden och normer kan tvingas att stryka på foten

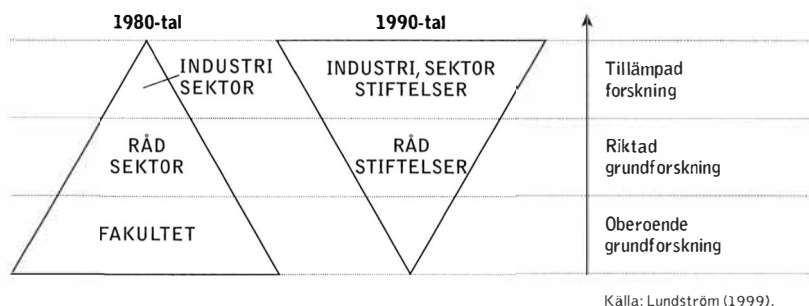
eller utsätts för påverkan från andra kriterier. Forskning blir utredning och de egna nyfikna frågorna hamnar i bakgrunden. Forskningen förlorar såväl sin kritiska potential som de oväntade öppningarna mot nya problemlösningar.

Ett annat sätt uttrycka problemet på är att det uppstått ett allvarligt balansproblem. Frihet och autonomi står på ett tydligt sätt mot kraven på direkt och kortsiktig utvärdering och mer eller mindre direkta bidrag till den ekonomiska utvecklingen. Universiteten möter ett motsägelsefullt budskap från samhället: å ena sidan förväntas universitetet bidra till bevarandet av traditionella värden och å den andra sidan är pressen hård att forskargrupper skall agera på ett mer affärsmässigt sätt med tydlig känslighet för utomvetenskapliga kriterier.

Det är lätt att se hur detta dubbla budskap har vuxit fram. Efter andra världskriget framstod naturvetenskap och teknik som en viktig del av det demokratiska samhällets bastioner. Vannevar Bush etablerade visionen om "The Endless Frontier" och många menade att varje form av tvång innebar ett hot mot forskarens kreativitet. Detta uppfattades också som liktydigt med att forskning mår bäst av att arbeta helt oberoende av alla typer av externa influenser. Universitetets idé var att erbjuda en miljö fri från alla former av konventioner, fördomar eller kommersiella tvång. Där skulle forskarna känna sig trygga och säkra.

Idén om elfenbenstornet har sedan dess utmanats och vår förståelse av forskargrupper relationer till omgivningen har förbättrats. Innebörden av detta är inte att universitetet som en skyddad samhällsinstitution är en illusion, snarare att det fordrar ett genomtänkt nät av relationer till externa aktörer för att ge goda resultat. Det isolerade universitetet ger ingen nyskapande forskning. I stället måste universitetet vara förmöget att samarbeta åt alla håll för att samla upp idéer och tillämpningar som genererar intressanta och forskningsbara problem. Ett universitet med starka länkar till sin omgivning blir inte bara ett lärande utan även ett kreativt universitet.

Låt oss ta upp ett exempel på hur universitetet ändras inifrån av att penetreras av extern finansiering. Ett tydligt problem är att antalet löst anknutna forskare inom institutionerna växer snabbt. Ofta upprätthåller dessa sin verksamhet helt på basis av extern finansiering, men förväntas ändå ta ett stort ansvar för institutionens undervisning och andra göromål som normalt är finansierade över fakultetsmedel. Att dessa marginalpersoner bidrar med en hel del undervisning och

Figur 1. Balansproblemet i finansieringssystemet.

handledning är otvetydigt, men deras lojalitet kan ifrågasättas: till syvende och sist är de i första hand trogna sina projekt och finansiärer. Vi kan tänka oss att de har en lägre villighet att delta i institutionens eller avdelningens seminarieverksamhet om detta inte direkt bidrar till den egna forskningen. Tiden är en ändlig resurs och om institutionen redan tagit ut sitt i form av undervisning och handledning kan det vara nog. Samtidigt kan deras relativt sett otrygga ställning vid institutionen tvinga dem till en tystnad och följsamhet, som inte anstår en fri forskare.

Sammansättningen av externa medel till universitetsforskningen har förändrats sedan mitten av 1980-talet. Tydligast är detta när det gäller de s.k. EU-medlen. Målstyrda forskningsprogram har vuxit fram som starka aktörer på forskningsmarknaden och har genom att erbjuda nya och ibland litet större anslag kunnat attrahera många forskargrupper. Dessa program fordrar nästan alltid någon form av motfinansiering från universitetet. Ett annat fenomen under 1990-talet är de nya forskningsstiftelserna. Dessa har etablerats med det uttalade syftet att stödja industriella mål och för att bidra till att utveckla den nya kunskapsekonomin. Detta är självfallet positivt och nödvändigt, men det skapar samtidigt en rad faror och problem. Låt oss för en stund agera djävulens advokat och fokusera dessa problem, som vad gäller balansen mellan grundforskning och tillämpad forskning får sin illustration av figur 1, (denna bygger på en idé av professor Ingemar Lundström vid Linköpings universitet).

När finansieringsförhållandet styr allt större delar av forskningen kan det leda till skadliga effekter. Teoretiskt är det sannolikt att en typ av direkt användbar forskning tränger ut och hindrar andra former av

svårfinansierad forskning. Den senare må på lång sikt vara hur användbar och nyttig som helst. Om det inte framgår i förväg kan det vara svårt att övertyga om behovet. Dessa potentialer skulle kunna nyttiggöras i större utsträckning om systemet hade mer av mångfald, och mer av utrymme för inifrånstyrd forskning.

Det ständiga penningberoendet skapar en stress inom forskargrupperna som kan ha negativa effekter. Om man förleds till att betrakta alla former av finansiering, för vilka syften och i vilka sammanhang det vara må, som ändamålsenliga ligger det nära till hands att forskargruppen förr eller senare kommer att splittras på alltför många uppgifter. De tvingas att sätta nya etiketter på sina resultat och kommer närmare och närmare en situation som liknar fusk. Lika illa är att den ständiga underfinansieringen tvingar fram ett projektbeteende som leder till att forskargrupperna tar på sig uppdrag och uppgifter utan att ha full täckning för kostnaderna. Eftersom man befinner sig i en svag förhandlingsposition accepterar man hellre ett mindre bidrag än inget alls. Prutningar av forskningsanslag gör att många finansiärer betalar mindre än hälften av den begärda projektsumman. Innebörden av detta är att de allmänna fakultetsmedlen tas i anspråk för allt större delar av projektstyrda verksamheter som bygger på extern styrning. Vi kan tänka oss att dessa allmänna medel skulle ha kunnat nyttjas till andra forskningsaktiviteter som på sikt kunde ha ett större värde för den grundläggande kunskapsuppbyggnaden.

När vi sagt detta vill vi samtidigt understryka att det finns såväl teoretiska som empiriska skäl till att betrakta ett rikt flöde av kontakter mellan forskargrupper och omgivning som ett positivt och viktigt inslag. Kanadensiska undersökningar tyder på att forskare med regelbundna kontakter med andra samhällssektorer är mer produktiva än de som har färre kontakter. Med produktivitet avses här kvantitativa mått som antal artiklar och hur dessa artiklar påverkar andra forskare genom citeringar. Samarbete med privata företag inom områden som medicinsk teknik och informationsteknologi förefaller ha blivit ett villkor för att uppnå hög kvalitet i det här berörda avseendet. Även svenska undersökningar antyder att professorer med breda forskningsportföljer har en markerat högre produktivitet.

Det är inte nödvändigtvis en tröst att de processer som vi satt varningsflagg för är högggradigt produktiva i en kvantitativ mening. De förändringar i forskningslandskapet som vi pekar på håller på att ta

universitetet in i ett okänt territorium. Hur det påverkar den akademiska normbildningen är likaledes okänt och smygande processer, där aktörerna inte kan förutsättas vara medvetna om hur de institutionella ordningarna omvandlas.

Koncentration och kraftsamling

Kunskapsekonomin skiljer sig på väsentliga punkter från den ekonomi vi blivit vana vid i industrisamhället. För en forskningsfinansierad är det självklart att bedöma olika möjliga resultat och att utifrån detta göra prioriteringar. Till skillnad från industriella varor är man inte intresserad av mer och mer forskning eftersom det inte finns något som säger att det ger bättre avkastning. Man är intresserad av kvalitet i resultaten och inte av kvantitet. Av detta skäl är mycket av procedurerna i forskningssystemet inriktade på urval som plockar fram de mest innovativa forskarna.

Under senare år har forskningsråden lyft fram behovet av att stödja yngre forskare för att på det sättet uppnå högre grad av förnyelse i forskningen. Kollegiebedömningar är ett sätt att ta fram dessa "sällsynta fåglar". Även om sådana procedurer är viktiga och nödvändiga är det mycket som talar för att det inte är tillräckligt om vi vill uppnå högsta möjliga utväxling av resurserna. Principerna för fördelning av resurser är en viktig faktor, huruvida processerna stödjer normer för koncentration eller utspridning av resurser har stor betydelse för utfallet.

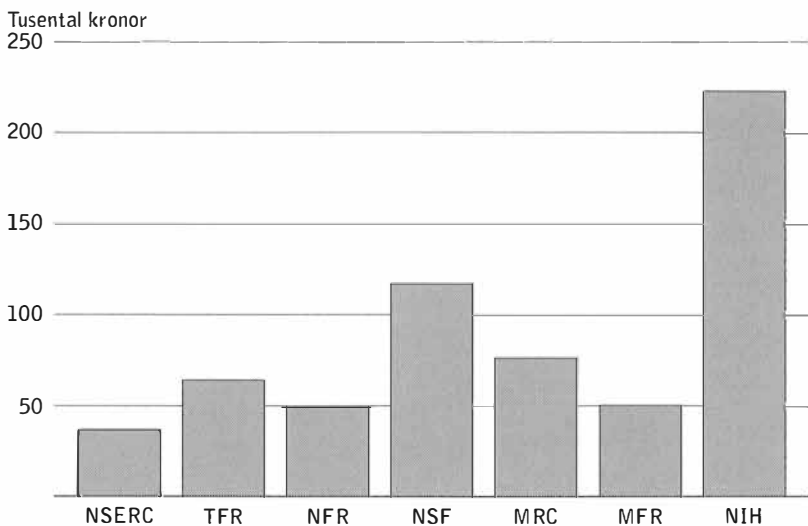
I det följande skall vi utgå från ett forskningsråd från vilket båda författarna har konkreta erfarenheter. Det gäller Teknikvetenskapliga forskningsrådet (TFR) som bildades 1991. Tillskapande av TFR måste ses i sammanhanget av den kritik mot sektorsforskningen som blev allt vanligare under 1980-talet. Ett viktigt inslag i regeringens nya politik var att sektorsforskningen borde tvingas till att mera aktivt delta i och garantera långsiktig kunskapsuppbyggnad. En tanke var att resurser skulle överföras direkt från myndigheterna till universiteten. Så blev inte fallet, men ett resultat av denna politik kan sägas vara att TFR växte fram ur det dåvarande STU. Statsmakternas syfte med det nya forskningsrådet var att återställa den balans mellan grundforskning och tillämpad forskning som många hävdade hade gått förlorad redan under sjuttio-talet.

På ett för forskningsråden klassiskt vis fokuserade TFR på vetenskaplig kvalitet inom ingenjörsvetenskaperna. Rådets verksamhet vilade på följande centrala stöttepelare: 1) att stödja grundläggande, inte tillämpad forskning; 2) att vara relevant för svensk industri; 3) att använda internationell kollegiebedömning och 4) att finna nya effektiva former för forskningsfinansiering.

Den sista punkten är viktig i sammanhanget. För att bättre kunna stödja forskargrupper och nätverk av samarbetande forskare infördes redan efter ett år en anslagsform som fick benämningen ”ramanslag”. Detta skulle stimulera till mer av visioner och risktagande från forskarnas sida. Anslagsformen tillåter en mer flexibel uppläggning av projekten där de projektansvariga får omfördela resurser inom anslaget i relation till uppfattningen om var de kan tänkas åstadkomma den bästa avkastningen. Ramanslag blev av förklarliga skäl främst en möjlighet för forskare som hade uppvisat goda resultat från sin tidigare forskning. Efter något år utgjorde ramanslagen en försvarlig andel av rådets budget.

Ett litet land som delar upp forskningsråden på många vetenskapsgrenar riskerar att sätta igång processer som leder till att resurserna sprids ut på ett ineffektivt sätt. Tendensen att ge många små anslag istället för att koncentrera resurserna är vanligt förekommande inom råden och har belagts genom kanadensiska och svenska studier (se vidare Sandströms uppsats i denna bok). En jämförelse mellan svenska, kanadensiska och amerikanska forskningsråd ger ett tydligt mönster, som framgår av diagram 2. Svenska forskare vid MFR, NFR och TFR och kanadensiska forskare vid Natural Science and Engineering Research Council (NSERC) och Medical Research Council (MRC) erhåller i genomsnitt en betydligt lägre årlig summa, här angiven i kanadensiska dollar (cirka 5 SEK), till sina projekt än motsvarande amerikanska forskare vid National Science Foundation (NSF) och National Institute of Health (NIH). De senare ger ungefär tre gånger större årsanslag.

En annan trend som blivit klarlagd är att forskningsråden blivit allt mindre benägna att kontraktera forskare för mer än ett par år i taget. Men två eller tre år är vanligtvis inte tillräckligt för att producera forskning av hög kvalitet, särskilt inte inom de nya och innovativa forskningsfälten där man är i behov av en viss stabilitet i anslagsgivningen för att våga ta risker. Av detta följer att kortsiktigheten är ett hot mot den grundläggande forskningen. Detta är inte minst viktigt mot bak-

Källa: Gingras & Robitaille (1999) samt Sandström (kommande).

Diagram 2. Genomsnittliga projektbidrag från forskningsråd i tre länder.

grund av de relationer mellan grundläggande forskning och andra delar av det nationella och sektoriella forsknings- och innovationssystemet som vi talat om tidigare. För att kunna fungera måste de bästa forskarna erhålla adekvata anslag och helst skall de inte behöva jaga omkring i systemet för att hitta ändamålsenlig basfinansiering för nya aktiviteter. Det har påtalats att bristen på resurser börjar bli märkbar inom nya områden som molekylärbiologi och genetik. Problemet är bland annat, som vi framhållit, att kostnaderna för att bedriva en ordentlig verksamhet snabbt har skjutit i höjden. Till saken hör också att det är nödvändigt att ett visst antal stora projekt genomförs för att de mindre bemedlade forskarna skall ha material och resultat att bearbeta och ifrågasätta. Huruvida de traditionella forskningsråden är förmögna att tillämpa en mer koncentrerad anslagspolitik är fortfarande en öppen fråga. TFR visar att det är möjligt inom ramen för en ny organisation. Den nu föreslagna överstyrelsen till forskningsråden – Vetenskapsrådet – kan möjligen bli ett instrument för att etablera stora forskningsprogram inom rådsforskningen.

Det är vår övertygelse att en koncentration av intellektuell kapacitet och kraftsamling inom forskningen gynnar kvaliteten och stärker de

områden där svenska forskare har stora möjligheter att bidra med spetskunskaper. Idag är det i alltför stor utsträckning så att resurserna sprids till ett stort antal projekt. Konsekvensen har blivit att forskningsgrupperna är små och anslagsnivåerna låga, vilket skapat ett "tusenbrödrasyndrom". Den stora utmaningen för de kommande nya forskningsråden blir att åstadkomma en förändring av detta svenska predikament genom att skapa kvalitativt framstående forskningsmiljöer med stor slagkraft.

Mot bakgrund av ovanstående vill vi således hävda att det för svenskt vidkommande är nödvändigt att fortsatt diskutera organisationsramar som tillåter koncentration av resurser. Detta behov för oss in på nästa problem som har att göra med hur resurserna skall fördelas i geografiskt hänseende.

Den regionala utmaningen

De ökade forskningskostnaderna och därav eventuella skalfördelar gör att frågan om avkastningen på insatta resurser inte kan undgå. Ständigt måste det göras en avvägning mellan å ena sidan kraven på koncentration till vissa centra för att få kritisk massa och å andra sidan kraven på mångfald i systemet för att täcka ett stort antal av de möjligheter som uppkommer. Från de stora universiteten hävdas att FoU-systemets kapacitet skulle förbättras om resurser koncentrerades till ett mindre antal centra. Mot detta står den allmänt hållna uppfattningen att universiteten skall bidra till den regionala ekonomiska utvecklingen. I Sverige har diskussionen länge förts utifrån övertygelsen att det finns sådana spridningseffekter av de små regionuniversiteten. Vi skall här inte ifrågasätta denna obestyrkta tes. Vad vi vill peka på är att det under alla omständigheter är viktigt att beakta totalsumman av effekter när handlingslinjer genomförs. Om en utspridning leder till förslamning i forskningssystemet kan det knappast uppvägas att små, men märkbara effekter sker på några få orter i landet. Summan kan i slutänden vara negativ.

Valet mellan en elitbetonad eller en decentraliserad modell är av stor betydelse för framtiden. I Sverige har vi i huvudsak valt den senare modellen och under den senaste tioårsperioden mestadels arbetat i decentraliserad riktning. Den tidigare skarpa skillnaden mellan universitet och högskolor är på väg att tonas ner. Forskningsresurser har

fördelats till flera av de regionala högskolorna. Tre av dessa har erhållit universitetsstatus. Idag har Sverige sammantaget inte mindre än 39 universitet och högskolor.

Det hävdas gärna i debatten att de ”lokala universiteten” på ett smidigare sätt kan anknyta till sin närmaste omgivning än de traditionella universiteten. Många menar också att det är möjligt att bygga upp en kvalitativt högtstående forskning vid de mindre högskolorna förutsatt att de erhåller adekvata forskningsresurser inom några få forskningsfält. Ett annat argument är att de nya formerna för kunskapsproduktion – globala och virtuella nätverk – gör det lättare att åstadkomma forskning av internationell klass också i småskaliga miljöer.

Stordriftsfördelarna inom forskning är på intet vis uppenbara. Hela frågeställningen är sällsynt komplicerad och det finns veterligen inga bra studier att repliera på. Flera svenska studier har påvisat att det inte ser ut att finnas några stordriftsfördelar inom akademien när detta mäts utifrån antalet publicerade artiklar. Ett litet universitet, t.ex. Linköping eller Umeå, ger i från sig ungefär lika många artiklar per insatta miljoner kronor som de större universiteten. Av tabell 1 framgår att det finns ett samband mellan FoU-årsverken och artikelproduktion, men det är linjärt (1:1) och ger därför ingen grund för spekulationer om stordriftsfördelar. Inte heller finns det några avgörande skillnader med avseende på producerade impactpoäng, vilket är ett sätt att mäta prestigenivån hos de tidskrifter forskarna publicerar sig i. Inte heller där ser det ut att finnas några egentliga stordriftsfördelar. Detta skulle kunna tas till intäkt för tesen att de små lokala högskolor-

Tabell 1. Artikelproduktion och FoU-årsverken per universitetsort 1995 och 1997. Procent

	1995		1997	
	Artiklar	Årsverken	Artiklar	Årsverken
Stockholm	33	29	33	28
Uppsala	20	25	20	24
Lund	19	16	18	17
Göteborg	16	17	16	18
Umeå	6	7	7	7
Linköping	6	6	6	7
Summa	100	100	100	100

Källa: SCB U 16 SM 9901.

na har möjligheter att etablera sig och ge viktiga bidrag till kunskapskonomin.

Mot denna slutsats kan hävdas att dessa undersökningar har gällt jämförelser mellan förhållandevis stora universitet som varit verk samma i närmare 30 år. Det är inte en prövning av idén att man inom begränsade forskningsfält skulle kunna bygga upp en internationellt konkurrenskraftig forskning vid små lokala högskolor. Vi vill hävda att så inte är fallet och vill även framhålla att de kvantitativa mätmetoderna är trubbiga instrument. I ett forskningsklimat som alltmer är beroende av kopplingar mellan de stora disciplinerna förefaller idén om de regionala högskolorna som forskningscentra bygga på en politiskt motiverad chimär. Starka specialiseringar som inte understöds av grunddisciplinernas verksamhet kommer att ha det svårt. I viss utsträckning kan detta dock uppvägas av starka nätverk med andra universitet.

Problemet med de regionala högskolornas starka expansion är att de lockar karriärlystna yngre forskare från de stora universiteten. Det blir en inhemsk "brain drain" vilken bidrar till att försvaga forskarutbildningen vid elituniversiteten. De yngre forskarna är ofta mycket kreativa och har därför en viktig roll att spela i forskarutbildningen. Just forskarutbildningen är det, enligt vår mening, ytterst angeläget att lyfta fram, då det är mycket som talar för att det är nödvändigt att nyttja de absolut bästa forskarna till utbildningsinsatser, såväl inom forskarutbildning som grundutbildning.

Via universitetsutbildning sker den mest effektiva överföringen av ny forskningsbaserad kunskap. Genom att personer efter utbildningen får anställning i industrin tar de med sig dessa nya kunskaper. Kombinationen av förstklassig forskning och undervisning är därför av stor betydelse för hela forsknings- och innovationssystemet, men den kan bara fungera i de miljöer som har en viss minsta storlek och kritisk massa. Vikten av att detta fungerar kan inte underskattas; särskilt om vi anlägger ett industriellt perspektiv på saken. Det är genom att ha tillgång till forskarutbildad personal som stora forskningsföretag skaffar sig kapacitet att motta och omsätta nya forskningsresultat. Denna förmåga till att läsa ny forskning kan bara utbildas i de miljöer som erbjuder en intim och stark koppling mellan forskning och utbildning.

Avslutning

Universiteten har kommit att bli en allt viktigare aktör i det stora och övergripande FoU-systemet. Deras roll kommer att förstärkas i den nya kunskapsbaserade ekonomin. En nyligen genomförd europeisk studie av den offentligt finansierade forskningen i tolv länder framhåller att FoU i allt större utsträckning genomförs inom ramen för universiteten. Dessa stärker sin roll på bekostnad av forskningsinstitut och liknande arrangemang. Pengar har kanaliserats till universiteten eftersom de anses ha en större flexibilitet och en större förmåga att omfördela resurser till nya områden när möjligheterna uppkommer. Även på internationell nivå är universiteten den institution man förlitar sig till och som ställs i centrum för den forskningspolitiska debatten (Senker et al 1999).

Breddningen av universitetets uppdrag och ansvarsområde har skapat en hel del problem. Vi har berört några av dessa. Vår avslutande synpunkt är att denna situation gör det än mer nödvändigt att skapa stabilitet i de grundläggande arbetsförhållandena inom universitetet. Efter en period av omstruktureringar är det nu nödvändigt att finna former för långsiktiga och uthålliga satsningar. Framförallt är det viktigt att skapa utrymme för en risktagande nyfikenhetsbaserad forskning. Och sist men inte minst är det, som Thorsten Nybom framhåller i sitt bidrag, hög tid att alla inblandade parter – och då inte minst de politiskt ansvariga – skaffar sig systematiska kunskaper om detta för nationen livsviktiga materiella och kulturella kunskapsystem.

Referenser

- Bush, Vannevar, *Science: The Endless Frontier: A Report to the President, July 1945* (Washington: U.S. Government Printing Office, 1945).
- Clark, Burton R. *Places of Inquiry: Research and Advanced Education in Modern Universities* (Berkeley, CA: University of California Press, 1995).
- Ds 1999:68 Att finansiera forskning och utveckling. Rapport från Arbetsgruppen för fortsatt beredning av myndighetsstruktur för forskningsfinansiering, Utbildningsdepartementet.
- Etzkowitz, Henry, red., *Capitalizing Knowledge: New Intersections of Industry and Academia* (Albany, NY: SUNY Press, 1998).
- Faulkner, Wendy & Jacqueline Senker, *Knowledge Frontiers: Public Sector Research*

and Industrial Innovation in Biotechnology, Engineering Ceramics and Parallel Computing (Oxford: Clarendon Press, 1995).

Gibbons, Michael & Björn Wittrock, red., *Science as a Commodity: Threats to the Open Community of Scholars* (Harlow: Longman, 1985).

Godin, Benoit & Yves Gingras, "The Impact of Collaborative Research on Scientific Production", *Research File* Vol 3 No 3 (www.uacc.ca. June 1999).

Hackett, Edward J., "Science as a Vocation in the 1990s", *Journal of Higher Education Studies*, Vol 61. No 3. (May/June 1990).

Högskoleverket, Årsrapport. Universitet och högskolor i Sverige 1998. *Högskoleverkets rapportserie 1999:11 R.* (Stockholm, 1999).

Kyvik, Svein, "Funding University Research in the Nordic Countries", *Science and Public Policy*, vol 24. No 4 (August 1997).

Lowen, Rebecca S., *Creating the Cold War University: The Transformation of Stanford* (Berkeley: University of California Press, 1997).

Lundström, Ingemar, "[Intervju] Långsiktig forskning är hotad", *Forskningspolitisk inblick: Erfarenheter och analyser från Linköpings universitet*, Ulf Sandström, red. (Linköping: Arbetsgruppen för forskningspolitiska studier vid Linköpings universitet, 1999), s. 39–41.

Martin, Ben et al, *The Relationship between Publicly Funded Basic Research and Economic Performance*. A SPRU Review. Science Policy Research Unit. (Brighton: University of Sussex, 1996).

May, Robert M., "The Scientific Wealth of Nations", *Science*, vol 275 (7 Feb. 1997).

Meyer-Kramer, Frieder & Ulrich Schmoch, "Science-Based Technologies: University-Industry Interactions in Four Fields", *Research Policy*, vol 27 (1998).

Peers on Peers. Allocation Policy and Review Procedures at the Swedish Research Council for Engineering Sciences (Stockholm: TFR, 1997).

Robitaille, Jean-Pierre & Yves Gingras, "The Level of Funding for University Research in Canada and the United States: Comparative Study", *Research File*, Vol 3, No 1 (www.uacc.ca. May 1999).

Rosenberg, Nathan, *Den tekniska förändringens ekonomi* (Stockholm: SNS Förlag 1998).

Rothblatt, Sheldon, *The Modern University and its Discontents: The Fate of Newman's Legacies in Britain and America* (London: Cambridge University Press, 1997).

Sandström, Ulf, *Forskningsråden och forskningspolitiken: Studier i kollegial styrning av forskning*. (manus, kommande)

SCB U 16 SM 9901 Forskning och utveckling i Sverige 1995 och 1997. *Statistiska meddelanden* (Stockholm: Statistiska centralbyrån 1999).

Senker, Jacky et al, *European Comparison of Public Research Systems (EUPSR)*. Science Policy Research Unit Report September 1999. (Brighton: University of Sussex, 1999).

Snow, C. P., *The Two Cultures and the Scientific Revolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 1959).

SOU 1998:128 Forskningspolitik: Slutbetänkande [Forskning 2000].

Anm: Tack till Mats Benner och Mats Fridlund för substantiella bidrag till denna uppsats.

DEL 2

Forskningens organisa och finansiering

Den enfaldiga forskningspolitiken – en diagnos

I sin essä resonerar Thorsten Nybom kring den svenska forskningspolitikens kunskapsunderlag. Han porträtterar ett politikområde som koloniserats av handlingskraftiga och ideologiskt besjälade, men ofta dåligt informerade, politiker. Under loppet av något decennium har, menar Nybom, ett förnuftsorienterat politikområde utvecklats till en "ideologisk lekstuga". Forskningspolitiken har under perioden blivit måltavla för allehanda samhällsförändringsprojekt – några exempel han tar upp är jämställdhet, regional utveckling och nationell konkurrenskraft. De underlag i form av statliga utredningar och dylikt som trots allt har funnits har tagits fram under tidsbrist, med krav på snabba och drastiska reformförslag och av skevt sammansatta utredningsgrupper. Effekten är att forskningspolitiken blivit ett reformtungt område där olika ideologiska övertygelser styrt inriktningen.

Nyboms tes får stöd i den faktiska forskningspolitikens utveckling. Även om politik är att vilja, måste det finnas en rimlig koppling mellan vad som är känt om systemets funktionssätt och de reformidéer som läggs fram. Varken inom politiken (eller för den delen inom utredningsväsendet) har en systematisk kunskapsbank av erfarenheter av reformprogram och deras utfall kunnat byggas upp. Det saknas, till skillnad från exempelvis arbetsmarknadspolitiken eller jordbrukspolitiken, starka utvärderande och uppföljande organisationer liksom en tradition av oberoende policyanalys. Även om de tidigare omnämnda områdena är minst lika politiskt kontroversiella och konflikttyngda som forskningspolitiken (om inte mer), sker åtminstone det politiska beslutsfattandet i ett tillstånd av relativ intellektuell klarhet. Det paradoxala är att dessa politikområden, så starkt förknippade med de förindustriella och industriella epokerna, är så väl utforskade, medan det kunskapsbaserade samhällets drivhus, universitetet och forskningen, fortfarande är höljt i ett intellektuellt dunkel. Forskningspolitikens

centrala roll i utvecklingen och omdaningen av samhälle, ekonomi och politik har således fått ett klenkt genomslag i forskningen om forskningen. De studier som trots allt bedrivs präglas antingen av tidsnöd, politiskt insnävade utgångspunkter eller av sina organisatoriska utgångspunkter – de produceras då vanligen av forskningsfinansierande myndigheter, t.ex. Närings- och teknikutvecklingsverket (NU-TEK), som av naturliga skäl utgår från myndigheternas perspektiv och intressen.

Men hur ser då forskningspolitikens kunskapsmässiga uppbyggnad ut? För att besvara den frågan presenteras här en enkel översikt av några olika forskningspolitiska perioder i svensk politik. Man kan urskilja ett antal faser i svensk forskningspolitik under 1980- och 1990-talen. Jag ska här och nu skissera innehållet i dessa och därvid även försöka klarlägga det kunskapsunderlag som togs fram under respektive period. Därefter ska jag antyda efter vilka riktlinjer en ”upplöst forskningspolitik” möjligen kunde tänkas utformas, en forskningspolitik som i mindre utsträckning styrs av ”handlingskraft” och moden och mer av den kunskap som faktiskt finns om hur forskningssystemet fungerar och hur det förhåller sig till andra samhällsfält.

Den lyckliga forskningspolitiken – 1980-talets forskningsstyrning

1980-talets forskningspolitik var i stor utsträckning en motreaktion mot den sektorisering av forskningspolitiken som präglade 1970-talet. Tilltron till de stora programmen och sektorsforskningens möjligheter att lösa samhällsproblemen hade fått sig en allvarlig knäck. Vad kunde då synas mer naturligt än att återvända till att vårda den grundläggande forskningens villkor? En annan viktig faktor bakom den förda politiken var den kraftiga högkonjunktur som följde på devalveringen 1982, avregleringen av kreditmarknaden och det sjunkande oljepriset. Det fanns helt enkelt gott om pengar. Ur kombinationen av en styrningspessimism och god tillgång på offentliga resurser – och därutöver en revitalisering av ett socialdemokratiskt forskningsvänligt ideal – växte en forskningspolitik fram som i första hand avsåg att tillfredsställa universitetens önskemål.

Rune Premfors (1986) kallar denna period för den ”nya forskningspolitiken”. Vad Premfors åsyftar är en övergripande planering och

samordning av olika forskningspolitiska aktörer – råd, sektorsorgan och universitet. Den nya forskningspolitikens signum blir, ur ett sådant perspektiv, de forskningspolitiska propositioner som börjar läggas från och med början av 1980-talet. Genom dessa bröts den sektorsuppdelning av forskningsfinansieringen, som präglade 1970-talet, delvis upp och ersattes av ett sammanhållet och universitetsorienterat synsätt.

När man ser tillbaka är det dock inte i första hand samordningen i sig som utmärker 1980-talets forskningspolitik. Istället är det dominerande draget, som Premfors också noterar, en fundamental omsvängning i synen på forskningens samhälleliga betydelse och politikens förmåga att styra den vetenskapliga utvecklingen. Den utomordentligt ambitiösa – och internationellt unika – sektorsforskningspolitiken under 1970-talet hade gått i baklås. Ett flertal studier påvisade att forskningens betydelse för stora och svåra samhällsproblem hade överdrivits. Från universitetens sida hade en stark motmobilisering börjat ske – bland annat under ledning och inflytande från universitetsrektorernas samlade aktiviteter och ett revitaliserat universitets- och högskoleämbete. Forskarsamhället, som hade varit närmast förlamat under den samhälleliga inbäddning av forskningen som sektorsforskningspolitiken innebar, återtog initiativet i formuleringen av forskningens styrning och reglering. Det skedde i stort samförstånd med den socialdemokratiska regeringen, som efter en viss inledande tvekan efter valet 1982, fick en rejäl orientering mot decentralisering och förstärkt forskarinflytande. Under utbildningsministrarna Lennart Bodström/Bengt Göransson och statssekreteraren Sverker Gustavsson inleddes en remarkabel utveckling inom forskningsstyrningen. Nyckelorden för politiken var avreglering, forskarstyre och autonomi.

Avregleringen speglades i första hand i förhållandet mellan statsmakt och universitet. UHÄ fick en understödjande roll snarare än en kontrollerande och planerande. Universiteten fick nu själva agera gentemot statsmakterna i förhandlingar om medelstilldelning. Också lokalt skedde en kraftig omgestaltning. Regionstyrelserna avskaffades, samtidigt som universitetsstyrelsernas samhällsrepresentation – allmänrepresentanter från näringsliv, förvaltning, politik och organisationer – faktiskt förstärktes.

Universiteten stöptes således om från passiva mottagare av direktiv och medel från annat håll – råd, sektorsorgan, riksdag – till aktiva och

självständiga aktörer, om än i ett visst samspel med det omgivande samhället. Det fanns andra dimensioner i denna paradigmatiska omställning av forskningspolitiken. Framför allt handlade det om en förskjutning av inflytandet över hur forskningsmedel förmedlades. Här skedde en remarkabel omställning och partiell avveckling av den tidigare sektorsforskningspolitiken. Gamla organ stöptes om eller fick nya mandat. Denna utveckling skedde efter tre olika linjer. Den första betonade att forskningsråden – som får betraktas som huvudsakligen inomvetenskapligt orienterade organ – skulle öka sin andel av forskningsfinansieringen. Nyckelord härvidlag var ”forskning på eget programansvar”. Den andra innefattade den ”rådifiering” av sektorsorgan som ägde rum under hela decenniet. Den tredje handlade om direkta överföringar av sektorsforskningsmedel till fakultets- och rådsmedel som riksdagen beställde i slutet av decenniet. Genom omvandlingen av Delegationen för social forskning och delar av STU till Socialvetenskapliga forskningsrådet och Teknikvetenskapliga forskningsrådet 1990/1991 fullbordades denna omställning av forskningssstyrningen.

Inriktningen mot en ökad autonomi för universitetsforskningen var dock inte entydig. Det fanns också en icke-sanktionerad inriktning mot akademiskt entreprenörskap. Denna näringslivsinriktning utvecklades efter initiativ från ”mitten”, från sektorsorgan som STU och BFR, och från driftiga universitetsledningar och lokala/regionala aktörer som startade forskarbyar och dylikt. Enskilda forskare, som säg möjligheter att kombinera vetenskap och företagande, var också mycket aktiva under perioden.

Vilka principer och kunskapsunderlag styrde då forskningspolitiken under denna period? Som utredningsepok är den ganska slätstruken. De huvudsakliga intellektuella impulserna kom dels från de politiska huvudaktörerna själva, dels utifrån i form av det revitaliserade forskarsamhället, som bl.a. genomförde ett antal uppmärksammande konferenser under teman som ”erövra universitetet åter” och ”makt och vanmakt inom universiteten”. Utredningsväsendet ägnade sig huvudsakligen åt att analysera och diskutera anknytningen mellan forskning och företagande, dvs. att hålla en del av samhällsanpassningen av forskningen under kontroll.

Det fanns dock en teoretisk grund för den förda politiken. Statssekreteraren Sverker Gustavsson hävdade t.ex. i sitt inlägg ”Den sista forskningspropositionen?” (1989) idén att sektorsorganen inte bör

fungera som råd utan som beställare av forskning – där en klar adressat och ett givet tillämpningsområde existerar. Den bärande idén var således att det finns en principiell skillnad mellan ”forskning på eget programansvar” och sektorsforskning, och att en sammanblandning av dessa bägge – egeninitierad respektive delvis programstyrd forskning – riskerar att undergräva fundamenten för hela den kvalificerade kunskapsproduktionen. Forskningen vid universitet ska ses som en autonom verksamhet. Forskningsom ska ingå i användningssammanhang ska skiljas från den autonoma forskningen, och i huvudsak bedrivas på beställarnas/användarnas villkor.

Övertygelsen om riktigheten i den förda politiken var stark och den svarade, i bästa demokratiska anda, mot en snabb opinionsvändning i samhället beträffande universitetsforskningens villkor. Det finns emellertid bristfälliga belägg för tesen att egeninitierad forskning och delvis programstyrd verksamhet är kognitiva motpoler. Forskning som bedrivs i ”användarsammanhang” är inte per automatik tillämpad och av enbart lokalt intresse; lika lite som forskning på eget programansvar verkar i ett intellektuellt vakuum oberörd av samhällsutvecklingen i övrigt. Det fanns sannolikt – även om frågan inte utforskades vid den tidpunkten – en obalans mellan olika typer av finansieringskällor, som möjligen fick konsekvenser för forskningens faktiska utförande. Men i huvudsak måste periodens forskningspolitik förklaras genom den mycket starka och övertygande lobbyverksamhet som bedrevs av företrädare för universitetsforskningen och dess olika agenter, t.ex. Universitetslärarförbundet, Akademiska rektorskonferensen och Kungliga Vetenskapsakademien.

Forskningen som produktivkraft – Unckeleran

Efter valet 1991 sker en intressant förändring i forskningspolitiken. Inriktningen mot avregleringar och forskarstyre kvarstår. Samtidigt infogas denna utveckling i en integration av forskningspolitiken med övriga policyområden, framför allt närings- och tillväxtpolitiken. Kombinationen må förefalla paradoxal, men var det egentligen inte. Universitetsforskningen placerades i centrum för en strukturomvandling och omgestaltning av det mesta som förknippats med det gamla folkhemmet. Universiteten skulle bli en av de viktigaste drivkrafterna bakom en omvandling av Sverige till ”kunskapsnation”. De gamla styr-

kebältena i den svenska samhällsutvecklingen – basindustri, verkstadsindustri, offentlig sektor – skulle förnyas och utvecklas med hjälp av massivt utbyggd forskning och forskarutbildning. Likaså skulle nya branscher och sektorer spira i förnyelsen, t.ex. informationsteknologi, material- och bioteknik. Huvudlinjen i politiken var en utbyggnad av den offentligt finansierade kunskapsproduktionen vid universiteten. Denna skulle i sin tur styras med principen *frihet under ansvar*. Betydande forskningsmedel skulle anförtros forskarsamhället. Merparten av förstärkningen kanaliserades via fristående stiftelser, där forskare i samspel med näringslivsföreträdare skulle utveckla kunskapsprogram med grundvetenskaplig inriktning men med tillämpningspotential. Bärare av den nya kunskapen skulle vara yngre forskare – främst doktorander med framtida anknytning till företag. En omreglering av samhällslivet i övrigt skulle förstärka effekten av denna ”kunskapschock”.

De huvudsakliga resurserna för denna politik utgjordes som bekant av löntagarfondsmedel, vilka blev ryggraden i de nya forskningsstiftelserna. Med hjälp av denna forskningspolitiska innovation skulle kunskapsnivån i samhället öka, samtidigt som universitetens disciplinära struktur skulle skakas om av de gränsöverskridande och transinstitutionella arbetsformerna (universitet – företag, nationellt – internationellt). Politiken avspeglade en djup misstro mot den sociala och politiska ingenjörskonsten – däribland sektorsforskningen och dess ställföreträdande beställare – och såg istället framför sig en självreglerande modell där kunskapsproducenter och kunskapsanvändare enkelt och smidigt kunde knytas samman. En annan grundtanke i politiken var att humankapital var gynnsamt för tillväxten och utbildningsnivå sågs som en nyckelfaktor bakom ekonomisk tillväxt.

Politiken hade således en ganska solid förankring i specifik teori om kunskapsbildning och tillväxtprocesser. Det utvecklades också en utredningsapparat som bildade grunden för denna politik. Främst handlade det om det delvis ideologiskt färgade arbetet kring den s.k. Agenda 2000 (se t.ex. *Ds 1994:5*), där många olika aspekter av kunskapssamhället behandlades. Samtidigt är det ganska tydligt att politiken grundades på en tämligen förenklad syn på förhållandet mellan forskning och tillväxt. Grundantagandet var att det skulle räcka om forskningssystemet blev större och rikare. Samtidigt var de institutionella förändringarna i samhället i övrigt ganska begränsade, vilket

sannolikt begränsade utfallet av de forskningspolitiska reformerna. Resultatet blev att politiken fick en ganska betydande likhet med den linjära modellen, dvs. att mer forskning också per automatik skapar högre industriell och ekonomisk tillväxt. Alltför stora förhoppningar knöts till forskningens välsignelsebringande konsekvenser.

Det resocialiserade universitetet – Thameran och därefter

Det råder delade meningar om forskningspolitikens inriktning mellan 1994 och 1998. Somliga menar att politiken i första hand var repressiv och reaktionär, och att den syftade till att ta tillbaka den föregående periodens forskningspolitiska reformer och att spara pengar. Även om det ligger en del i detta påstående, fanns det också ett konkret och uppbyggande element i den förda politiken. Visionen var att skapa ett resocialiserat universitet, som var delaktigt i skapandet av en ny samhällsmodell, vilket egentligen är samma grundposition som den föregående periodens, om än utifrån en diametralt motsatt ideologisk bas. Denna nya samhällsmodell avsåg i första hand att åstadkomma regional utjämning, ökad jämställdhet och förstärkt jämlikhet samt förbättrad innovationsstyrning.

Utredningsapparaten användes under denna period med större engagemang än under 1980-talet. Det rörde sig dock främst om reaktiva utredningar, dvs. hur förändringar av tidigare genomförda beslut skulle genomföras liksom hur besparingar skulle exekveras. *SOU 1996:29* Forskning och pengar – den s.k. forskningsfinansieringsutredningen – var ett typiskt exempel. Delvis lade denna fram organisatoriska förslag, men främst förväntades den presentera förslag till hur stiftelsemedlen skulle sparas in. Men det förekom också proaktiva utredningar. Det gällde främst jämställdhetspolitikens område, men även beträffande etableringen av nya högskolor – Malmö var det tydligaste exemplet, eftersom Södertörn faktiskt initierats av den tidigare regeringen – och behandlingen av högskolors begäran om att få omvandlas till universitet samt genomförandet av ett breddat mandat för universiteten (den tredje uppgiften).

Besparingspolitiken fick alltså sitt främsta uttryck i forskningsfinansieringsutredningen. Denna utredning började som ett relativt harmlöst översynsuppdrag (först av råden, därefter av hela finansieringsstrukturen), men den kom efter kontroversen om löntagarfon-

derna att främst handla om en omställning av finansieringen för att rymma löntagarfondsmedel (samt en anpassning till de allmänna besparingskraven). Genomslaget var stort och så att säga definitions- mässigt: utgångspunkten var besparingar och det var egentligen endast sådana förslag utredningen förväntades och ombads avge. Konsekvens- och systemanalys saknas i huvudsak i denna statistiskt och kartläggande inriktade utredning. Det togs istället, på gott och ont, över på den politiska nivån, där analysen var synnerligen rudimentär och osofistikerad i sin argumentation för forskningsmedlens substituerbarhet. Sannolikt hade en analys av forskargrupperns medelsportföljer varit nödvändig, liksom en analys av medlens inriktning och förhållande till övrig finansiering.

Utredningarna om nya högskolor var i praktiken beställningsjobb som svarade emot de politiska och lokala intressen, som menade att högskolan skulle fungera som ett instrument för regional strukturomvandling. De forskningspolitiska frågeställningarna stod inte i centrum, utan utgångspunkten var att strukturomvandlingen under de senaste decennierna främst baserats i kunskapsstruktur och att olika delar av landet drabbats hårt av denna utveckling, främst vissa storstadsområden och glesbygden. Även här var den politiska övertygelsen inbyggd från början – högre utbildning och forskning är av godo för samhällsutvecklingen och bör därför spridas. Huruvida forskning (och delar av den högre utbildningen) går att etablera och utveckla under vilka omständigheter som helst, diskuterades överhuvudtaget inte.

En parallell utgör de granskningar som Högskoleverket genomförde under perioden av tre högskolors ansökningar om att få inrätta vetenskapsområden, dvs. att i praktiken omvandlas till universitet. Här genomfördes en granskning av den vetenskapliga miljön vid dessa tre högskolor – Karlstad, Växjö och Örebro – utifrån en relativt impressionistisk analys av förekomsten av en ”kritisk massa” i form av docent- och professorskompetenta lärare, förekomsten av angränsande forskningsområden samt internationella och nationella kontakter. Det är uppenbart att politiska hänsyn spelade en långt viktigare roll för det slutgiltiga regeringsbeslutet än utredningsväsendets rekommendationer, eftersom regeringen, uteslutande med regionalpolitiska motiveringar, struntade i Högskoleverkets rekommendation att endast göra Karlstad till universitet.

Vad jämställdhetsområdet beträffar var förslaget från utredningen

”Viljan att veta och viljan att förstå” (SOU 1995:110) främst inriktade på att utveckla ett genusteoretiskt och empiriskt alternativ till de existerande huvudfårorna inom såväl forskning som forskningspolitik. Utfallet blev tvåfaldigt: dels de s.k. Thamprofessurerna (för underrepresenterat kön), dels satsningarna på genusprofessurer inom vissa ämnen. Utredningen pläderade för genusprofessurer, men i den genomförda forskningspolitiken blev Thamprofessurer dominerande.

Det breddade mandatet för universitetet, slutligen, togs upp av den s.k. NYFOR-utredningen (SOU 1996:70). NYFOR:s ambition var att integrera högskoleverksamheten i ett bredare innovationspolitiskt perspektiv och att därmed öka den samhälleliga utväxlingen av offentliga forskningsinvesteringar. Perspektivet i utredningen hade sin grund i den moderna innovationsforskningen. Här hade politiken en något starkare förankring i forskningen, även om det var innovationer snarare än forskningssystem som stod i fokus för analysen.

Forskningspolitiken efter 1998 är i stor utsträckning en intressant parallell till 1980-talets utveckling, genomsyrat av en ambition att återupprätta förtroendet mellan ett alltmer frustrerat forskarsamhälle och regeringen. Forskningspolitiken har utvecklats efter två linjer: dels har den tidigare epokens reformer genomförts (läartjänstsystemet, forskarutbildningsreformen, inrättandet av de nya universiteten etc.), dels har ett antal markeringar gjorts för att dämpa reformivern och för att göra vissa korrigeringar av den politiska kursen. Inga nya universitet är att vänta, ”grundforskningen” ska prioriteras etc. Den senare utvecklingen ser man i *Forskning 2000*-utredningen och dess effekter i form av den Wigzellska organisationsplanen, *Att finansiera forskning och utveckling*.

Forskning 2000 är en fascinerande utredning, helt inriktad på villkoren för den ”fria forskningen” (i utredningens terminologi). Utredningen tar dock på samma gång ett relativt nytt grepp i debatten om forskning och samhälle genom att hävda att man från politiskt och administrativt håll har ägnat alltför stor möda åt att försöka fastställa forskningens nytta i förväg. Utredningens huvudtes är: ”användbara forskningsresultat går inte att beställa” (SOU 1998:128 s. 4). Dock används begreppet ”beställarstyrd forskning” (till skillnad från fri forskning) för att karakterisera ett legitimt komplement till den fria forskningen – forskning där en praktisk process eller produkt står att finna och där forskningen direkt ingår i ett användningssammanhang.

Den organisatoriska konsekvensen blir att man bör avskaffa finansieringen av den mellankategori som den icke-produkt- eller processrelaterade forskningen utgör, vilken inte heller är ”fri”, och istället renodla forskningsfinansieringen till dels ”fria” forskningsråd, med kvalitetskrav i fokus, dels till direktfinansierad forskning via myndighetsanslag. Den existerande sektorsforskningen utgör, hävdade utredningen, ”en halvmesyr som inte kan tillgodose vare sig den beställarstyrda forskningens krav på relevans och användarnärhet eller den forskarstyrda forskningens krav på originalitet och vetenskaplig kvalitet” (SOU 1998:28 s. 62).

Utredningens radikala förslag fick, milt uttryckt, ett blandat mottagande. För att hantera denna situation valde regeringen att låta två arbetsgrupper inom regeringskansliet fortsätta att behandla frågan om finansieringsstrukturen. Den Wigzellska arbetsgruppen (Ds 1999:68) föreslår ett sammanhållet forskningsråd – Vetenskapsrådet – med tre divisioner: en för teknik och naturvetenskap, en för medicin och en för humaniora/samhällsvetenskap, och med samma typ av styrning i samma form som dagens forskningsråd. Därutöver föreslås en upprepning bland sektorsorgan och sektorsråd, dessa sammanförs till tre stora myndigheter – områdesorienterade råd – för sociala frågor/arbetsliv, teknisk utveckling/kommunikation/bebyggelse och miljö/landbruk/naturresurser. Dessa senare ska främst ledas av sektorsföreträdare, dock i samarbete med ledamöter med ”gedigen forskningskompetens”.

Argumentationen i utredningen är att en större uthållighet och förmåga till kraftsamling i forskningsrådets finansiering måste möjliggöras och förmågan till prioriteringar måste förstärkas. Dessa ”kraftsamlingar” och gränsöverskridande satsningar ska dock främst ske genom det sammanhållna vetenskapsrådets försorg, som också antas få en roll liknande nuvarande Forskningsrådsnämndens, men mer genomförd än hittills. Detta ska underlättas genom att de nuvarande forskningsråden istället blir ämnesråd, som underordnas Vetenskapsrådet. För sektorsforskningen (eller vad man nu väljer att kalla den, i förslaget benämns den områdesorienterad forskning) föreslås en mer sammanhållen struktur. Slutligen föreslås, efter dansk modell, inrättandet av ett Forskningsforum, som ska fungera som ett sammanhållande kitt för FoU-systemet som helhet – ett samordnande komplement till existerande myndighetsflora. Därutöver föreslås en

förstärkning av forskningspolitikens ställning och kompetens inom regeringskansliet, ett forskningskansli.

Huvudinriktningen av forskningspolitiken efter valet 1998 verkar därför bli en försiktig reform, främst av en viss utveckling av forskningsråden genom att disciplinråden får ett gränsöverskridande komplement i form av Vetenskapsrådets egna satsningar. Sektorsorganen görs också större, och mer sammanhållna, men behåller i stort sett sina nuvarande arbetsrutiner. Dessutom kommer eventuellt en ganska komplicerad och mångfacetterad koordination av verksamheterna att genomföras, genom Vetenskapsrådet, Forskningsforum och en förstärkt analysverksamhet vid Vetenskapsrådet och inom regeringskansliet. Slutresultatet kan därför sägas vara ”mer av samma sak”, till skillnad från *Forskning 2000*:s radikala omställningsförslag. Det tycks inte finnas någon riktig vilja, eller ork, att stöpa om det svenska forskningssystemet, trots att FoU-systemet knappast kan sägas fungera optimalt.

Upplysningens villkor

Det stora problemet med forskningspolitiken i Sverige under 1980- och 1990-talen är att den varit enkelspårig. Forskningssystemet har betraktats som en homogen samling kunskapsproducenter, vars villkor är likartade och där reformer förväntas få i stort sett samma genomslag och utformning oberoende av om det är humaniora eller teknik eller något annat vetenskapsområde. Mycket tyder dock på att forskningssystemet är mycket heterogent, och har väldigt olika villkor i olika vetenskapsområden, liksom många gånger också inom ett och samma område. Men forskningspolitiken har envisats med att under 1980-talet samt efter 1998 behandla all forskning som vore den enbart en småskalig disciplinforskning; eller som under början av 1990-talet som enbart bestående av storskaliga, frontforskningsinriktade och internationellt framstående forskningsmiljöer; eller som under perioden 1994–1998 som en i huvudsak samhällsintegrerad och -nyttig verksamhet vilken kan behandlas som vilket annat politikområde som helst.

Problemet är att forskningen är allt detta och lite till på en och samma gång. Den är inte sällan nyfikenhetsorienterad och därmed i behov av andrum och frihet från styrning. Men den är också i många fall storskalig och delaktig i ett nätverk av internationella forsknings- och utvecklingssamarbeten. Den innefattar också många nyttoinriktade

delar, där samhällets olika kunskapsintressen är intimt sammankopplade med den dagliga verksamheten i forskargrupper och laboratorier.

Forskningspolitiken lider därför av betydande brist på helhetssyn. Med en lite klumpig jämförelse kan man säga, att om trafikpolitiken bedrevs som forskningspolitiken, så skulle den under vissa perioder betrakta motorvägarna som sitt enda intresse, medan den vid andra tidpunkter endast intresserade sig för de mindre länsvägarna – istället för att se alla vägar som delar av ett större och sammanhängande kommunikationssystem (där även flyg och järnvägar ingår). Det saknas idag ett systemtänkande inom forskningspolitiken, som erkänner olika delar av kunskapsproduktionen – inklusive dess kopplingar till praktisk verksamhet i förvaltningar och företag, och där olika typer av verkligheter inom forskningen bildar bakgrunden för den politiska styrningen. Genom ett sådant erkännande kunde onödiga motsättningar mellan t.ex. nyttoforskning och grundforskning (vad man nu än lägger in i begreppen) undvikas. Dagens komplexa forskningsorganisation förtjänar en politik som inte sprider ensidiga missförstånd och slagord. Den är helt enkelt i behov av en bättre forskningspolitik, som har större förståelse för forskningens faktiska villkor.

Referenser

- Ds 1994:5 Agenda 2000 Kunskap och kompetens för nästa århundrade: Staten och forskningen. Utbildningsdepartementet.
- Ds 1999:68 Att finansiera forskning och utveckling. Rapport från Arbetsgruppen för fortsatt beredning av myndighetsstruktur för forskningsfinansiering, Utbildningsdepartementet.
- Premfors, Rune, *Svensk forskningspolitik* (Lund: Studentlitteratur, 1986).
- Gustavsson, Sverker, "Den sista forskningspropositionen?", *Universitet och samhälle: Om forskningspolitik och vetenskapens samhällsroll*, Thorsten Nybom, red. (Stockholm: Tiden, 1989).
- SOU 1995:110 Viljan att veta och viljan att förstå: Kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning. Utbildningsdepartementet.
- SOU 1996:29 Forskning och pengar (Forskningsfinansieringsutredningen). Utbildningsdepartementet.
- SOU 1996:70 Samverkan mellan högskolan och näringslivet (NYFOR-kommitténs betänkande).
- SOU 1998:128 Forskningspolitik. Utbildningsdepartementet. [*Forskning 2000*]

Forskningspolitikens blinda fläck

Den här uppsatsen behandlar forskningsråden och försöker finna och analysera mönster i deras sätt att fördela forskningsmedel. Resultaten understödjer en förståelse som blivit allt tydligare inom svensk forskningsdebatt under senare år – att forskningsråd som de hittills varit organiserade sällan är effektiva när det gäller koncentrerade satsningar och att deras förmåga att agera snabbt när nya möjligheter öppnar sig är begränsad. Efter empirisk illustration går framställningen vidare till ett förklarande resonemang.

I det följande fokuseras på tre större forskningsråd: Medicinska forskningsrådet (MFR), Naturvetenskapliga forskningsrådet (NFR) och Teknikvetenskapliga forskningsrådet (TFR). Råden har blivit ett ”naturligt” inslag i forskningspolitiken. Man kunde tro att de var instiftade av Gud för att låna Thorsten Nyboms uttryck; de betraktas med nästan religiös vördnad och har *aldrig* utvärderats vetenskapligt. I den pågående debatten efter *Forskning 2000* framträder råden som det ”korrekta” alternativet till de ”ställföreträdande beställarna”. Rådens konkurrensfördel är att de erbjuder en prioriteringsapparat där kolleger som innehar förtroende fattar avgörande beslut. Vad detta inslag i det forskningspolitiska landskapet har för betydelse i det större sammanhanget har diskuterats men aldrig explicit och systematiskt. *Forskning 2000* förnyade diskussionen genom att åter ge råden en framskjuten position. Utredningen föreslog att hela systemet för finansiering, bedömning och beslut om forskning borde kalkeras efter rådets arbetsmetoder. Läget vid mitten av 1990-talet då tilltron till forskningsråden befann sig på bottenivå – de anklagades i pressen för nepotism och förbigicks vid beslutet om löntagarfondmedlen – har alltså förändrats radikalt. Redan detta ger skäl att närmare studera rådets faktiska aktiviteter.

Många har påfallande luddiga och vaga föreställningar om varför råden ser ut som de gör och vad som är deras funktion. Undersök-

ningarna av forskningsråden som finansiärer och prioriteringsorgan är fåtaliga och nästan alltid finansierade via råden själva i form av utvärderingar. Från denna regel finns det dock ett par viktiga undantag: dels Welin & Perssons studie *En analys av medicinsk forskningsprioritering* (1996) som i stor utsträckning berör MFRs roll, dels Wold & Wennerås uppmärksammade genusanalytiska studie, först publicerad 1995, och senare även i tidskriften *Nature*. Båda dessa handlar om den medicinska forskningen. Utanför detta område ligger en nära nog helt outforskad terräng.

Vid sidan av de aktiva inom rådens arbetsgrupper är det således få som känner till hur råden arbetar. Rådens kanslier gör visserligen en del sammanställningar och analyser av den egna verksamheten, men på något undantag när är detta en ganska oengagerad verksamhet. Jämfört med hur aktiva motsvarande organ i andra länder är med att studera processer och strukturer i den egna verksamheten verkar det som om de svenska forskningsråden helst vill låta bli. Min övertygelse är att det alltid finns anledning att kritiskt granska forskningsrådets roll. Ett första skäl är behovet av kritiska granskningar av alla slags organisationer med makt över forskningsresurser. Sådana undersökningar leder till lärprocesser som är omistliga för organisationernas självförståelse. Det andra skälet är att forskningsrådsmodellen kan komma att bli en dominant modell i svensk forskningsfinansiering. Förutom *Forskning 2000* har den s.k. Wigzellska utredningen (*Ds 1999:68*) skisserat ett förslag som ger rådsmodellen en framskjuten ställning.

Överhuvudtaget kan hävdas att forskningsråden stärkt sin ställning i debatten och den allmänna principiella diskussionen, men förlorat när det gäller faktisk makt och betydelse i FoU-systemet. Å ena sidan har många sektorsmyndigheter alltsedan 1984 genomgått en "rådifiering", dvs. de har antagit arbetsformer som härmar forskningsråden med kollegiebedömning och forskarstyrda bedömningsorgan. Å andra sidan har forskningsrådets betydelse i helheten minskat väsentligt till följd av att det uppkommit en rad nya finansiärer: EU-bidrag, nya stiftelser, ökat företagsengagemang i universitetsforskning m.m. Detta är paradoxalt, men kan i första hand ses som ett utslag för att den forskningspolitiska debatten gärna håller sig till att diskutera det som är vant och välkänt. Eftersom ingen systematiskt studerat hur dessa nya finansiärer verkar och påverkar, råder brist på underlag för en djupare diskussion om den nya situationen.

Uppsatsen redovisar delar av ett pågående större arbete som behandlar forskningsrådets verksamhet och funktion i det svenska forsknings- och innovationssystemet. Min forskargrupp har haft tillgång till filer från rådets projektdatabaser, filer som sammantaget innehåller cirka 20 000 projekt. Utöver detta har vi också ställt frågor till dem som ansökte om bidrag från forskningsråden under budgetåret 1997. Allt som allt har vi på detta sätt svar från 1 100 forskare (ca 75 procents svarsfrekvens). Sammantaget ger detta ett ovanligt och detaljrikt material om den rådsbaserade forskningens arbetsvillkor.

Forskningsrådets uppgift och plats

I regeringens uppdrag till forskningsråden heter det att deras uppgift är att stödja grundforskning inom sina respektive forskningsområden. Den forskning man ger bidrag skall vara grundläggande, långsiktig och av hög internationell kvalitet. Under senare år har dessutom tillkommit särskilda uppgifter, som att särskilt stödja kvinnliga forskare och forskning inom vissa samhällsrelevanta områden.

Rådsarbetet domineras dock helt av den ursprungliga uppgiften att stödja grundläggande forskning och i mångt och mycket har de tre här aktuella råden behållit sina arbetsformer och organisationsmodeller. Deras omgivning har dock ändrats på flera sätt och det har inte gått råden alldeles obemärkt förbi. I debatten om hur pågående förändringar skall beskrivas har de samhällsvetenskapliga forskarnas vilja att finna slagkraftiga benämningar ofta överträffat förmågan att genomföra goda empiriska undersökningar. Det talas numera om "systems of innovation", "the triple helix of government, industry and university", "science-based innovation", "the policy-coalition of industrial competitiveness" och "post-academic science" för att bara nämna några honnörsliknande ord. Mest välkänd, citerad och omdiskuterad är onekligen den av Forskningsrådsnämnden finansierade boken *The New Production of Knowledge* (1994). Författarteamet, den s.k. Gibbonsgruppen, menar bland annat att vetenskapen i sig har förändrats till följd av nya tvärvetenskapliga kunskapsformer och nya gränslösa organisationsformer (nätverk m.m.). En konsekvens är att universiteten utmanas av kunskapsproducenter inom företag, konsultbolag och offentliga organisationer, som erbjuder sig att hantera informations- och kunskapsproblem.

Många har upprörts över dessa beskrivningar av vad som pågår och prediktioner av vad som kommer att hända inom det västerländska kunskaps- och innovationssystemet. Det förefaller svårt att iaktta dessa förändringar på mikronivå, men samtidigt är det omöjligt att inte se dessa tendenser om man höjer blicken något. De nya forskningsfinansiärerna (t.ex. de nya forskningsstiftelserna) i Sverige är onekligen en form av det Gibbons-gruppen kallar ”mode 2”-forskning och inom universiteten finner vi numera allehanda konstruktioner och centrumbildningar som arbetar på ett sätt som i alla väsentliga avseenden skiljer sig från hur vi tänker oss den traditionell universitetsforskning i disciplinstyrda former. Detta påverkar också hur rådens medel kommer att användas och vilken funktion dessa pengar har i det övergripande systemet. En diskussion om rådets funktion måste ta dessa förhållanden i beaktande, men i det följande begränsar jag mig till att diskutera forskningsråden i sig.

Redan det faktum att råden har vitt skilda årsbudgetar gör att deras roll och betydelse är olika. Inte minst skiljer sig råden i så måtto att deras omvärld ser olika ut. MFR är på sätt och vis att betrakta som en relativt ensam myndighet inom sitt område. NFR och TFR är med nödvändighet varandras konkurrenter. TFR, som vuxit fram ur STU/NUTEK, har delvis andra hänsyn att ta än de andra råden. TFRs forskningsområde vetter samtidigt på ett tydligare sätt mot tillämpade forskningsuppgifter och rågången är sällan särskilt tydlig. Inom TFR finns ett uppenbart spänningsfält mellan åtminstone tre olika poler: för det första ordinära teknikvetenskaper som mekanik och materialvetenskap, för det andra de traditionella disciplinerna (fysik, kemi etc.) och för det tredje nya framväxande områden som biovetenskap/bioteknologi, datavetenskap/elektronik. Riktigt så mångdimensionella spänningar finner vi sannolikt inte inom de båda andra råden. NFR har i stort sett behållit sin disciplin-struktur och förefaller inte uppfatta detta som ett problem. MFR i sin tur har möjligen mer av spänningsförhållanden. Gamla institutionaliserade områden skall samsas med växande och synnerligen dynamiska forskningsfält som molekylärbiologi och ”human genetics”.

De tre forskningsråd som ingår i undersökningen använder alla kollegiebedömning, men sättet att organisera denna varierar något. Antalet inblandade bedömare varierar mellan råden. Betygsmodellen är inte heller riktigt densamma, även om alla tre utnyttjar likartade

variabler för bedömningen: vetenskapligt värde, metodik och kompetens. Hur betyget sedan nyttjas och räknas samman finns det flera olika modeller för.

Betygsvärdet används som ett understöd i prioriteringsdiskussionen inom kommittéerna, men också andra bevekelsegrunder tillkommer. Någon mekanik utifrån betygsvärdet är det sannolikt inte frågan om. Viktigt kan vara att erhålla en rimlig spridning mellan olika lärosäten, mellan olika forskningsfält inom ämnesrådet eller liknande. Ofta etablerar beredningsgruppen en lista, en rangordning eller ”prioritetslista”, över de ansökningar man har att bereda (antalet ärenden kan också variera kraftigt mellan beredningsgrupperna) och diskussionen inriktas sedan på att bestämma var strecket skall dras. Hamnar ansökan ovanför blir det anslag (ofta med avsevärda prutningar). De som ligger nära strecket har sannolikt stora chanser nästkommande år. Regelmässigt anser beredningsgrupperna att merparten av ansökningarna håller hög kvalitet och att man har för litet ekonomiska resurser.

Styrelsens (rådets) inflytande över beredningsgruppernas sammansättning är en intressant fråga. I den mån en gruppordförande (rådsledamot) har stort inflytande över sammansättningen kommer det att påverka fördelningen av anslag. Inslag av internationella bedömare har förespråkats för att få oberoende bedömningar och när TFR startade 1991 valde man att förnya kollegiebedömningen genom internationell expertis. I vissa grupper har internationella bedömare (ofta från Norden) placerats i kommittéerna. Några sänder också ansökningar till enstaka experter utanför landet.

Antalet bedömare som tar del av ansökan kan skilja sig mellan råden. Inom TFR är det normala att en föredragande ledamot samt ordföranden är väl insatta i ansökan. Varje ledamot har tillfälle att ta del av materialet, men det är oklart i vilken grad de är inlästa på varje ansökan. Inom NFR är tanken att varje ledamot i beredningsgrupperna skall läsa alla ansökningar som man tilldelats. Så sker också inom de flesta grupperna, men definitivt inte i alla. MFR, däremot, har en tydlig regel för denna rutin: alla sex ledamöterna i prioriteringskommittén skall läsa och bedöma ansökningarna. Den här frågan är viktig: ju färre som tar del av en ansökan desto större inslag av chans i spelet om pengarna.

Jävsfrågan har blivit uppmärksammas efter den intensiva debatten

kring Wennerås och Wolds studie, vilken också har givit eko i flera andra länder, t.ex. i Storbritannien, Holland och Danmark där kontrollstudier genomförts. Hanteringen av jävsproblematiken är formellt densamma inom råden, men praxis inom bedömningsgrupperna kan variera. En regel i alla råd är att den som har jäv i förhållande till en ansökan skall stå utanför dess behandling.

Rådens inre arbete måste skötas så att det leder till någorlunda rättvisa utfall. Detta till trots kan det hävdas att det delvis är olyckligt att så mycket uppmärksamhet har riktats mot jävsfrågan. Det har tagit energi från andra frågor som, enligt min mening, är minst lika viktiga.

Anslagen är små och urholkas

I detta avsnitt riktas analysen mot den kanske viktigaste aspekten av rådets verksamhet: Hur ser fördelningen av projektbidragen ut? Hur stor del av de projekt som lämnas in erhåller anslag? Hur mycket pengar förfogar ett normalprojekt över under ett budgetår, hur lång tid ges beviljning och hur mycket ges totalt till ett genomsnittligt projekt? Innan vi går in på undersökningsresultaten är det nödvändigt påpeka vikten av att skilja på olika kategorier av anslag. Den viktigaste skillnaden finns mellan *nya projektanslag* och *fortsättningsanslag*. Inom forskningsråden är normalt en relativt stor andel av projektmedlen in-tecknade för att stödja långvariga forskningsprojekt (10–15 år). Projekten är dock inte garanterade medel för mer än 2–3 år i taget och måste komma in med en fortsättningsansökan för varje sådan anslagsperiod. I alla tre råden ges ungefär 80 procent av de genuint nya ansökningarna avslag, medan 55–80 procent av fortsättningsansökningarna blir beviljade.

Tabell 1 redovisar data om utfallet för båda dessa typer av anslag under perioden 1993/94, 1994/95 och 95/1996 (18 månader). Här framkommer markanta skillnader mellan å ena sidan MFR och NFR, och å andra sidan TFR. De förra ger i genomsnitt 2 år till projekten och knappt 300 000 kronor per år att disponera, medan TFR ger något längre beviljad tid och väsentligt större årsbudget. Ett TFR-projekt är med avseende på den totalt beviljade summan nästan dubbelt så stort som de båda andra rådens projekt om vi räknar i medelvärden.

I den ovan genomförda analysen är utgångspunkten att använda data som är helt jämförbara mellan råden. För två av råden finns till-

Tabell 1. Fördelningsdata under tre budgetår 1993–1996, Deflaterade medelvärden, 1997 års KPI.

	MFR	NFR	TFR
A. Andel beviljade projekt	45 %	52 %	26 %
B. Beviljad tid (projektlängd)	2,2 år	2,1 år	2,4 år
C. Bidrag tkr per år	280	293	455
D. Bidrag tkr per projekt	704	651	1 155

Källa: Rådens projektregister (bearbetningar). Anm: MFR B och D avser 1993/94 och 1994/95.

Tabell 2. Årsmedelanslag under perioden 1990–1998 inom forskningsråden. Deflaterade medelvärden, 1997 års KPI.

Budgetår	1990/91	91/92	92/93	93/94	94/95	95/96	1997	1998
NFR	324 000	252 000	309 000	278 000	285 000	315 000	*317 000	*375 000
MFR	—	—	—	262 000	298 000	283 000	**269 000	**259 000
TFR	—	411 000	458 000	402 000	385 000	398 000	411 000	***456 000

Anm: Beräkningar baserad på register från respektive forskningsråd. Årsgenomsnittet bygger på antal budgetår som projektet beviljats medel (inklusive garanterade medel). TFR – ramanslag och instrument ingår ej. MFR instrument ingår ej.

* Uppgiften från NFRs årsredovisning 1998.

** Uppgiften från MFRs årsredovisning 1998.

*** Uppgift från TFRs årsredovisning 1998.

gång till data över så gott som hela 1990-talet vilket ger möjlighet att följa anslagsutvecklingen över tid. Denna analys redovisas i tabell 2, vilken för åren 1997 och 1998 i stor utsträckning redovisar data hämtade från rådets årsredovisningar. Inom NFR och MFR oscillerar det genomsnittliga årsanslaget omkring 300 000 kronor (± 10 procent). Inom TFR ligger nivån cirka 100 000 kronor högre och variationen över tid håller sig inom ± 5 procent. Här är inte möjligt att bedöma i vilken utsträckning faktiska kostnadsskillnader forskningsområden emellan kan förklara det iakttagna mönstret.

Det är viktigt att framhålla att aritmetiska medelvärden inte är särskilt effektiva för att beskriva anslagspolitiken från respektive forskningsråd. Det ger en första approximation som behöver kompletteras. Medianvärdena är betydligt lägre till följd av att merparten av projekten erhåller låga belopp. Inom NFR, vilket kan tjäna som exempel, rör sig medianbeloppet per år runt 200 000 kronor. För hela perioden 1989–1996 ligger medianvärdet av NFRs årssnitt på 196 600 kr. Vi skall återkomma till detta problem i nästkommande avsnitt.

Tabell 3. Bidrag per projekt under perioden 1990–1997 inom forskningsråden. Deflaterade medelvärden, 1997 års KPI.

Budgetår	1990/91	91/92	92/93	93/94	94/95	95/96	1997
NFR	676 000	568 000	744 000	610 000	653 000	590 000	–
MFR	–	–	–	667 000	742 000	–	–
TFR	–	801 000	1 008 000	893 000	999 000	967 000	761 000

Anm: Beräkningar baserad på register från respektive forskningsråd. Årsgenomsnittet bygger på antal budgetår som projektet beviljats medel (inklusive garanterade medel). TFR – ramanslag och instrument ingår ej. MFR instrument ingår ej.

Trenden över tid är att anslagsnivån i deflaterade värden har hållits på en jämn nivå. Mot detta kan ställas kostnadsutvecklingen för att bedriva forskning. Löneutvecklingen för universitetsanställda kan antas vara något större än konsumentprisindex. Andra kostnader, som material och maskiner m.m., kan även de antas ha ökat snabbare än index. Realt innebär detta en urholkning av forskningsanslagen. Flera forskarkommentarer från enkäterna illustrerar detta och här ges ett exempel: ”Anslagen har gradvis blivit alltmer otillräckliga på grund av att anslagsnivån ligger konstant eller till och med sänks samtidigt som verksamheten bli dyrare (reagens, apparater).”

En annan iakttagelse är att bidraget per anslag varierat kraftigt under 1990-talet. Data redovisas i tabell 3. Eftersom det är stora förändringar från år till år är det svårt att säga något om trenden i materialet. En linjär analys ger vid handen att projekten inom NFR och TFR förlorar knappa 10 000 kronor per år, men i båda fallen skulle data behöva kompletteras med utvecklingen efter 1996. (Det är t.ex. bekant att TFR gav tilläggsanslag till en del av projekten 1997 efter det att databasen kopierats.)

Verkligheten bakom medelvärden

Genomgången i det förra avsnittet säger något om arbetsvillkoren för forskare som erhållit bidrag från forskningsråden. Problemet är att framställningen bygger på medelvärden och därför skapar bilden av en genomsnittsforskare som alls inte behöver vara typisk. Det är många dimensioner som bör tas hänsyn till för att uppnå en bra beskrivningsmodell: Hur lång tid och hur stora medel står till förfogande för arbetsuppgiften? Skall projektet genomföras på heltid eller halvtid? Måste projektet erhålla finansiering från andra bidragsgivare: fakul-

tetsmedel, sektorsmedel, EU, industrin eller andra källor? Ställs forskaren inför en situation som ger arbetsro eller tvingas den projektansvarige till ett tidsödande förhandlingsarbete med andra finansiärer?

Tidsaspekten är den ena av två dimensioner som en finansiär direkt kan påverka genom sin anslagspolitik. Viljan att öka andelen långa anslag (treåriga) motverkas av att detta medför att färre nya projekt kan startas. Den andra dimensionen är ekonomisk och har att göra med försörjning av arbetskraft, inköp av material, datorer, maskiner och instrument, resor och konferenser etc. Dimensionerna är hårt sammantvinnade och bör inte ses skilda från varandra.

Projekt kan klassificeras med hänsyn till årsanslagets storlek. Ett projekt som tilldelats 300 000 kronor och som pågår i tre år har årligen 100 000 kronor att förbruka. Detta kallas årsanslaget och läggs i det följande till grund för indelning i olika inkomstklasser. Dessa klasser grundas på en gruppering av materialet med hänsyn till projektmedlens storlek i intervall om 175 000 kronor. Intervallen har bestämts utifrån att 525 000 kronor är den beräknade generella helårskostnaden för en disputerad forskare. 525 000 dividerat med tre år är 175 000 kronor. Det första intervallet innehåller projekt som erhåller upp till 174 999 kronor, det andra intervallet 175 000–349 000, det tredje intervallet 350 000–524 999 etc. upp till de sällsynta projekt som disponerar 875 000 kronor eller mer per år. Sammantaget ger detta sex inkomstklasser. Det bör påpekas att metodiken ger en stiliserad analys, eftersom det är mycket vanligt att ett projekt erhåller 350 000 kr det första året och att projektsumman sedan minskar under anslagsperioden. Ofta ingår nämligen kostnader för material och utrustning under det första året.

Hur pengar grupperas

I detta avsnitt beskrivs och kommenteras hur råden fördelar tid och pengar till projekten. Resultaten framgår av tabellerna 4–6. Alla projektsummor är deflaterade till 1997 års priser. Det bör, innan resultaten redovisas, framhållas att NFRs projektdata bas låter material- och utrustningsanslag bilda egna projekt. Ett omfattande arbete har lagts på att korrigera detta genom att föra ihop olika typer av kontrakt till ett projektanslag. Problemet har att göra med att NFRs register inte är upplagt efter en definition som håller samman de verksamheter som hör till ett och samma projekt.

Tabell 4. NFR 1989/90–95/1996, Fördelning av projektmedel på beloppsintervall och beviljad tid (procent av antal projekt).

Projektlängd (år)	<175'	175'<350'	350'<525'	525'<700'	700'<875'	≥875'	Totalt
1	19,3	9,7	3,0	1,1	0,5	1,4	35,0
2	15,8	6,8	1,8	0,5	0,3	0,5	25,7
3	10,5	11,8	7,7	3,9	2,8	2,6	39,4
Totalt	45,7	28,4	12,5	5,5	3,5	4,5	100

Anm: Antalet projekt är 4 414.

Tabell 5. MFR 1993/94–1994/95, Fördelning av projektmedel på beloppsintervall och beviljad tid (procent av antal projekt).

Projektlängd (år)	<175'	175'<350'	350'<525'	525'<700'	700'<875'	≥875'	Totalt
1	13,8	6,0	0,3	0,3	0,0	0,0	20,4
2	28,2	7,5	2,6	1,4	0,1	0,1	40,0
3	7,4	8,8	11,5	5,2	3,6	3,2	39,6
Totalt	49,5	22,3	14,4	6,8	3,7	3,3	100

Anm: Antalet projekt är 730.

Tabell 6. TFR 1991/92–1997, Fördelning av projektmedel på beloppsintervall och beviljad tid (procent av antal projekt).

Projektlängd (år)	<175'	175'<350'	350'<525'	525'<700'	700'<875'	≥875'	Totalt
1	2,6	9,5	10,0	0,8	0,3	0,0	23,2
2	2,2	16,9	27,6	4,4	0,7	0,6	52,5
3	0,6	3,2	13,3	3,2	0,9	3,1	24,3
Totalt	5,4	29,7	50,9	8,5	1,9	3,6	100

Anm: Antalet projekt är 1 081. Ramanslag ingår.

Inom både NFR och MFR har hälften av projekten mindre än 175 000 kronor att förbruka per år. TFR avviker från detta mönster. Mer än hälften av projekten disponerar ett årsanslag som ligger i intervallet 350 000 till 524 999 kronor. De stora och långa projekten (definierat som treåriga projekt med minst 525 000 kronor per år) utgör cirka tio procent av forskningsprojekten inom alla tre råden.

Forskningsmedlens värde ur forskarens synvinkel påverkas av den anslogsperiod (tid) som garanteras av råden vid beslut om anslag. NFR

har något fler ettåriga projekt än MFR. Andelen projekt som är treåriga är ungefär lika stor inom dessa båda råd, medan TFR har sin tyngdpunkt i tvååriga projekt. I både NFR och TFR förefaller viljan att ge treåriga anslag ha minskat under perioden. NFR har hela tiden en mix av ett-, två- och treåriga anslagsperioder. I MFR är det vanligare med treåriga bidrag.

Hur rådsbudgeten fördelas

Analysmetoden gör det även möjligt att beskriva hur rådsbudgetarna fördelas på olika anslagstyper. Genom att räkna samman de årssummor som uppfyller de olika villkor som anges i tidskategorierna och intervallen kan rådets anslagspolitik beskrivas på ett detaljerat sätt. Detta görs i tabellerna 7–9 som visar forskningsmedlens fördelning i termer av hur stor del av rådsbudgeten som går till projekt som uppfyller olika angivna villkor med avseende på årsförbrukning och kontraktslängd.

De små anslagen (1–2-åriga och mindre än 350 000 kronor per år) utgör en stor majoritet av projekten, men de mottager endast en liten andel av rådets fördelade medel. De större projekten representerar en fjärdedel av NFRs och en tredjedel av MFRs projektbudget. En liknande analys av TFR ger vid handen att dessa fördelar större andelar till tvååriga anslag och att de i större utsträckning fördelar medel till projekt som ligger i de mellanstora intervallen.

I övrigt kan noteras att skillnaderna råden emellan är förhållandevis små. NFR och MFR har en anslagspolitik som i stort sett följer samma mönster, även om det är tydligt att NFR har en liten grupp om cirka fem procent stora projekt som mottager en femtedel av de samlade anslagen. NFRs många små projekt utgör tre fjärdedelar av projekten men dessa erhåller inte mer än knappt två femtedelar av anslagen. I de båda andra råden är fördelningsprofilen ungefär densamma.

De stora projektens anatomi

Analysen kan tas ett steg vidare med en enkel typologi av projekten i tre varianter utifrån beloppsintervallen: 1) små projekt (<350 000/år) 2) mellanstora projekt (350 000–<700 000/år) och 3) stora projekt. (>700 000/år). Förvånande är kanske att NFR förefaller ha den största beredvilligheten att fördela medel till den senare kategorin. Trots att TFR har ramanslag, som är stora projekt, ger dessa inte något större

Tabell 7. NFR 1989/90–95/1996, Fördelning av projektmedel på beloppsintervall och beviljad tid (procent av beviljade medel).

Projektlängd (år)	<175'	175'<350'	350'<525'	525'<700'	700'<875'	≥875'	Totalt
1	6,0	8,2	4,4	2,3	1,2	7,8	29,9
2	4,9	5,7	2,6	1,0	0,7	3,3	18,2
3	3,8	10,8	11,2	8,0	7,3	10,7	51,9
Totalt	14,7	24,8	18,2	11,3	9,2	21,9	100

Anm: Antalet projekt är 4 414.

Tabell 8. MFR 1993/94–1994/95, Fördelning av projektmedel på beloppsintervall och beviljad tid (procent av beviljade medel).

Projektlängd (år)	<175'	175'<350'	350'<525'	525'<700'	700'<875'	≥875'	Totalt
1	5,1	5,1	0,5	0,6	0,0	0,0	11,3
2	11,4	6,9	4,0	2,9	0,3	0,4	26,0
3	3,6	8,1	17,4	11,4	9,9	12,4	62,7
Totalt	20,1	20,1	21,9	14,9	10,2	12,9	100

Anm: Antalet projekt är 730.

Tabell 9. TFR 1991/92–1997, Fördelning av projektmedel på beloppsintervall och beviljad tid (procent av beviljade medel).

Projektlängd (år)	<175'	175'<350'	350'<525'	525'<700'	700'<875'	≥875'	Totalt
1	0,3	3,0	4,8	0,5	0,3	0,0	8,9
2	0,6	10,8	24,6	5,9	1,4	1,6	44,8
3	0,2	3,1	18,4	6,1	2,3	16,3	46,4
Totalt	1,2	16,8	47,8	12,5	3,9	17,8	100

Anm: Antal projekt är 1081. Obs! Analysen innehåller ramanslag.

utslag i den här analysen. MFR har i det här avseendet en policy som fördelar medlen relativt jämnt över de olika anslagstyperna, men man är försiktig med att finansiera stora projekt.

Vilka är det som får stora anslag inom NFR? Om vi ser till ämnesområden är det följande: fusionsrelaterad fysik, mikrobiologi, strukturzooologi, zoofysiologi, marin ekologi, utvecklingsbiologi, molekylärbiologi, immunologi, limnisk ekologi, cell- och molekylärbiologi, neurobiologi. Dessa projekt finns mestadels inom utskotten för biologi och kemi, sällan inom fysik och geologi. De s.k. insatsområdena har

också tilldelats stora anslag. Den starka förekomsten av ämnen som molekylärbiologi och mikrobiologi i gruppen gör att universitet som Karolinska institutet och Umeå har relativt sett fler stora projekt. Beredvilligheten att ge stora bidrag ser inte ut att ha ökat över tid (trots att insatsområden är något som infördes 1995). Inom TFR, slutligen, är det tre teknikområden – datavetenskap, elektronik samt signaler & system – som har en något större andel stora projekt. För såväl MFR och TFR innebar budgetreduceringen 1997 att andelen stora anslag minskade påtagligt.

Detta är den information om stora projekt som kan erhållas från registren. Tar vi enkätdata för alla tre råden till hjälp visar en multipel regressionsanalys att det är framförallt två bakgrundsvariabler som bör ingå i en förklarande ekvation till vilka som tilldelas stora anslag: den ena är *titel* och den andra är *refereearbete*. Innebörden av detta är att ju högre akademisk status, desto större chans att erhålla stora anslag. Har man dessutom deltagit i rådets bedömningsprocedurer som referee förbättrar det chanserna ytterligare. Av detta följer den enkla slutsatsen att rådets anslagsfördelning i stor utsträckning följer akademisk status, vilket knappast är ägnat att förvåna. De bästa och mest välrenommerade forskarna ges de mest åtråvärda pengarna.

Utspridningens orsaker

Längre fram i uppsatsen skall jag återkomma till ett par olika ansatser som kan användas för att förklara de mönster i utspridningen som framkommit i analysen ovan. Dessförinnan är det rimligt att se närmare på ett uppenbart empiriskt samband som materialet erbjuder. De medel som fördelas till projekten hänför sig till olika beredningsgrupper (NFR), prioriteringskommittéer (MFR) eller dossierer (TFR). I fortsättningen kallas alla tre rådets bedömningsorgan för "beredningsgrupper". I samtliga råd är det ett tiotal sådana grupper som behandlar ansökningarna. Det är oklart i vilken mån respektive grupp har en fixerad summa att fördela, men de bör under alla omständigheter ha en uppfattning om hur stora medel de "förfogar" över. Genom att summera de beviljade anslagen från respektive grupp är det möjligt att via registret rekonstruera denna "budget". När denna budget relateras till årsmedelanslaget framkommer ett mycket tydligt mönster: korrelationen mellan storlek på budget och årsanslag är mycket stor inom NFR (0,92) och MFR (0,78) men närmast obefintlig

inom TFR (0,20). Siffrorna inom parentes anger sambandsmättet angivet i Pearsons r.

En slutsats på basis av detta empiriska resultat är att ledamöterna i beredningsgrupperna har en tendens att försöka tänja ut medlen till så många projekt som möjligt och att denna tendens förstärks när budgeten är relativt sett mindre.

Fördelningar mellan högskolor

Forskningsbidragens fördelning mellan olika universitet, högskolor och institut utgör ett intressant studieområde. Här finns flera frågor att besvara. Har de stora anslagsmottagarna en högre bevilningsfrekvens (andel beviljade projekt av sökta), dvs. är det lättare för de stora universiteten att få sina projektförslag tillstyrkta? Registerdata antyder att så är fallet inom MFR och NFR (0,72 respektive 0,78), men inte inom TFR (0,02).

I diagram 1 redovisas ett annat kanske mera kontroversiellt spörsmål: Har de stora universiteten relativt sett fler ledamöter i de beviljande organen? Är de stora överrepresenterade på de mindres bekostnad? Diagrammet visar samvariationen för de större anslagsmottagarna (universiteten). Det förefaller finnas ett starkt samband (0,90) mellan den andel av rådsbudgeten som går till respektive universitetet och den andel ledamöter som "representerar" universitetet i utskott, prioriteringskommittéer och beredningsgrupper.

Resultatet antyder att trendlinjen är linjär, dvs. en ökning med en enhet (anslagsandel) ger en motsvarande ökning i den andra enheten (andel ledamöter). Och vice versa, eftersom vi inte vet något om riktningen i detta samband. Analysen visar att de större universiteten inte har någon märkbar stordriftsfördel (trendlinjen är linjär vid 1) och att dessa inom ett av råden (NFR) snarast är något missgynnade. Slutsatsen är att de större anslagsmottagarna (universiteten) inte är överrepresenterade och att de mindre i stället kan anses ha en relativt god representation i rådens beredningsgrupper och prioriteringskommittéer.

Det linjära sambandet mellan andel ledamöter och andel av anslag är lätt att förklara med hänvisning till den allmänna effekten av respektive högskolas storlek, vilket oftast är en funktion av fakultetsanslaget. Tillgängliga data tyder på en närmast perfekt samvariation mellan andel av de totalt beviljade fakultetsanslagen och det antal

ledamöter som sitter i rådens beredningsorgan ($\approx 0,85$). Den bild som framträder påminner om Gunnar Myrdals ”goda cirklar”. Ett stort fakultetsanslag ger god tillgång på forskare att sätta i råden och många ansökningar, vilket i sin tur leder till god kvalitet och god konkurrensförmåga och förstärkningar via fakulteten, och så vidare. Där kan samtidigt förklaringen till att bevillningsfrekvensen också är starkt relaterad till andelen ledamöter stå att finna: de goda cirkelarna eliminerar de chansartade och dåliga ansökningarna.

Fördelningar mellan områden

Fysikens ställning som enhetsvetenskap har under 1990-talet utmanats av biovetenskaperna. Där fysiken tidigare utgjorde modellvetenskap är det numera, hävdar bl.a. Gibbons et al (1994), från biologin och evolutionsläran som allt mer av vetenskaplig verksamhet hämtar sin teoretiska näring. Denna influens märks tydligt inom informationsteknologin, vilket gör tendensen betydelsefull, och även, men kanske mindre känt, inom en samhällsvetenskap som nationalekonomi. Man kan fråga sig om dylika epistemologiska modelltrender avsätter några spår inom ett råd som NFR. Omsatt till det svenska rådssammanhanget blir frågan närmast huruvida det skett en omfördelning mellan olika discipliner (utskott) och beredningsgrupper. Frågan kan också formuleras i termer av huruvida råden gör omprioriteringar mellan de kommittéer som arbetar eller om fördelningen i stort sett är fixerad.

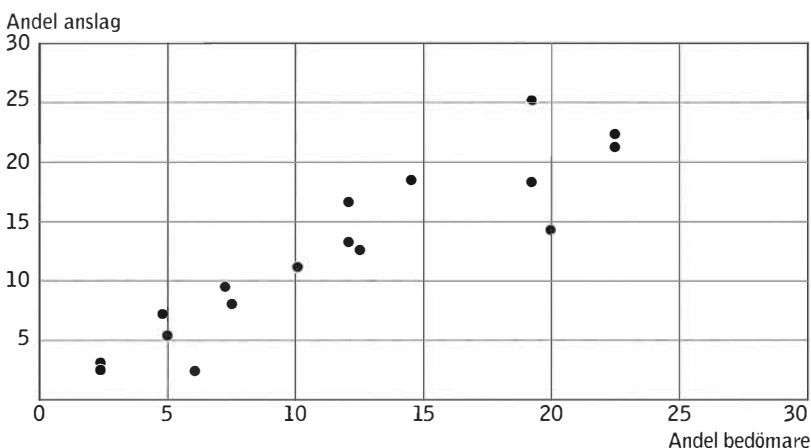
Resultaten tyder på att NFR och TFR, för vilka registerdata sträcker sig över en längre tidsperiod, uppvisar förhållandevis litet av omfördelningar mellan ämnen och forskningsområden. Den trendmässiga förskjutningen för respektive område är mindre än 2/10-dels procent per år. Sådan förändringstakt leder inte till några större omskiftningar över tid. Mot detta bör dock två förhållanden hållas fram: dels innehåller inte registermaterialet rådets alla aktiviteter, dels har alla tre råden startat olika aktiviteter som syftar till att skapa omfördelningar. Därvidlag ser NFR ut att vara det råd som har svårast att åstadkomma omfördelningar, men man har infört de s.k. insatsområdena vilka dock fördelar en mycket liten del av rådets totala budget. TFR har arbetat med ramanslag, vilket kan leda till omprioriteringar över tid. MFR har mestadels ägnat sig åt att ändra indelningen av prioriteringskommittéerna. Utöver detta pågår det självfallet omfördelningar inom

ämnen och områden som är svåra att belysa med de kategoriseringar som registren erbjuder.

Fördelning mellan kön

Denna aspekt av rådens verksamhet har blivit uppmärksammas och offentligt debatterad. Wold och Wennerås studie av hur forskarassistenttjänster fördelades inom MFR lade grunden för ett missnöje bland forskare, som också dokumenteras i våra enkäter. Redan tidigare hade Anita Nyberg (1993) med snillrik statistisk metod visat att kvinnor diskriminerades av forskningsråden. Men många av de analyser som gjorts av fördelningen av projektmedel har varit statistiskt sett osofistikerade undersökningar, se t.ex. *SOU 1995:110*. Dessutom har studierna ofta begränsats till data om ett enda budgetår. Nyberg har ett förhållandevis litet material av nya ansökningar till råden 1991/92. Det senare är viktigt eftersom det tendentiellt skett en avsevärd utjämning mellan könen över tid.

Inom NFR sker under den studerade perioden en fördubbling av antalet projekt med kvinnliga projektansvariga. Inflödet av helt nya kvinnliga sökande, förstagångssökande, är dock konstant över perioden, vilket tyder på att kvinnliga projektledare förmått att etablera sig

Källa: Rådets projektregister samt förteckningar över ledamöter i beredningsgrupper och råd.

Anm: Varje punkt representerar ett universitet i ett forskningsråd. Ett universitet kan alltså förekomma tre gånger.

Diagram 1. Totalanslag i procent till respektive högskola (x-axel) i relation till andel av ledamöter i rådets beredningsgrupper och beslutsorgan (MFR, NFR och TFR).

Tabell 10. Fördelning mellan män och kvinnor med avseende på bevilning 1989–1996. Avvikelser från förväntade värden är signifikanta ($p < 0,001$).

Antal			
Förv. antal	Kvinnor	Män	Rad-summa
Ej beviljad	614 503	3 601 3 711	4 215 48,8 %
Beviljad	417 527	4 000 3889	4 417 51,2 %
Kolumn-summa	1 031 11,9 %	7 601 88,1 %	8 632 100

Källa: Projektdatabas NFR

som rådsforskare. De inkommer med allt fler ansökningar och blir alltmer aktiva. Ökningen av antalet projekt är bara hälften så stor för männen, men räknat i antal ansökningar per år ökar männen trendmässigt med 68 projekt och kvinnorna med 16 projekt. En konsekvens av detta är att de kvinnliga sökande representerar en betydligt mindre erfaren kategori av sökande. Data om ansökningarnas löpnummer visar att kvinnorna ligger två till tre ansökningar ”efter” männen, dvs. de senare har avsevärt större kollektiv erfarenhet.

Kvinnorna i NFR är mer aktiva inom delområden (ämnesfält) med låga bevillningsfrekvenser. Inom 8 av 14 *ämnesområden* där kvinnorna utgör en stor andel ligger andelen beviljade projekt väsentligt under medeltalet i hela materialet. Delvis till följd av detta och de skäl som angivits ovan har kvinnor väsentligt lägre bevillningsandel än män. Tidigare forskning (t.ex. Nyberg) har inte haft tillgång till material på denna detaljnivå, dvs. data har varit aggregerade till disciplinutskotten: biologi, fysik, geologi och kemi.

Bevillningsandelen för projekt som initierats av män är i hela NFR-materialet 53 procent. Detta är väsentligt högre än för kvinnorna, som inte har mer än 41 procent beviljade projekt. Av tabell 10 framgår att skillnaden är statistiskt signifikant. Vid periodens början var skillnaden minimal, men med den ökade konkurrensen har kvinnorna förlorat bevillningsandelar i en långt större utsträckning än männen. De som är inne i systemet har behållit sin ställning genom att det blivit allt svårare för de nya i systemet – de som har låga löpnummer i registret –

att få del av medlen. Faktum är att *success rates* för helt nya sökande halverades under 1990-talets första hälft.

Däremot är det oavsett kön rättvisa villkor för dem som släppts in i systemet. Tilldelade projektsummor skiljer sig på det hela taget inte mellan könen. Det genomsnittliga årsanslaget ökar snabbt för kvinnor och ligger efter 1992 ofta över genomsnittet för män, vilket är en konsekvens av att kvinnor är relativt sett mer aktiva inom områden som tenderar att ge stora anslag. Projektens längd är densamma oavsett kön. Sammantaget leder denna analys till att kvinnor ser ut att missgynnas inom NFR. (Det vore onekligen intressant att närmare undersöka hur det ser ut efter 1996.)

Även inom MFR har antalet kvinnliga projektledare ökat under den studeradeperioden 1993/94–1997. Första året var antalet projekt med kvinnliga sökande 111 (av 735 totalt) och 1997 var antalet 160 (av 818 totalt). Beviljningsandelen för kvinnor har ökat från 35 till närmare 45 procent, medan männens sjunkit från 51 till 48 procent. Kvinnornas andel av antalet beviljade projekt har ökat från 10 till 18 procent. Lika så har deras andel av beviljade medel ökat: från 9 till 15 procent.

En konsekvens av dessa förändringar är att MFR utjämnat villkoren för kvinnor och män över tid. År 1993/94 var skillnaderna signifikanta, men successivt har detta ändrats och differenserna är uttradeade år 1997. Observerade och förväntade värden är närmast identiska. Däremot upprätthålls i stor utsträckning skillnaderna om vi ser till den summa projekten disponerar per år. År 1993/94 hade kvinnor 193 000 kronor per år medan männen disponerade 235 000 kronor. År 1997 hade dessa summor sjunkit till 174 000 för kvinnor och 213 000 för män, vilket innebär att minskningen, i relativa termer, är lika stor för båda könen. Kvinnors projekt tilldelas kortare tid, dvs. de är överrepresenterade i kategorin ettåriga projekt. Denna skillnad förklarar dock inte ensam den kraftiga skillnaden i beviljad projektsumma mellan könen: männens projekt är i genomsnitt 150 000 kronor större. Uppenbarligen är förtroendet att leda stora projekt förbehållet manliga professorer. Sammantaget kan hävdas att det skett en utjämning inom MFR till kvinnornas fördel. Övriga skillnader kan vara strukturellt betingade.

TFR är i flera avseenden det mest mansdominerade forskningsrådet; kvinnliga sökande stod 1992/93 bakom mindre än sex procent av ansökningarna. Fyra år senare hade andelen ökat till nio procent.

Tabell 11. Publicerade artiklar (medelvärden) under 1992–1997 fördelat på beviljning och kön inom forskningsråden.

	MFR	NFR	TFR	Alla
Ej beviljad kvinna	39	19	27	28
Ej beviljad man	36	23	28	29
Beviljad kvinna	36	15	22	27
Beviljad man	37	32	31	33

Källa: Enkätdata från Sandström (kommande).

Inget av dessa båda år, med uppgifter om kön tillgängliga, uppvisar några signifikanta skillnader mellan könen i beviljningshänseende. Det senare året är kvinnorna till och med mer framgångsrika än männen. En närmare granskning av beviljade projekt visar att kvinnor har längre projektider och ungefär lika stora projekt som männen. De har däremot inte ansökt om lika stora belopp. 1992 begärde männen i genomsnitt dubbelt så stora projektbidrag. På sannolika grunder kan hävdas att kvinnor inte har varit missgynnade inom detta råd.

I Wold och Wennerås studie (1997) framkom att kvinnor behöver mer av publicering och impactpoäng för att erhålla rådstjänster. Mina data, som bygger på enkäternas självskattningar av hur många artiklar respondenterna publicerat under femårsperioden 1992–1997, bekräftar huvudintrycket av deras resultat, se tabell 11. Inom MFR har ej beviljade kvinnor det högsta genomsnittliga antalet publiceringar. (Enkätfrågan gällde antal artiklar i kollegiebedömda tidskrifter.) Det är tänkbart att resultatet påverkas av hur antalet debuterande sökande fördelas mellan könen – om andelen debuterande män vore hög skulle det dra ner deras medelvärden – men en analys som tar hänsyn till detta ändrar inte utfallet. Tvärtom är debuterande kvinnor från MFR (11 av totalt 59 kvinnor i enkäten) den grupp som har det högsta värdet (58 artiklar) av alla kategorier. Det normala är annars att nya sökande har lågt antal artiklar. Även i de båda andra råden finns tendensen att ej beviljade kvinnor har många publiceringar relativt de som beviljas, men här överstiger observerade värden inte männens i motsvarande grupper. Här bör understrykas att rådets bedömningsprocesser inte utger sig för att vara en mekanisk effekt av antalet publiceringar. Hänsyn bör tas till vilken typ av publicering det handlar om och vilken status man haft i författarkollektivet (förstanamn, sista-

namn eller däremellan). För att reda ut orsakerna till resultaten är det vidare nödvändigt att göra djupstudier av hur kvinnor fungerar som forskningsledare. Om kvinnor tenderar att mera sällan stå som medförfattare när de leder en grupp av forskare påverkar detta utfallet markant. Det gör att deras antal publiceringar blir färre trots att deras kredibilitet som forskare är fortsatt hög.

Forskningsråden är rättvisa

Gemensamt för forskningsråd och sektorsmyndigheter är att de har en tendens att sprida ut anslagen på många olika projekt och att tänja på FoU-budgeten. Hos sektorsorganen kan man även märka en stark tendens att stödja korta projekt. Anslag beviljas för ett eller högst två år (Sandström 1997, Eriksson & Sandström 1997). Hos båda typerna av finansiärer finns en märkbar återhållsamhet med att fördela stora anslag till forskargrupperna. Man kan fråga sig vad det är som hindrar dem från att tillfredsställa forskarnas önskningar om långa och stora anslag.

För att förstå detta är det av vikt att uppmärksamma den styrningsaspekt som är aktuell i sammanhanget och som sannolikt nyttjas mer eller mindre medvetet av sektorsmyndigheter och annan beställarforskning. Korta anslagstider och mindre summor gör det lättare att kontrollera forskargruppernas verksamhet. Denna förklaring kan dock knappast gälla forskningsråden. I deras fall måste orsakerna sökas i de sociala processer som försiggår inom forskningsråden.

Rättvisans effekter

Min första förklaring är vid en första anblick möjligen förvånande, men vid närmare eftertanke närmast självklar. Till stor del står orsakerna nämligen att finna i att råden är inriktade på rättvisa i bedömningar men, och det är viktigt, inte bara där utan också i fördelningshänseende. Det senare leder till de stora prutningarna. Hellre finansiera sex små projekt än tre stora eftersom det är svårt att på rättvisa grunder avvisa projekt som har hög kvalitet. Här har vi att göra med en social mekanism, som kan kallas *rättvisaeffekten*. Innebörden av denna är att anslagsprocessen tenderar att ge bidrag till så många som möjligt inom ramen för de begränsningar som ges av tillgängliga resurser, ansökningstryck och nytillkommande forskare. Att kvinnor

hållits undan svär kraftfullt mot den absoluta idén om rättvisa inom råden, men detta kan ha andra samhälleliga förklaringar. Så snart det blivit politiskt nödvändigt (och korrekt) att vara rättvis i detta hänseende, har även kollegiesystemet anpassat sig. Bedömnings- och prioriteringsarbetet inom råden är med andra ord i högsta grad känsligt för och konstruerat av dylika sociala och politiska hänsyn.

I stället för att ta risker och att göra stora satsningar är forskarsamhällets representanter inriktade på en millimeterrättvisa, dels mellan disciplinerna, dels mellan universiteten, dels mellan forskargrupperna, som i sig är ouppnåelig. Tidsandan avgör vilka av dessa sociopolitiska grundvalar som väger tyngst. Tankarna går också till Jantelagen. Kollegiebedömningens socialpsykologi bör också vägas in när det iakttagna mönstret skall förklaras. Forskarna är obenägna att ge varandra mer än det vanliga projektstödet. Att lägga många ”ägg i en korg” blir nämligen ur kollegernas synvinkel bara ett sätt att låsa resurserna på ett fåtal ställen. Eftersom man inte kan vara säker på att själv få vara med i processen (i nästa omgång), är det rationellt att följa principen om lika fördelning.

Kollegiala procedurer illustrerar filosofen John Rawls (1973) rättviseteori: när du inte vet vilken kategori du själv kommer att tillhöra (inget, litet eller stort anslag), är det rimligt att föredra så lika villkor som möjligt för alla, såvida det inte kan hävdas att sned fördelning gör det bättre för dem som får litet eller inget. Rawls resonemang om ”ursprunglig position” bygger på argumentet om effekten av ”okunighetens slöja”. Moraliskt likställda personer bör i det läget enas om en form av distributiv rättvisa. De som deltar i rådsmodellens prioriteringskommittéervet att de inom en visstidsperiod byts ut och ersätts av andra. De vet att spelet i nästa period skulle innebära ett större inslag av chans om det vore färre som tilldelades medel till följd av att några få gavs stora projekt.

Dylika systemegenskaper kan vara funktionella. En stark utspridning är sannolikt i god överensstämmelse med vetenskapsmannens allmänna strävan att på autonoma villkor få genomföra projektplaner så länge de inte inbegriper resurskrävande insatser. Detta kan vara funktionellt inom institutionaliserade områden eller områden där det finns samarbetsmönster som gör det möjligt att samla resurser på andra sätt. På nya områden däremot kan det knappast vara ändamålsenligt, om de fordrar någon form av övergripande eller strategisk sats-

ning. Forskargrupper genomgår olika faser i sin utveckling och det stöd de behöver och kan nyttiggöra är inte alltid i överensstämmelse med rådets normalprojekt. Råden ser ut att arbeta med en enda modell för hur forskning skall bedrivas. Frågan är om den modellen är den bästa och om det är den modell som är bäst anpassad till hur dagens forskning är organiserad.

Anslagspolitikens onda cirkel

En annan förklaring är att det sker ömsesidiga anpassningar mellan forskare och forskningsråd. Under årens lopp har uppstått en rikslikare för hur mycket ett normalt forskningsprojekt får och skall kosta. Forskarna lär sig nivåerna (hel- och halvprojekten om 800 tkr och 400 tkr) och anpassar sig till dessa även om de skulle önska en annan anslagspolitik. Anslagspolitikens onda cirkel är att småanslagen gör att det inte bildas underlag för uthållighet i forskargrupperna och deras överlevnadstaktik blir i första hand att anpassa sig till småanslagen. Detta medför samtidigt att det ur forskningsrådets synpunkt ser ut som om det inte fanns underlag för större satsningar.

Anslagstrycket är, med denna utgångspunkt, viktigt av flera orsaker. Om de potentiella sökande får allt mindre chans att erhålla medel från rådet, tvingas de snart att söka sig till andra områden och andra finansierare. Därför måste rådet fortsätta sin politik att ge närmare hälften av dem som söker ett anslag. Annars övergår de till andra och blir otillgängliga för rådet. Att hålla en stor hungrig kader av sökande är rationellt ur rådets synvinkel. Därav incitamentet att hålla anslagstrycket uppe genom att sprida ut – tänja – på budgeten. Uttänjningen gör att chanserna hålls levande.

Delförsörjningsproblemet

Finns det då inga motkrafter i detta system? Motsvarande rationalitet sedd ur forskarens synvinkel är självfallet att forskningsledarna klinkar på forskningssystemets alla finansiella tangenter. Genom att hålla en bred forskningsprofil och genom att organisera sig i tvärtematiska forskargrupper kan de utnyttja alla möjligheter av ometikettering, återanvändning av resultat och fördröjningar. Det ger inga stora anslag, men det ger sammantaget underlag för den verksamhet man vill bedriva.

Om merparten av rådsprojekten är små, kan vi således utgå från att

forskarna tvingas finna andra finansiärer för att genomföra de egentliga projektplanerna. En brist i analysen ovan är onekligen att hänsyn inte tas till andra resursströmmar som inkommer till projekten. Möjligheten att genomföra uppställda planer bygger ofta på att resurser poolas ihop genom att anslag erhålls från flera finansiärer. Tvånget att utföra detta insamlingsarbete leder samtidigt till nyttiga tvärkontakter och nätverksbildningar i FoU-systemet. Det skulle för övrigt kunna anföras som argument för utspridningen som policy, eftersom den stimulerar till ökad aggregering av olika idéer och resurser.

En omedelbar invändning mot en sådan handlingslinje är att råden börjat tillämpa en delförsörjningspolicy av projekt. Men de har inte undersökt (eller ens diskuterat) konsekvenserna av att resurser för grundforskning och långsiktsmotiverad kunskapsuppbyggnad går till projekt som tvingas hitta samfinansiärer vilka kan antas vara inriktade på beställningar av tillämpad forskning. Följderna är svåra att överblicka. I sämsta fall leder det till att grundforskningen dräneras på resurser.

En försvarsstrategi för forskningsråden har varit att hänvisa till att rådsmedlen används som legitimation för att erhålla bidrag från andra finansiärer och att projekten i stor utsträckning inte används för att täcka lönekostnaderna utan går till material och utrustning. Huruvida detta överensstämmer med forskarnas egentliga behov är det omöjligt att säga något om inom ramen för denna undersökning. Individuell logik kan vara irrationell på kollektiv nivå. Med minskade och kraftlösa anslag följer andra effekter som kan vara förödande på lång sikt.

De forskningsråd som strikt tillämpar rättvisideologin – hos MFR är samfinansiering en explicit strategi framförd i årsredovisningar och andra officiella dokument – bygger rimligen på idén att en grundforskare under en del av sin tid skall kunna slå om för att ägna sig åt tillämpningsinriktat arbete. Även om det finns anledning att ställa sig kritisk till användningen av begreppet grundforskning i resonemanget, finns det i den här påtalade paradoxen ett allvarligt forskningspolitiskt problem. Är det en fördel eller en nackdel om grundforskningsinriktade forskare tvingas att söka forskningsmedel från allehanda forskningsorgan för att kunna bedriva sin forskning? Om man inte svarar ja-kande på den frågan, leder det till krav på att forskningsråden skarpare prioriterar projekt som ger den mest kvalificerade grundforskningen en möjlighet att utvecklas enbart på basis av forskarstyrda resurser.

När MFR:s ledning nyligen gick ut på *DN Debatt* (19/9 1999) och varslade om en kvalitetssänkning inom svensk medicinsk forskning – ”Svensk forskning tappar mark” – nämnde de inget om rådets egen roll och betydelse i sammanhanget. Det är, enligt min mening, nödvändigt att ta med anslagspolitiken i diskussionen. Dels har det skett en urholkning av anslagen, dels har forskarna tvingats till ett sökförfarande som (kan ha) lett forskningen in på mer av korta och snäva uppdrag. Sådant måste förr eller senare leda till effekter i antal publiceringar och impactpoäng.

Nya pengar, friska satsningar

I anslutning till denna argumentation om täjningseffekten är det motiverat att avslutningsvis behandla det jag kallar *programeffekten*. Innebörden av denna kan beskrivas utifrån två typfall: *det första* är när det av något skäl fördelas extra medel till ett programområde, *det andra* är när det etableras ett nytt finansieringsorgan.

Det första fallet har vi haft möjlighet att studera inom ramen för projektdatasystemet. En del projekt beslutas utanför de fem stora utskotten i NFR. Budgetåret 1995/1996 började man fördela medel till något man kallat ”insatsområden” (fasta ämnens fysik och kemi, global biogeosfärdynamik, livets signaler samt matematik och naturvetenskap/teknik). Rådet stöder ett fåtal projekt inom dessa områden och dessa projekt har givits bättre villkor än vanliga projekt: årsanslaget är där 346 000 kronor.

Den andra typen av programeffekt blir tydlig redan av det faktum att nya aktörer – i vårt fall TFR – tenderar att utforma en anslagspolitik som avviker från de traditionella rådens. Flera av de samband som gäller NFR och MFR visar sig inte vara aktuella för TFR. De betonar ramanslagen på ett kraftfullt sätt och har i sin bevillning betonat värdet av större anslag. TFR har sedan sin start haft anledning att försöka attrahera nya forskare och det synes vara rationellt att med denna målsättning utlova medel till större och långsiktiga projekt. Sådan är programeffektens logik; den talar för att forskningsråd kan må bra av att med jämna mellanrum reorganiseras för att uppstå i ny skepnad.

Referenser

- DS 1999:68 Att finansiera forskning och utveckling. Rapport från Arbetsgruppen för fortsatt beredning av myndighetsstruktur för forskningsfinansiering, Utbildningsdepartementet.
- Eriksson, Jan & Ulf Sandström, *Bygg forskningsrådets stöd till FoU utanför universitet och högskolor: En studie i anslagspolitik*. (Stockholm: BVN, 1997).
- Gibbons, Michael et al, *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies* (London: Sage, 1994).
- Nyberg, Anita, *Varför beviljas så få kvinnor forskningsbidrag?* (Stockholm: FRN, 1993).
- Peers on Peers. Allocation Policy and Review Procedures at the Swedish Research Council for Engineering Sciences* (Stockholm: TFR, 1997).
- Rawls, John, *A Theory of Justice* (Oxford: Oxford University Press, 1973, sv. övers. 1999)
- Sandström, Ulf, *Forskningsstyrning och anslagspolitik: Studier i anslagspolitik*. (Stockholm: BVN, 1997).
- Sandström, Ulf, Forskningsråden och forskningspolitiken. (manus, kommande)
- SOU 1995:110 Viljan att veta och viljan att förstå: Kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning. Utbildningsdepartementet.
- SOU 1998:128 Forskningspolitik. Utbildningsdepartementet. [*Forskning 2000*]
- Welin, Stellan & Anders Persson, *En analys av medicinsk forskningsprioritering*. Forskningsberedningens skrift nr 3 (Utbildningsdepartementet, 1996).
- Wold, Agnes & Christine Wennerås, "Nepotism and Sexism in peer-review", *Nature* 387(1997):341–343.

Bra till slut? – kommentarer till den Wigzellska utredningen

Jag har blivit ombedd att kommentera det nya förslaget till omorganisation av den offentliga forskningsfinansieringen i Sverige – Wigzellska utredningen *Att finansiera forskning och utveckling* (Ds 1999:68) – från en norsk synvinkel. Utredningen är befriande läsning för en norrmän. Misstagen i *Forskning 2000* korrigeras i tid, medan Norge fortfarande sliter med effekterna av att fem viktiga forskningsfinansierande organ år 1992 slogs samman till Norges forskningsråd. Den nya utredningen accepterar att forskningen präglas av två tyngdpunkter med olika huvuduppgifter och kulturer.

Den svåra forskningspolitiken

Det är mitt intryck att i de flesta länder har varken forskare eller samhällsföreträdare i övrigt fått något bra grepp om forskningspolitiken – ja, det har snarare skett en försämring i det hänseendet på senare år. Detta är inte så lite nedslående i ljuset av ett starkt och växande offentligt engagemang på området under hela efterkrigstiden. Det finns troligen många förklaringar till detta. Jag skall här peka på några.

Det stora antalet discipliner och temaområden gör fältet stort och svåröverskådligt. Viktigare är nog att det i diskussionen om forskning och forskningspolitik finns en avsevärd oenighet om olika användningar av definitioner och terminologi. Giltighetsområdet för uttalanden och synpunkter preciseras sällan, och långtgående generaliseringar utifrån den egna synvinkeln är ofta förekommande. Dålig och otydlig kommunikation mellan forskare och mellan forskare och samhälle är ett annat förhållande som komplicerar. Det hänger delvis samman med språkförbistring, men också med att forskningen vanligtvis är präglad av kreativa människor som strider om resurser och prestige. Forskningen premierar dessutom primärt specialkunskap, inte för-

måga att överskåda hela eller stora delar av ett komplext område, varken ämnesmässigt eller forskningspolitiskt. Detta är svårt även för lekmän, men av andra orsaker.

Positivt huvudintryck

Arbetsgruppens huvudrapport är enligt min uppfattning balanserad och i huvudsak väl argumenterad. Den är t.ex. inte ensidigt intresserad av marknadsinriktad innovation vilket annars varit vanligt i många länder under 1990-talet. Olika alternativ diskuteras och det medges explicit att flera avvägningar har varit ”svåra”. Den påminner i det avseendet om den stora svenska forskningsrådsutredningen från 1970-talet.

Också beskrivningarna av situationen framstår i regel som adekvata – även om skönhetsfläckar förekommer. Det gäller bland annat Forskningsrådsnämnden (FRN) – ett organ som inte var menat att vara något klassiskt forskningsråd i svensk mening utan snarare ett experiment i tvärvetenskap och samhällskontakt.

Det är värdefullt att gruppen explicit diskuterar en rad definitioner och begrepp. Särskilt intressant finner jag gränsdragningen mellan ”vetenskapsorienterade forskningsråd” och ”områdesorienterade forskningsråd och myndigheter” – den motsvarar en gränsdragning som jag själv har gjort mellan ”universitetsforskningsråd/disciplin-forskningsråd” och ”mission oriented/sectoral councils” (Skoie, 1996). Diskussionen av forskningsbegreppet är däremot inte helt övertygande, men det är förtjänstfullt att gruppen ser behovet av att differentiera inom det vida forsknings- och utvecklingsbegreppet – och baserar sina förslag på det.

Gruppen ser differentiering och arbetsfördelning som viktigt för organisationsindelningen – det finns ”en gräns för hur långt det är rimligt att föra samman verksamheter”. Det heter bl.a. att stor bredd också kan ge dålig kontakt med eventuella uppdragsgivare. Från norsk synpunkt framstår anmärkningen att ”en myndighet med mycket brett arbetsfält riskerar att få en splittrad myndighetskultur med olika grundläggande värderingar och skild syn på uppgifter och arbetssätt” som välbekant. Det nya forskningsrådet i Norge har uppenbarligen varit starkt plågat utav detta.

Gruppen menar att det nuvarande forskningsfinansieringssystemet

i Sverige inte är tillräckligt flexibelt och ”fragmenterat i alla led”. Det kan nog gruppen ha rätt i. Men i detta sammanhang är det överraskande att förhållandet till de nya forskningsstiftelserna så gott som inte berörs i rapporten. Deras finansiella styrka är ju mycket betydande.

Två uppgifter – två myndigheter

Arbetsgruppen menar att den offentliga forskningsfinansieringen principiellt sett rör sig kring ”två uppgifter” och att ”två myndighetstyper” bör ingå. Det är helt i linje med vad Alvin Weinberg hävdade i den stora Minervadebatten om ”Criteria for Scientific Choice” på 1960-talet och vad Sverker Gustavsson lanserade i sina tidiga arbeten. Denna tankegång skiljer sig radikalt från *Forskning 2000*, som föreslog att den huvudsakligen tillämpade och sektorsorienterade forskningen skulle överföras till fyra ”universitetsforskningsråd” präglade av disciplinorientering och forskarstyrning. Ingen anpassning till de nya sektorsorienterade uppdragen föreslogs. Arbetsgruppens tankegång skiljer sig också radikalt från resonemangen bakom etableringen av Norges forskningsråd. Här slogs fyra klart ”områdesorienterade råd” samman med det sammanhållna universitetsinriktade forskningsrådet Norges Almenvitenskaplige forskningsråd (NAVF) ” (se Skoie 1997). Tyvärr gick man inte vid något av dessa tillfällen in på vad som är naturligt att organisera inom ett forskningsråd – i synnerhet ett ”universitetsforskningsråd”.

Offentlig medverkan och engagemang i forskningsområdet är relativt lätt att motivera. Frågan om hur ett sådant engagemang bör utformas och organiseras i praktiken är däremot ofta både problematisk och omstridd. Vi finner emellertid ”universitetsforskningsråd” i de flesta OECD-länderna – dvs. mer eller mindre forskarstyrda organ som innebär att universiteten framför allt får ekonomiska resurser via två kanaler. ”Dual funding” heter det i England – landet som först introducerade forskningsråd. Avsikten med råden har varit att eftersträva en högre grad av nationell översikt och strategi på respektive område, att introducera nationell konkurrens om projektmedel m.m.

I flera avseenden har forskningsråden varit lyckade organ i de flesta västländer. Många – särskilt universitetsforskare – har också sett denna modell som den mest ändamålsenliga inom snart sagt alla forskningsområden – inklusive avnämarsstyrda områden. Mest känd i detta avse-

ende är nog Vannevar Bushs rapport *Science – The Endless Frontier* från USA 1945. Här argumenterade Bush starkt för ett federalt forsknings-engagemang på alla samhällsområden. Han ville samla ansvaret för forskningen – både grundforskning och tillämpad forskning – i en och samma organisation: National Research Council. Autonomi skulle vara stor och forskarna skulle styra. Men i Washington etablerades ingen sådan organisation. Vannevar Bushs modell realiserades inte, vilket emellertid idag flera kommentatorer felaktigt tycks tro.

Visserligen såg en ny och viktig organisation dagens ljus efter en tid – National Science Foundation (NSF). Men den begränsades i huvudsak till grundforskning och den kom under direkt federal styrning till följd av att USA:s president utser NSF:s direktör och styrelse. Bush hade önskat en akademiprincip som grundval för legitimiteten: forskarna skulle själv välja ledare. Det kunde inte president Truman acceptera – det rörde sig trots allt om offentliga medel. För det andra engagerade sig en rad departement och ämbetsverk snart i forskningsfinansiering inom sina respektive sektorsområden. Resultatet blev väsentligen ett pluralistiskt och sektoriellt system i tydlig kontrast mot Bushs centralistiska och ensidigt forskarstyrda organisationsförslag. Denna tillämpningsorientering bidrog samtidigt till att forsknings- och utvecklingsinsatsen expanderade raskt.

I stort sett skedde mycket av detsamma även i Västeuropa – både med avseende på sektorsengagemang och forskningsråd. Den nya forskningsrådsorganisation som växte fram i de flesta länder knöts till staten. Forskarnas autonomi blev i praktiken likväl betydande i många av de nya organen. Men ”kontrakten” med staten var principiellt sett inte så rymliga som många i dag vill ha det till, även om tendensen till ”top down”-styrning har växt i ett expanderande system (Skoie 1996). Men denna felaktiga kritik av det ”sociala kontraktet” har i någon mån medverkat till att legitimera en rad organisatoriska förändringar i forskningsorganisationen i flera länder – och ofta med särskilt negativa konsekvenser för grundforskningens del.

Det konkreta organisationsförslaget

Forskningsråd

Det Wigzellska förslaget innebär att man i allt väsentligt upprätthåller forskarstyrda forskningsråd med universiteten som huvudarbetsfält. Jag antar också att sammansättning och ledning avses förbli oförändrade men anser att denna fråga hade förtjänat en mer explicit behandling. Detta är enligt min uppfattning fortfarande en bra lösning.

Universitetslärares stora frihet att själva välja forskningsuppgifter kombinerat med finansiering genom forskardominerade forskningsråd har traditionellt säkrat en stark komponent av forskarinitierad forskning ("bottom up") – särskilt vid universiteten. Forskningsråden har också bidragit till kvalitetssäkring och skärpt konkurrens forskare emellan och därmed bidragit till att de disciplinmässigt bästa projekten erhåller finansiering. Råden har också öppnat för flexibilitet och förnyelse eftersom medlen vanligtvis inte binds för mer än en avgränsad projektperiod. Det gör det också möjligt att ta nya initiativ inom nya ämnesområden och eventuellt prioritera och koncentrera en insats. Men det har naturligtvis inte alltid visat sig lätt för forskningsråden att förverkliga alla dessa punkter. Små länder har nog haft de största problemen i det avseendet.

Låt mig precisera att min apologi för den forskarstyrda forskningen inte innebär att jag betraktar denna som en överlägsen forskningsart som alltid leder till god forskning. *Forskning 2000* gick alltför långt i det hänseendet. Det centrala för mig är som redan nämnts att det också finns forskning vars uppgift inte är att ta hänsyn till den omedelbara nyttan, utan som har ett generellt kulturellt och kunskapsmässigt perspektiv som legitim bas – och att en forskarstyrd organisation utvecklas konsekvent med detta som mål. Detta kräver inte heller att all universitetsforskning bör vara forskarinitierad eller att universiteten bör isolera sig från annan forskning eller från samhället. Men jag ser universiteten som det rätta hemmet för merparten av den grundforskning vi väljer att satsa på.

Förslaget från arbetsgruppen innebär att antalet universitetsforskningsråd reduceras från fyra till tre som följd av att NFR och TFR slås samman. Så länge det verkligen rör sig om teknisk grundforskning ser jag denna sammanslagning som naturlig. (Jag tycker för övrigt att det är överraskande att detta inte skedde redan på 1980-talet i anslutning

till att många europeiska universitetsforskningsråd fick en ”engineering division”, dvs. när dessa tog sig före med att åtgärda det s.k. ”tekniska grundforskningsgapet”). Överlappande ansökningar och önskan om en slagkraftig organisation gör också detta naturligt. Det innebär samtidigt att det nya rådet blir långt större än de två andra och kommer mer i linje med den strategiska forskningsstiftelsen. Det medicinska forskningsrådet behålls så gott som oförändrat i förslaget. Området kunde ha förtjänat en mer ingående diskussion i ljuset av dess relevans för, och mycket nära samarbete med, hälso- och sjukvården (Søgnen 1994).

Vetenskapsråd – lättare på papperet än i praktiken?

Förslaget om att etablera ett vetenskapsråd som en gemensam överbyggnad för de tre forskningsråden är enligt min uppfattning mer diskutabelt. Men det har klara paralleller i andra länder – Finland, Nederländerna, Tyskland – och i Norges Almenvitenskapelige forskningsråd (NAVF) fram till 1993. Förslaget innebär samtidigt att regering och riksdag fortfarande bestämmer de tre rådens budgetar. Det är en naturlig politisk uppgift. Det är också i regel det enda som ger klara prioriteringar – forskarna och deras organisationer tenderar att ha svårt att ta ställning i sådana frågor, och prioritering uteblir. Det var i varje fall ett framträdande drag i Norge under många år – både i ’Forskningsrådenes fellesutvalg’ och inom NAVF.

Men när Vetenskapsrådet inte bestämmer över budgetfördelningen, finns det samtidigt en risk för att övriga uppgifter får en i viss mån marginell karaktär och genererar relativt lite entusiasm. De disciplinorganiserade forskningsråden står nämligen för det mesta av det operationella, t.ex. bedömningsarbetet m.m. I detta sammanhang är det överraskande att den engelska rådsmodellen från 1993, med koordinering och viss styrning av de sex forskningsråden från departementet genom en egen ”forskningsrådskoordinator”, inte diskuteras och utvärderas i rapporten. Det finns som nämnts gränser för vad forskare kan enas om på denna forskningspolitiska nivå – något som gör denna engelska modell intressant. Men den kan givetvis också öppna för otillbörlig politisk-administrativ styrning.

I linje med gruppens principiella syn föreslås att tre (eventuellt fyra) myndigheter organiseras och får ansvar för tillämpad forskning inom avgränsade samhällsområden. Dessa områden är bredare än enskilda departementssektorer – önskan om koncentration och kraftsamling kräver detta. Såvitt dessa uppgifter inte är alltför breda och olikartade kan det vara en bra lösning – något som det Teknisk–Naturvetenskapelige Forskningsrådet (NTNF) under Industridepartementet i Norge länge var ett bevis för.

I gruppen råder det tvivel om huruvida NUTEK Teknik bör vara en egen myndighet eller snarare ingå i en större myndighet. Det är svårt för en utomstående att anse något om detta. Men de påfallande många omorganisationerna på det tekniskt–industriella området i Sverige under efterkrigstiden kan vara ett argument för att under en tid inte introducera fler förändringar än vad som är absolut nödvändigt inom detta område.

Två av de nya myndigheterna föreslås få ”forskningsråd” i namnet, medan det inte är fallet med den tredje och största myndigheten. Jag skulle ha föredragit en närmare diskussion av den terminologiska skillnaden. Samtidigt är det helt nödvändigt att också dessa nya myndigheter gör en kvalificerad bedömning av ”the scientific opportunities”, som är knutna till projekt- och programstöd, utöver att bedöma den sektorsspecifika potentialen. Jag saknar en tydligare understrykning av detta i rapporten. Dålig ”granskning” på denna punkt har uppenbarligen ofta skadat sektorsforskningen – både med hänsyn till anseende och resultat. Det har också skapat onödiga spänningar i relation till ”forskarsamhället”.

Forskningsforum med ansvar för vad?

Förslaget om ett forskningsforum med ”ansvar för de statliga forskningsstödjande myndigheternas behov av inbördes samverkan” finner jag mindre övertygande. Behovet av ”samverkan” föreligger uppenbarligen. Men det ser jag primärt som en uppgift för regering och regeringskansli och knappast för riksdagsledamöter. Det är kanske också det förslagsställarna i realiteten menar när det heter att organet i huvudsak skall ha rådgivande funktioner? Erfarenhetsmässigt löses inte alla kontakt- och samarbetsfrågor på denna nivå om det inte före-

kommer aktiv medverkan från den överordnade nivån (regeringsnivån). Det är enligt min uppfattning också en helt självklar uppgift för regeringen, även om denna uppgift ofta försummas.

Forskare och politiker – två kulturer som behöver varandra

Det nya forskningsfinansieringssystemet skall öka kraven på ”regeringskansliet, departementen och deras inbördes samverkan”, heter det i rapporten. Det är möjligt. Men för mig är det uppenbart att forskningspolitiska frågor länge, och i viss mån i ökande utsträckning, på denna nivå har varit försummade i många länder – också i Sverige såvitt jag kan bedöma. Det verkar som om politikerna ogärna gers sig in i sådana saker och i viss mån är präglade av en föreställning om att olika forskningsorgan kan och bör göra upp sinsemellan. *Forskning 2000* – som dominerades av parlamentariker – är ett exempel i det hänseendet.

Den politiska ledningen behöver uppenbarligen en starkare stöd- och rådgivningsapparat än vad fallet är i dag. Det kanslimässiga inslaget bör präglas av kontinuitet och kunnighet. Samtidigt tror jag starkt på att en eller flera vetenskapliga rådgivare knyts till olika verksamhetsområden på regeringsnivå. Sådana rådgivare kan vara forskningspolitiska rådgivare. Men de kan också primärt ägna sig åt något som amerikanarna kallar ”science in policy” – dvs. att de tillför perspektiv och ger råd till den politiska apparaten på områden där insikt och resultat från existerande forskning har särskild relevans för punkter på den politiska dagordningen i största allmänhet. Denna roll kunde med fördel utvecklas bättre i de skandinaviska länderna – politikerna verkar inte helt ha upptäckt att forskningen kan vara en källa att dra nytta av också på denna nivå.

För övrigt vill jag tillägga att ropet på helhet och koordinering nu inom forskning och utveckling snarare bör dämpas och ersättas av ett krav på starkare integration av sektorsforskningen i de sektorer som denna forskning ursprungligen är avsedd att tjäna (Gustavsson 1989). När forskningen inom ett område motiveras med explicit nytta, är det bl.a. på sin plats att i efterhand pröva i vilken utsträckning detta löfte infriats. Det sker mycket sällan, något som EU nu verkar ha upptäckt. I en rapport för ett par år sedan sägs det explicit att EU-forskningen i regel motiveras med hänvisning till externa kriterier (nytta) men ut-

värderas utifrån interna kriterier (bl.a. läggs stark vikt vid internationell publicering). Det bör det nu bli ett slut på – EU-forskningen har väsentligen en nytto- och sektorsorientering (EU Commission 1992).

Människor skapar organisationer

I utredningen heter det inledningsvis att en ”organisatorisk struktur aldrig skapar resultaten – det är de människor som är engagerade och som arbetar i den som gör det. Men en bra organisatorisk struktur underlättar ett bra arbete och en dålig kan omöjliggöra det ...”.

Det är ett klokt påpekande. Men också de forskningsfinansierande organen skall ”bemannas” – med ledare, sakkunniga forskare och administrativ stabspersonal m.m. Gruppen understryker speciellt behovet av ledare. I detta sammanhang kan det finnas anledning att fråga om vår förmåga att rekrytera kvinnor och män *willing and able to deal with broad issues and themes bearing on R&D* i dag är tillräcklig. Ökande komplexitet i kombination med ökad specialisering, professionalisering och konkurrens i forskarsamhället verkar göra detta till en ständigt svårare uppgift trots vår långa efterkrigserfarenhet på området. Samtidigt är det viktigt att de forskningsfinansierande organen och deras rutiner åtnjuter förtroende i forskarsamhället.

Forskningspolitisk insikt och översikt ger sig i dag inte av sig självt – det gäller även i de många frågor som har knytning till ”forskning og samfunn”. I Norden nedvärderas ofta engagemang av detta slag – och få karriärvägar existerar för ledare inom detta område – till skillnad från situationen i England och USA. Enligt min uppfattning ser vi i dag också tendenser till tilltagande regelstyrning och byråkrati inom många forskningsfinansierande organ, även de forskarstyrda. Till och med forskningsråden har mist något av sin dynamik; begeistringen över nya *scientific opportunities and accomplishments* har en tendens att utebli i en kontinuerlig resurskamp mellan forskargrupper, discipliner och institutioner. Vid etableringen 1949 av NAVF uttalade dåvarande departementschefen att rådet skulle vara ”noe annet” än en traditionell del av statsapparaten. Denna uppgift verkar dessvärre ha blivit än svårare i de flesta länder – troligen också i det forskarstarka Sverige.

Svensk översättning: Kristina Neumüller

Referenser

- Bush, Vannevar, *Science: The Endless Frontier : A Report to the President, July 1945* (Washington: U.S. Government Printing Office, 1945).
- EU Commission, *Research after Maastricht: An Assessment, a Strategy*. COM (92) 682 (April 1992).
- Gustavsson, Sverker, "Den sista forskningspropositionen?"; *Universitet och samhälle: Om forskningspolitik och vetenskapens samhällsroll*, Thorsten Nybom, red. (Stockholm: Tiden, 1989).
- Gustavsson, Sverker, *Debatten om forskningen och samhället: En studie i några teoretiska inlägg under 1900-talet*. Skrifter utg. av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala no 54 (Uppsala, 1971).
- Skoie, Hans, "Basic Research – a New Funding Climate?", *Science and Public Policy*, 2/1996.
- Skoie, Hans, "Diversity and Identity: The Merger of Five Research Councils in Norway", *Science and Public Policy*, vol 27. (manus, kommande).
- Søgnen, Randi, *Dynamisk treghet: Endringsprosesser i NAVFs råd for medisinsk forskning (RMF) 1975–1993*, NIFU, Rapport 12/94.
- Weinberg, Alwin M., "Criteria for Scientific Choice", *Minerva*, 3 (1962–63), s. 159–171.

DEL 3

Forskarutbildning och universitet i förän

Forskarutbildningsreformen – vad kan vi lära?

Under ett halvår har jag haft den lärorika uppgiften att för Kungliga Vetenskapsakademiens räkning göra en översikt av svensk forskarutbildning i internationell belysning. När man granskar vår senaste forskarutbildningsreform närmare i sömmarna inställer sig många frågor. Under arbetet och i takt med att informationen strömmat till har frågetecknen hopat sig. Här kan jag bara antyda några av de viktigaste, men ämnet rekommenderas till fördjupade studier, kanske av någon hugad forskarstuderande?

Varför enhetlighet?

Från en promotionsakt i Uppsala finns en bild kvar i mitt minne. Sedan rader av traditionsenligt klädda promovendi passerat, står tre stycken från humanistiska fakulteten uppradade på podiet för den sista saluten: en klädd i prästdräkt, en i folkdräkt och en i vit högtidsdräkt från annat land. Det blev en mycket påtaglig illustration av både de individuella variationerna och de kulturella skillnaderna mellan olika fakultetsområden. Och samtidigt ett vittnesbörd om de problem det innebär att försöka forma forskarutbildningen efter en enhetlig mall.

Svenska politikers strävan efter enhetlighet och ”rättvisa”, som präglat reformerna på lägre nivåer i utbildningssystemet, har nu nått forskarutbildningsstadiet. Samma regler för behörighet, finansiering, studietid, disputation m.m. skall gälla oavsett ämne eller studerandekategori. *Varför* det skulle vara bättre eller mer ”rättvist” med samma ramar och regler för forskarutbildning inom skilda vetenskapsområden har, såvitt jag vet, aldrig diskuterats. I våra nordiska grannländer, som har ungefär samma förutsättningar, går funderingarna i annan riktning. Det finns överhuvudtaget en större variation i utbild-

ningen på post-graduate nivå i andra länder. Om vi startade diskussionen om problemen i forskarutbildningen utifrån varje vetenskapsområdes speciella förutsättningar, skulle vi då hamna på samma generella lösning? Troligtvis inte.

Varför så bristfälligt underlag?

I Sverige var vi i jämförelse med de flesta andra europeiska länder tidigt ute med att introducera den amerikanska forskarutbildningsmodellen. Reformen 1969 byggde på ett kontrakt mellan staten och vetenskapssamhället som aldrig uppfylldes. Tanken var att en förkortad utbildning och sänkta krav på avhandlingarna skulle kompenseras med ökad satsning på postdoktorala tjänster och förbättrade villkor för doktoranderna, som skulle göra det möjligt att bedriva utbildningen på heltid. Alla utvärderingar som gjordes under sjuttio- och åttiotalen konstaterade att problemen i forskarutbildningen till stor del berodde på att staten inte uppfyllde sin del av kontraktet. Varken doktorand- eller forskarassistenttjänster kom till i planerad omfattning.

När andra länder i början på nittioalet tog itu med motsvarande problematik från grunden, fortsatte vi i Sverige att slita med implementeringen av 1969 års reform. Intresset för forskarutbildningen växte ute på läroanstalterna i takt med att tillströmningen ökade. Resultaten förbättrades också successivt utan ingripanden från centralt håll.

Så såg det ut när regeringen i mitten på nittioalet på nytt tog upp forskarutbildningsfrågan. Men kunskapen om det faktiska läget var bristfällig. Uppföljningen på central nivå hade upphört. I stället för att datera upp läget och utnyttja den erfarenhet som fanns sedan tidigare, valde man att snabbutreda frågan internt inom utbildningsdepartementet. En promemoria utarbetades ”under kort tid (februari–april 1996)” i namn av den dåvarande statssekreteraren. Utgångspunkten var i huvudsak ekonomisk, det gällde framförallt att hitta organisatoriska lösningar som skulle ge mer för pengarna. Förslaget om en treårig forskarutbildning mötte starkt motstånd, en referensgrupp tillkallades, en hearing hölls och ”reformen” presenterades i budgetpropositionen 1997. I stället för förkortad utbildningstid valde regeringen att begränsa tillträdet genom att införa krav på garanterad finansiering under hela studietiden. Indirekt ökade därmed behovet

av externfinansiering, och utbildningsbidragen (som enligt planerna skulle ersättas med doktorandtjänster) kom åter i ropet.

Underlaget för reformen kan inte betecknas som annat än undermåligt. Resultatet av den ”omfattande statistiska databearbetning avseende forskarutbildningen och behovet av forskarutbildade” som departementet lät utföra publicerades aldrig. Den skulle ha visat att förändringar i positiv riktning redan var på väg, att problemen – och behoven – såg helt olika ut inom olika områden och att de inte kunde lösas med ett ”alexanderhugg”.

Hade man gjort en mer ingående analys hade det troligen lett fram till ett batteri av åtgärder, exempelvis bättre villkor för ”återkommande” eller deltidsstuderande forskarstuderande, introducerande forskarskolor för unga forskare i karriären, bättre samordning mellan specialist- och forskarutbildning inom klinisk medicin, aktiva rekryteringsåtgärder inom naturvetenskap och teknik osv. Men framförallt hade man återigen ställts inför problemet att universiteten inte förfogar över egna resurser för att ge tillräckligt många forskarstuderande rimliga villkor under studietiden och efterföljande postdoc-period. Återigen det ouppfyllda kontraktet.

Varför inga internationella jämförelser?

Från att tidigare ha intagit en diffus position i rummet mellan utbildnings- och forskningspolitiken, har forskarutbildningen under det senaste decenniet hamnat i centrum för högskolepolitiken. Policyfrågorna har lyfts upp på nationell och internationell nivå. I de flesta europeiska länder har genomgripande reformer genomförts. Det internationella samarbetet kring forskarskolor, nätverk, examensstruktur etc. har varit intensivt.

Trots detta saknas det internationella perspektivet i underlaget för den svenska reformen. Sverige har inte heller deltagit särskilt aktivt i det europeiska samarbetet kring forskarutbildning. Sådana utblickar hade inte bara satt in den svenska debatten i ett vidare sammanhang och gjort det lättare att förutse konsekvenser av olika åtgärder. De hade också kunnat bidra till mer framåtsyftande lösningar när det gäller examensstruktur, tjänsteorganisation, forskarskolor och examensrätt. I nämnda avseenden har vi kvar väl mycket av ”egna” lösningar, som kan försvåra den internationella rörligheten och samarbetet över gränserna.

Vart tog det livslånga lärandet vägen?

Forskarutbildningen i Sverige har alltid varit en form för livslångt lärande – för vissa kategorier av studerande. Bland annat har många lärare i skolväsendet genom åren varvat skolarbetet med egna forskarstudier, något som berikat inte bara den egna kompetensen utan också skolmiljön i vidare bemärkelse. Detta utgör ingen invändning mot vikten av att rekrytera och utbilda unga forskarbegåvningar inför fortsatt universitetskarriär – det är och förblir en huvuduppgift för universiteten för att säkra den akademiska återväxten. Men det ena utesluter faktiskt inte det andra, under förutsättning att man är öppen för alternativa och flexibla lösningar.

I Sverige har vi av tradition värnat om rätten till livslångt lärande i olika former. Nu håller detta på att slå igenom internationellt. Desto märkligare är det då att just Sverige inför regler för tillträde till forskarutbildningen, som motverkar möjligheterna att komma igen och med erfarenheter från yrkeslivet inte bara fördjupa de egna kunskaperna utan också tillföra nya och värdefulla perspektiv på olika forskningsproblem. Vi avhänder oss till och med möjligheten att utnyttja det engagemang och de upppoffringar i tid och pengar som människor är beredda att göra på frivillig basis. Som jämförelse kan nämnas att "lifelong learning" är ett uttalat mål för den reform av forskarutbildningen som nu pågår i England. Där strävar man efter att underlätta för yrkesverksamma att på olika sätt förkovra sig antingen genom kursstudier eller eget forskningsarbete på post-graduate nivå.

Varför ingen koppling till andra reformer?

Det hade onekligen varit bättre om forskarutbildningsreformen kopplats närmare till en rad andra förändringar i högskolesystemet som skett mer eller mindre samtidigt.

I mitten på nittioalet utreddes lärarsituationen vid universitet och högskolor. Resultatet visade på behovet av nyrekrytering för att möta kommande pensionsavgångar, planerad utbyggnad av högskolan och en höjning av "kompetensprofilen" vid de nya högskolorna. Dessa beräkningar följdes senare upp av Sveriges Universitets- och Högskoleförbund, men kom aldrig att läggas till grund för några mer genomarbetade konsekvensanalyser. I Sverige har det, till skillnad från bl.a. våra nordiska grannländer, inte gjorts några bedömningar på

nationell nivå av forskarutbildningens dimensionering på längre sikt. Varken vad som krävs för att möta de stora pensionsavgångarna i början på nästa sekel eller för att svara upp mot den högre ambitionsnivå som tillskapandet av nya universitet innebär.

Tjänsteorganisationen i högskolan utreddes för några år sedan och ledde fram till det nu pågående ”opprycket” enligt norsk förebild (där den svenska varianten dock inte automatiskt medför någon förändring av tjänsteinnehållet). Eftersom doktorandtjänster inte är lärartjänster berördes de inte av denna utredning. Inte heller postdoc-problematiken, som internationellt upplevs som det stora problemet. Tjänsteorganisationen reformerades utan att man anlade ett helhetsperspektiv på forskarkarriären i högskolan.

Den svenska examensstrukturen har visserligen inte utretts i särskild ordning (vilket hade behövts). Men Sverige har i olika sammanhang tagit ställning till förslag om harmonisering av examensstrukturen inom EU utan att på allvar ta upp frågan till diskussion på hemmaplan. Den svenska modellen med treårig kandidatexamen, en magisterexamen som inte motsvarar en utländsk mastersexamen och en tvåårig licentiatexamen (till vilken det inte finns särskild antagning) passar inte särskilt väl in i det internationella mönstret.

Jämställdheten i högskolan har stått högt på dagordningen under hela nittioalet i de flesta länder. Sverige har valt metoden att sätta upp rekryteringsmål, inrätta särskilda forskartjänster samt förstärka kvinnornas inflytande i skilda sammanhang. Samtidigt har det genomförts andra reformer på högskoleområdet som kan verka i motsatt riktning. Såväl tjänstereformen som forskarutbildningsreformen är exempel på detta. Att tjänstereformen riskerar att få negativa effekter på jämställdheten har redan uppmärksamats (något som lätt hade kunnat förutses utifrån norska erfarenheter.) Så småningom får vi kanske även rapporter som visar att kvinnliga forskarstuderande har svårare att klara de nya studievillkoren i forskarutbildningen.

Varför försvann forskarskolorna från dagordningen?

Forscarskolor har blivit en gemensam benämning på nya sätt att organisera forskarutbildning i en mer strukturerad studiegång. De är även ett område för experiment och särskilda satsningar för att förnya och

effektivisera utbildningen. I många länder är dessa skolor också led i en större koncentration och satsning på framgångsrika forskningsmiljöer. Innebörden av begreppet forskarskola varierar från land till land även om grundidén är gemensam: med amerikanska "graduate schools" som förebild vill man utbilda fler, på kortare tid och samtidigt bredda och anpassa utbildningen till det kommande yrkeslivet.

Med tanke på vårt tidiga engagemang i en forskarutbildning av amerikansk modell är det förvånande att Sverige inte utvecklat någon nationell strategi när det gäller forskarskolor. Jag syftar då inte på en enhetlig modell som skulle pressas på all forskarutbildning, men däremot ställningstagande för olika organisationsformer där *en* variant kunde ansluta till den modell för forskarskolor som nu utvecklas i en rad europeiska länder. Även i vårt eget land finns erfarenheter från bl.a. Linköpings universitet att bygga på. En sådan strategi skulle dessutom kunna ligga till grund för viss profilering och arbetsfördelning inom forskarutbildningen. I dag ligger detta ansvar på forskningsstiftelserna, som stött och finansierat många värdefulla initiativ. Det är dock en tillfällig lösning, dessutom begränsad till de områden som stiftelserna stödjer. Den kan visa sig ha nackdelar när det gäller att framgångsrikt konkurrera om EU-anslag med "ackrediterade" forskarskolor från andra länder.

Att forskarskolorna hamnade på "mellanhand" i Sverige beror troligen på att vid den tidpunkt då den inledande försöksverksamheten skulle övergå i mer reguljära former, hade forskningsstiftelserna bildats och regeringen beslutat att föra över en del av forskningsfinansieringen på dessa organ. Något utrymme för satsningar på forskarskolor fanns inte inom ramen för krympande statsanslag.

Varför misstro mot samhällsvetenskap och humaniora?

Volymen på den svenska forskarutbildningen är inte imponerande i internationell jämförelse. I många länder avläggs betydligt fler doktorexamina i relation till befolkningens storlek än i vårt land. Framförallt gäller detta inom samhällsvetenskap och humaniora. Meritvärdet och efterfrågan på forskarutbildade utanför universitetssektorn är i många fall större än i Sverige.

Sverige satsar överhuvudtaget relativt lite på forskning inom humanvetenskaperna. Det framgår av både den internationella forsk-

ningsstatistiken och av jämförelser med våra nordiska grannländer när det gäller "professorstätteten" inom olika områden. Därför är det något förbryllande att de statliga utredningar som genomförts under senare tid så entydigt propagerat för att ytterligare expandera forskarutbildningen inom de "hårda" vetenskaperna. Där ligger vi ändå relativt väl till, åtminstone gäller detta inom medicin och teknik.

En fortsatt satsning på dessa områden utan motsvarande förstärkning inom humanvetenskaperna skulle ytterligare förstärka Sveriges relativt extrema position. Internationella jämförelser talar i stället entydigt för en annan balans på sikt. Mot den bakgrunden kan man känna viss oro inför den minskade nyrekryteringen till forskarutbildning inom humaniora och samhällsvetenskap som blivit följden av den senaste reformen. Den kan, om det vill sig illa, göra att vi går miste om flera generationer av forskaradepter. Välmeriterade forskarstuderande, som redan kommit en bit på väg, tar de finansieringsutrymmen som finns och nyrekryteringen upphör.

Är vi rädda för "excellence"?

All internationell erfarenhet talar att forskningsmiljöernas storlek har betydelse för *forskarutbildningens* kvalitet (även om motsvarande inte alltid gäller för forskning i allmänhet). I medvetande härom går utvecklingen i Europa nu mot ökad koncentration och samverkan när det gäller forskarutbildning. Genom utnyttjande av spetskompetens, s.k. "centres of excellence", och ökad rörlighet skall Europas konkurrenskraft öka och befintlig kompetens utnyttjas effektivare. Det är grunden för EU:s policy och ekonomiska stöd till forskarutbildning och forskarrörlighet.

I Sverige har den senaste tidens utveckling inneburit en ökad spridning av forskarutbildningen till nya läroanstalter. Rättigheten att utdela doktorsexamen ges dessutom inom förhållandevis breda områden. Frågan är om inte även Sverige behöver kraftsamla och koncentrera mer för att behålla befintliga och skapa nya konkurrenskraftiga forskningsmiljöer.

Men bara ordet "excellence" möter kraftiga reaktioner i Sverige. Forskarutbildning är dock "elitutbildning" i betydelsen utbildning på kvalificerad nivå och med höga krav. Den kan inte ges överallt och till alla. Hur allmän den kan bli på sikt är svårt att säga. I dag rekryteras

lika många till forskarutbildning som tog studenten på 1950-talet. Forskarutbildningen har växt exponentiellt i alla industriländer och expansionen kommer troligtvis att fortsätta en bra tid framöver. Av detta följer rimligen också en vidare spridning av utbildningen, en utveckling som kan mötas med nätverkssamarbete, forskarskolor m.m. för att garantera kvaliteten. Genom sin ”exklusivitet” kommer forskarutbildningen ändå att vara förbehållen ett begränsat antal utbildningsanstalter med uttalade krav på vetenskaplig kompetens. Hur många och vilka är en avvägningsfråga där många faktorer spelar in. För att göra denna avvägning kan det vara viktigt att erkänna behovet av ”excellence” – för helhetens skull.

Vad kan vi lära?

Effekterna av den senaste forskarutbildningsreformen kommer att visa sig först på några års sikt. Risken är emellertid stor att de nya reglerna inte kommer att fungera som väntat. Det framgår redan av Högskoleverkets uppföljning, som bl.a. visar på oklarheter när det gäller det ekonomiska ansvaret för studerande med s.k. egenfinansiering. Tillgängliga uppgifter tyder på att de lågt satta kvantitativa examensmålen inte kommer att uppnås. Man kommer att tvingas lappa i systemet. Mönstret känns igen från andra reformer på högskoleområdet, t.ex. antagningsreglerna till grundläggande högskoleutbildning som också bygger på regelstyrning.

Forskarutbildningsreformen är ett utmärkt objekt för studier av varför det blir på detta sätt. Några orsaker antyds i mina frågor. Viktigast är nog själva sättet att närma sig det aktuella problemet. Det behövs mer av förutsättningslösa utredningar och analyser innan man politiskt tar ställning till olika lösningar. När det saknas pengar blir ordningsföljden lätt den omvända, trots att behovet av underlag då egentligen är ännu större.

Det som först slog mig när det gäller forskarutbildningsreformen var dels hur isolerat från övrig högskolepolitik och hur tekniskt–ekonomiskt hela frågan hanterats från centralt håll, dels hur bristfälligt underlag reformen vilar på både i fråga om inhemska och utländska erfarenheter. Utredningsunderlaget har till stor del handlat om att servera argument för att givna ramar och examensmål är tillräckliga bara effektiviteten ökar, ibland under så orealistiska antaganden som

100-procentig genomströmning och perfekt anpassning till ersättningsbehoven inom högskolan.

Forskarutbildningsreformen ger anledning till många reflexioner över hur de styrande i Sverige numera genomför reformer utan att lära vare sig av egna erfarenheter eller av vad som sker i vår omgivning. När man går utanför landets gränser, slås man däremot av hur man på regeringsnivå, framförallt i Europa, noggrant bevakar hur andra länder planerar för framtiden. Det är ett faktum att Sverige numera ofta saknas i internationella sammanhang när det gäller utbildning. Vi nämns sällan som exempel, saknas ofta i internationella jämförelser, deltar inte i samverkansprojekt, ja uppfattas helt enkelt inte som ett intressant föregångsland på samma sätt som tidigare. Våra nordiska grannländer, framförallt Finland och Danmark, förekommer betydligt oftare. När det gäller forskarutbildning är detta slående.

I regeringsdeklarationen sägs att Sverige skall vara ”en ledande kunskapsnation”. En nödvändig förutsättning för detta är att vi framöver lär mer både av andras och egna erfarenheter och dessutom tar reda på var vi själva står innan de politiska besluten fattas.

Referenser

Ds 1994:79 Lärarkåren vid universitet och högskolor under 1990-talet. (Av Lars Brandell) Utbildningsdepartementet.

Ds 1996:35 Studiefinansiering och examina i forskarutbildningen. (Av Göran Löfdahl) Utbildningsdepartementet.

Får vi nog av doktorer? Om behovet av disputerade i högskola och samhälle. Stencil. Sveriges universitets- och högskoleförbund, 1997.

Högskoleverket, Antagning till forskarutbildning. 1999:15 R. (Stockholm: Högskoleverket).

Kim, Lillemor, *Svensk forskarutbildning i internationell belysning*. Kungl. Vetenskapsakademien, Documenta 68 (Stockholm: KVA, 2000).

Prop 1997/98:1: En reformerad forskarutbildning (utdrag ur budgetpropositionen, utgiftsområde 16).

Prop 1998/99:94: Vissa forskningsfrågor. Utbildningsdepartementet.

SOU 1996:166: Lärare för högskola i utveckling. Utbildningsdepartementet.

SOU 1998:128: Forskningspolitik. Utbildningsdepartementet.

Kan universitet göra karriär?

Högskolornas och universitetens uppgifter vidgas alltmer. Det gäller högskolesystemet i allmänhet och det gäller enskilda högskolor. På många sätt är detta både nödvändigt och försvarbart. En växande högskola i Sverige måste finna nya roller som kan komplettera de traditionella och motivera de stora samhällsinvesteringar som den kräver. Alla kan emellertid inte göra allt, en sanning som vi känner väl från de länder som gått före oss in i massuniversitetets tidsålder. Samtidigt som universitet och högskolor numera ibland får lov att göra också sådant som även andra skulle kunna ta hand om, särskilt i regioner där andra aktörer är få.

Det betyder att särart och skillnader, som i och för sig alltid funnits i högskolan, sannolikt kommer att förstärkas under åren framöver. Vi får mångfald, och mångfald brukar vara bra. Men går mångfald att kombinera med kvalitet? Och i så fall hur? Nedan följer några tankar utifrån dessa frågor. Jag tar sikte framförallt på forskarutbildningen, men i viss mån också på forskningen i stort.

Forskarutbildning – universitetets signum

Det är en sak som ingen annan än universitet och högskolor hittills kunnat göra, nämligen utbilda forskare. Forskarutbildningen är universitetssystemets signum och *sine qua non*. Där utbildas de lärare som genom sin forskningsbakgrund skall bära upp systemets kvalitet och värderingar i framtiden. Det är dessa lärare/forskare som skall svara för grundutbildningen i hela högskolan.

Forskarutbildning är en krävande utbildning, inte bara för de forskarstuderande. Den är krävande också för forskarutbildningens lärare, som nästan undantagslöst är (eller i alla fall bör vara) erfarna och ledande forskare. Och den är krävande för de universitet, fakulteter och institutioner som genomför utbildningen. En omfattande internationell erfarenhet – dokumenterad av bl. a. den amerikanska uni-

versitetsforskningens nestor Burton R. Clark (1995) – säger oss att forskarutbildning av hög kvalitet nästan alltid utförs i mycket starka forskningsmiljöer. Och att dessa forskningsmiljöer är en kraftkälla för hela högskolesystemet i en nation – och internationellt – därigenom att de utbildar systemets lärare och forskare.

Som exempel på hur det kan fungera när det fungerar som bäst kan man nämna University of California i Berkeley, ett av USA:s främsta forskningsuniversitet, som genomgående brukar rankas nr 1 just när det gäller forskarutbildning. Detta universitet är vad gäller grundutbildningen i samma storleksordning som Umeå eller Göteborgs universitet i Sverige, men examinerar årligen nära ett tusen forskarstuderande (hälften av det antal doktorer som examineras av alla Sveriges universitet och högskolor tillsammans). Basen för forskarutbildningen finns i Berkeleys stora institutioner och välutrustade laboratorier, vilka i de allra flesta fall förfogar över flera tiotals professorer. Dessa har i sin tur oftast anslag för forskning i projekt till vilka doktoranderna kan anknytas. När utbildningen är klar och avhandlingen skriven förväntas de forskarstuderande bege sig någon annanstans för att söka jobb, antingen vid universitet eller college eller på andra platser i samhället. På detta sätt får små college i Hampshire, Nebraska och North Carolina, liksom elituniversitet som Harvard, Chicago och Yale, del av den årliga ”skörden” av Berkeleys PhD:s. Och omvänt får Berkeleys institutioner del av färska doktorer från Yale, Harvard och Chicago. USA:s många college – totalt har landet nära 4 000 anordnare av högre utbildning – bedriver vanligen ingen forskarutbildning. En ambitiös lärare vid ett college går kanske efter några lärarår vidare till en befattning vid ett forskningsuniversitet.

Vad kan vi lära av detta? Kanske att mångfald går att kombinera med kvalitet. Universitet är olika och kan spela olika roller. I Sverige har vi inte ägnat särskilt mycket tankar åt detta. En första tanke kunde vara denna: Har man omtanke om universitet och högskolor i hela landet, så ser man till att forskarutbildningen fungerar väl och att den bedrivs i forskningsmiljöer som har den kapacitet som krävs för att fullgöra denna uppgift. Denna tanke borde egentligen kunna vara ganska okontroversiell. Regeringens och högskoleverkets granskningsgrupp förde ett liknande resonemang när den 1998 rekommenderade regeringen att uppgradera högskolan i Karlstad till universitet men att i övrigt gå försiktigt fram (Högskoleverket 1998).

En konsekvens är ofrånkomligen att det är de befintliga universiteten som bör vara de främsta anordnarna av forskarutbildning. Men ett system i tillväxt kan också utveckla andra former som innebär en strategisk rumslig spridning av forskning och forskarutbildning med bevarande av kvaliteten i hela systemet. Hur skall detta ske?

Kvalitetsproblemet

Först en kort erinran om de politiska villkoren. Universitet och högskolor är ytterst till för att utveckla individer och samhälle, fritt främja kunskapssökande och kunskapsspridning. Detta är sant oavsett var högskolorna råkar vara belägna. Men högskolepolitiken innehåller därutöver andra mål. Jag vill här peka på två dimensioner som måste hanteras samtidigt: å ena sidan globalisering och ökad internationell konkurrens om det kunskapsintensiva näringslivet, å andra sidan växande spänningar mellan regioner.

Det första är ett kvalitetsproblem: hur göra svensk högre utbildning och forskning så bra och med en så betydande kritisk massa att Sverige kan fungera som växtplats för framtidens nya och högteknologiska företag? Det andra är ett regionalpolitiskt problem: hur utforma satsningarna på högskolan så att de förbättrar den regionala balansen? Här finns en målkonflikt som politiker ännu inte förmått hantera särskilt väl.

Kunskapsintensiva produkter och tjänster kan prissättas högt, exporteras och ge substantiella bidrag till den ekonomiska tillväxten. Samtidigt är det uppenbart att kunskap är i hög utsträckning rörlig, en egenskap den delar med kapital. Man skulle kunna uttrycka det så: Kunskapsintensivt näringsliv är aktivt i Sverige om det i Sverige finns miljöer där detta näringsliv hittar rätt jordmån.

Den jordmånen finns, men inte överallt. Lika väl som industrisamhället byggdes upp kring ett antal tillväxtområden, där råvaror, energi och infrastruktur fanns i rätt kombinationer, är det kunskapsintensiva samhällets tillväxt förankrad i ett antal regioner och städer. Dessa förfogar i regel över ett eller flera universitet av hög kvalitet. Men de har också andra egenskaper. De har oftast traditioner av lokalt förankrad företagsamhet, en öppen och tolerant folklig mentalitet, ett fördelaktigt geografiskt läge, ett vitalt föreningsliv och näringsliv – alltsammans egenskaper som på något sätt samverkar med omvärldsvillkoren

i en given historisk situation till att skapa framgång i kunskapsintensiva sektorer i samhället.

Detta kan gälla både industriell verksamhet och annan kunskapsintensiv verksamhet inom kultur, medier, konsulttjänster eller offentlig sektor. En studie av Umeå, som ingalunda är någon utpräglad industristad, visar att lokala traditioner av religiöst läseri, en gammal specialisering på skolverksamhet och ett starkt föreningsliv med föreläsningsföreningar och studiecirklar skapat en god jordmån för den offentliga och regionala investering som inleddes på 1950- och 1960-talen då Umeå universitet grundades (Holm & Wiberg 1995, Olsson & Wiberg 2000).

Kvalitetsproblemet har fått en omfattande politisk behandling under 1990-talet. Redan Per Unckels reformer under 1990-talets första hälft, med prestationsbaserad finansiering av grundutbildningen och inrättandet av forskningsstiftelserna, var försök att hantera kvalitetsproblemet. Under de följande åren genomförde Carl Tham nya reformer om tredje uppgiften, tjänstestruktur och forskarutbildning. Även dessa handlar om högskolans kvalitet och prestationsförmåga. Det gamla ämbetsmannanuniversitetet har successivt börjat avvecklas, även om mycket återstår. Några drag i detta äldre system har särskild betydelse för forskarutbildningen.

Svenska universitet har varit formade efter ett äldre tyskinfluerat system med enstaka professorer som varit "ämneshögre lärare". Till professorns uppgifter har hört att bedriva forskarutbildning i "sitt ämne". Denna ordning har lett till att Sverige, i takt med att professurerna blivit fler och fler, fått ett fantastiskt antal forskarutbildningsämnen, någonstans mellan 700 och 2 000. Varken Högskoleverket eller SCB kan uppge ett exakt antal. Det totala antalet disputationer i landet årligen är mindre än 2 000! Man kan jämföra detta myller av examensbeteckningar med de 42(!) ämnen eller forskarutbildningsprogram enligt vilka de amerikanska forskningsuniversiteten senast (1995) granskades av National Academy of Sciences. Ändå var dessa 42 en uppgång från 1985 med 3 program ...

Den svenska akademiska arbetsmarknaden har på detta sätt effektivt konkurrensbegränsats – det normala då en forskar- eller lärartjänst utlyses är dessutom oftast att kräva doktorsexamen i just precis den aktuella disciplinen; en aldrig så kvalificerad sökande från ett näraliggande område har alltid ett sämre utgångsläge. Samtidigt har den höga graden

av specialisering gjort många av doktorerna oattraktiva för samhället utanför akademien. En utredning nyligen, utförd av Sveriges universitets- och högskoleförbund, visade att förväntningarna på forskarutbildade är högt ställda i samhället utanför universiteten, men också att många avnämare i näringsliv och myndigheter tycker att doktorerna har en alltför smal kompetens (SUHF 1999). Samtidigt är det logiskt att kompetensen blir ganska smal om det är en "forskarutbildning" vi talar om; det som skall utbildas är ju definitionsmässigt forskare. Det har därför i debatten framförts att själva begreppet forskarutbildning borde bytas ut mot exempelvis doktorsutbildning, vilket också vore i linje med internationell praxis. Forskarutbildning kunde man i så fall kalla hela den utbildning som omfattar såväl doktorsutbildningen som den följande postdoktorala perioden (Kim 1999).

Sedan 1 januari 1999 är professorstiteln kompetensbaserad, vilket på sikt rimligen kommer att leda till att flertalet ämnen får flera professorer, en tendens som förstärks av att olika ämnen slås samman i större institutioner av universiteten själva. Därigenom slipper de flesta professorer leda institutioner och kan istället ägna sig helhjärtat åt att forska och undervisa. Det finns för övrigt ingenting som hindrar universiteten att samtidigt nedbringa antalet forskarutbildningsämnen; det vore i allmänhet en god idé (vilket för den skull inte utesluter att det på ett eller annat område kan behöva skapas nya ämnen i takt med den tekniska och vetenskapliga utvecklingen). Det får sedan bli universitetens och institutionernas sak att genom en medveten rekrytering knyta till sig den kompetens man anser sig behöva. Forskningsfinansiärer utanför universiteten kan också, om de vill, stödja sådana arrangemang genom att medverka till att starka forskningsmiljöer kommer till stånd som kan locka forskare. Min bedömning är att universiteten i framtiden allt oftare kommer att tänka på liknande sätt. Istället för med professorstiteln (som forskarna ofta har ändå) får man locka de starka forskarna, och de unga begåvningarna, med väl utrustade och högkvalitativa forskningsmiljöer.

Reformen av forskarutbildningen, som trätt i kraft under 1998 och 1999, går att placera in i samma övergripande perspektiv. Reformen syftar till att nedbringa de långa studietiderna och skapa goda arbetsvillkor för alla doktorander, men de nya bestämmelserna betonar också att avhandlingen bara är inledningen till en forskarkarriär. Efter doktorsexamen har universitet och högskolor möjlighet att rekrytera

de mest löftesrika forskarna, andra kan gå till andra verksamheter och göra stor nytta där.

Så var det tänkt, och det är bra, men det kommer knappast att fungera, i alla fall inte inom överskådlig tid. Alla prognoser, även regeringens egna, pekar på ett underskott av forskarutbildade till långt in på 2000-talet. Detta kan bara mötas genom ökade resurser till forskarutbildningen eller genom att doktorandlöner omvandlas till billigare stipendier (eller båda). Underskottet på doktorer kommer inte minst att drabba högskolan genom en brist på kompetenta lärare. Denna brist märks redan; många mindre högskolor har en mycket liten andel forskarutbildade lärare och inte ens universiteten är väl försörjda på alla håll. Bristen blir akut när de stora pensionsavgångarna bland lektorer och professorer kommer om några år – och i takt med att högskolan fortsätter att byggas ut.

Det regionala problemet

Det är på exakt denna punkt som kvalitetsmålet på ett olyckligt, och enligt min mening onödigt, sätt råkat i konflikt med de regionalpolitiska ambitionerna. Medan grundutbildningen under 1990-talet fördubblats till över 300 000 studenter, till stor del genom en satsning på högskolorna och i regionerna, så har resurserna till forskarutbildningen vid universiteten inte byggts ut i tillnärmelsevis samma takt, trots ihärdiga påpekanden därom från såväl universitet som näringsliv (Franke, Gustafsson, Lindencrona, Strömholm & Sörlin 1996). Regeringen har uppenbarligen prioriterat volym, som kan spridas regionalt, framför långsiktig kvalitetsuppbyggnad som skulle kräva en rejält utbyggd forskarutbildning.

Trots lärarbristen vid högskolorna har regeringen dessutom valt att vidga uppdraget för flera av dem genom att göra dem till universitet med egen forskarutbildning. Ett i och för sig rimligt argument har varit strävan att forskningsanknyta all grundutbildning, men detta kan också åstadkommas genom att lärarna vid högskolorna forskar snarare än att de bedriver forskarutbildning. Forskarutbildning är också mer krävande än de flesta inser. Inte ens universiteten, med sina mångdubbelt större resurser, klarar den särskilt bra inom alla områden, vilket de ibland ganska klena studieresultaten visar, främst inom områdena humaniora och samhällsvetenskap.

Dessutom saknar vi i stort sett kunskap om vilka regionala effekter en fortsatt utbyggnad av högskolan kommer att få. Det ofta upprepade argumentet att samhällseffekterna blivit så positiva i Linköping och Umeå bortser från de stora skillnaderna i förutsättningar mellan då och nu. På 1960-talet växte ekonomin och den offentliga sektorn snabbt och bara ett fåtal av dagens många högskolor fanns att ta hänsyn till. Det fanns också förutsättningar för tillväxt inom en kvalificerad lokal arbetsmarknad i städer som Umeå och Linköping, där den välutbildade arbetskraften kunde sugas upp. Det är mycket tveksamt om detta kommer att kunna ske på de många, ofta betydligt mindre, orter där högre utbildning bedrivs idag. I många fall kommer den högre utbildningen sannolikt att fungera som en sviktbräda till jobb på andra platser. Knappast något fel i sig, men troligen är de lokala förväntningarna helt andra, och kanske även förväntningarna hos statmakterna.

Framförallt bortser den hittillsvarande politiken från att det finns andra sätt, som säkrare kan åstadkomma både forskningsanknytning och en möjlighet att utveckla högskolor till universitet. Låt mig nedan kort skissera hur man skulle kunna tänka.

Forskarutbildning på egna meriter

Till att börja med borde man öka resurserna för forskarutbildning vid universiteten, för att snabbt möta det akuta underskottet av forskarutbildade. Det skulle också kunna skapa en bättre balans vid universiteten, där forskarutbildningen vid en internationell jämförelse är alldeles för liten i förhållande till grundutbildningen. De forskarstuderande utgör vid svenska universitet sällan mer än tio procent av studenterna, oftast betydligt mindre, medan vid framstående utländska universitet som Stanford och Cambridge "graduate students" (dock inkluderande även magisterstudenter) utgör hälften eller mer.

Samtidigt borde man sätta igång ett program enligt vilket högskolorna successivt skulle kunna bygga upp forskarutbildning oavsett om de kallas universitet eller ej. Den nuvarande förordningen från 1997 ger regeringen möjlighet att ge examinationsrätt i forskarutbildning inom ett eller flera s.k. vetenskapsområden, antingen teknik, naturvetenskap, medicin eller samhällsvetenskap/humaniora. Detta regeringsbeslut förvandlar i ett slag en högskola till ett "universitet" i den

gamla betydelsen: en anstalt för högre utbildning där det bedrivs forskarutbildning.

Dessa vetenskapsområden är mycket omfattande, vart och ett av dem inrymmer (potentiellt) dussintals, kanske hundratals av de många forskarutbildningsämnena. Det betyder, som klart framgår av rapporten från den granskningsgrupp som på regeringens och Högskoleverkets uppdrag prövade fyra svenska högskolors ansökan om att utses till universitet (Högskoleverket 1998), att beslut om universitetsstatus leder antingen till att universitetsbegreppet urholkas eller till att enorma resurser måste sättas in för att bygga ut de nya universiteten till rimlig standard. Den utbyggnaden kommer därtill med stor säkerhet att upplevas som en ekonomisk hämsko, både för de befintliga universiteten, som skulle vilja konkurrera om de resurser som nu öronmärks, och för de många andra högskolor som inte på detta sätt upphöjs. Mälardalens högskola – för att ta ett exempel; andra liknande kunde nämnas – har redan antytt att det vore trevligt att kallas universitet; man har ju en professor och snart säkert fler. Vad kan regeringen svara på det? Att Mitthögskolan, sedan länge kandidat till universitetsstatus, har två professorer och därför bättre skäl för att bli universitet?

Det alternativa program jag vill föreslå går ut på att fullfölja decentraliseringspolitiken inom högskolan genom att göra det möjligt för varje högskola som vill att *på egna meriter* skaffa sig examinationsrätt i forskarutbildningen. Men inte med hundra ämnen åt gången, utan ämne för ämne! Prövningen kan, som för magisterprogrammen, utföras av Högskoleverket.

Kraven för att medges denna rätt bör vara högt satta (universiteten satte förr ofta kraven alldeles för lågt): starka forskningsmiljöer med ett rejält antal disputerade forskare i det aktuella ämnet varav åtminstone några på docent- och professorsnivå och med dokumenterad skicklighet i forskarutbildning. Att det är sådana forskarutbildningsmiljöer som bör prioriteras bygger på den av forskningen väl belagda slutsatsen att det finns ett starkt positivt samband mellan å ena sidan en forskarmiljös storlek och resurser i form av lärare och infrastruktur och å andra sidan studieresultaten i form av avlagda doktorsexamina. Resurserna för att bygga upp de miljöer som krävs för att nå denna standard kan hämtas i den mångfald av externa finansieringskällor som står till buds i kombination med resurser som högskolan själv förfogar över – och som det fortfarande står en kreativ regering fritt att strategiskt förstärka om det finns skäl därtill.

Det skulle främja strategiskt handlande, leda till verkliga prioriteringar och belöna de framgångsrika. Det skulle också avdramatisera universitetsbegreppet vilket kanske hellre borde tilldelas *post factum*, dvs. när en högskola demonstrerat att den arbetar som ett universitet och har vunnit de resurser som krävs för att fungera som ett sådant. Skulle inte ett "universitet" kunna vara en institution för undervisning och forskning som årligen examinerar minst 50 doktorer? Eller 30 eller 100, det är inte i första hand siffran utan den konkreta verkligheten som är utslagsgivande.

Kan universitet göra karriär?

Ett karriärsystem för universitet bygger på en högre grad av rörlighet för hela det statliga anslaget för forskning. Det skulle i så fall bli möjligt för en aspirerande och duglig högskola inom ett ämnesområde att realt vinna resurser från befintliga universitet och högskolor som inom det området inte motsvarar statens förväntningar. Det skulle också vara rimligt ur skattebetalarnas synpunkt att veta att deras pengar går till en forskarutbildning som fungerar, inte bara till en institution som vid någon tidpunkt givits hallstämpeln "universitet" och därför garanteras resurser för forskarutbildning.

Det finns vissa hoppningivande tecken på att regeringen redan tänker i liknande banor. Den förstärkning av forskningen med ca 750 miljoner som anvisades i 1999 års budgetproposition kommer sannolikt, sedan ca 250 miljoner öronmärkts för satsningar vid de nya universiteterna, att fördelas av forskningsråden, vilket i praktiken gör att de kommer att tilldelas i konkurrens och därmed kommer att vinnas just av väl fungerande forskare och forskningsmiljöer. Om en sådan ordning förstärktes, så att nya statliga forskningsmedel anvisades just genom konkurrens och inte som permanenta anslag till universiteten, skulle det på allvar vara möjligt för universitet och högskolor att göra karriär – både uppåt och nedåt. Uppåt för de framsynta och ambitiösa som genom prioriteringar och strategiska beslut skapar de förutsättningar i form av forskare (aktiv rekrytering plus bra egen forskarutbildning), starka profiler (att kunna välja och välja bort inriktningar och ämnen) och infrastruktur (utrustning, lokaler, en bra allmän universitetsmiljö), som behövs för att man skall kunna vinna forskningsmedel i konkurrens. Karriär nedåt för de försumliga, inklusive de etablerade

universiteten, som inte förmår göra de anpassningar som krävs för att ta hem konkurrensutsatta medel.

Den föreslagna nya forskningsorganisationen (*Ds 1999:68*), med ett universitetsorienterat Vetenskapsråd och tre myndigheter för uppdragsforskning, ter sig också funktionell i detta perspektiv. Men det förblir regeringens och riksdagens sak att besluta hur stor andel av de totala statliga anslagen som denna nya organisation skall hantera. Vad jag här pläderat för är att den centrala organisationen successivt under åren framöver ges ansvar att hantera en allt större andel av forskningsmedlen. I praktiken kommer detta ansvar att behöva åtföljas av en organisation för utvärdering och granskning som är starkare än den nuvarande. Hur detta skall ske lämnar jag tills vidare obesvarat. Det brittiska systemet, med omfattande kvalitetsgranskning vart femte år efter i förväg uppsatta kriterier, är en redan befintlig modell, hård men rättvis. Det borde inte vara omöjligt att för svensk del skapa en motsvarighet som passar våra förhållanden.

Man bör också notera att ju mindre andel av forskningsmedlen som fördelas direkt till universiteten, desto mindre akut blir behovet av en separat kvalitetsvärdering. Det utvärderande arbetet utförs i så fall i praktiken genom forskningsorganisationen och kommer rimligtvis att åtföljas av omedelbara åtgärder i form av ökande respektive minskande anslag. De legitima behoven av kontinuitet vid universitet och högskolor bör tillgodoses genom de direkta statliga anslagen, vilka kan kompletteras genom externa finansiärers långvariga programsatsningar, uthålliga stöd till vissa forskningsmiljöer och nätverk samt riktade satsningar för kunskapsuppbyggnad, exempelvis vid mindre högskolor. Fördelen med en sådan modell, jämfört med omfattande direktutdelning av statliga anslag, är att forskningen – och forskarutbildningen – utsätts för en kontinuerlig utvärdering och att svag eller irrelevant verksamhet förhållandevis snabbt kan åtgärdas eller avslutas. Erfarenheten visar att universitetens förmåga att göra det på egen hand är begränsad.

Reformverkets felande länk

En reform som denna skulle i ett första steg inte kräva svårare beslut än att 1997 års förordning om nya universitet kompletterades med att varje högskola kan ges rätt att, efter prövning, erbjuda doktorsexamen

i ett visst ämne och att denna rätt kan utsträckas till så många ämnen som högskolan själv önskar och klarar av att bedriva forskarutbildning i. Många högskolor kommer inte att vara intresserade att delta i denna kostsamma och svåra verksamhet och visligen koncentrera sig på att göra grundutbildning bra, en uppgift som är svår nog. Men de som vill och kan forskarutbilda i sina bästa nischer och prioriterade områden har chansen att göra så. Genom samverkan med befintliga universitet kan de ytterligare utvidga sin repertoar.

Av regeringen kommer reformen egentligen bara att kräva ett ökat intresse att belöna det som verkligen utträttats istället för självproklamerade framtidsutsikter. I ett längre perspektiv bör prestationsbaserad resurstilldelning på ett betydligt klarare sätt än idag gälla även de statliga forskningsanslag som går direkt till universiteten (med förbehåll för behovet av kontinuitet som angavs ovan). Där återstår en felande länk i 1990-talets kedja av konstruktiva reformer.

Den reform inom högskolepolitiken som jag här beskrivit behoven av och antytt möjliga former för skulle fullfölja satsningen på kvalitetsmålet genom att premiera prestation. Den skulle också stimulera både samarbete och konkurrens inom högskolesystemet. Samtidigt skulle den innebära ett alternativ till den på sina håll starka opinion, som utan någon analys av konsekvenserna snabbt och i stor skala vill sprida ut de redan alltför tunna resurserna för forskarutbildning. Det är dags att aktualisera frågan om högskolesystemets design och forskarutbildningens roll. Att kombinera mångfald med kvalitet bör vara målet. Min övertygelse är att målet är möjligt att nå – om man accepterar en större mångfald i systemet än det har idag.

Referenser

- Clark, Burton R., *Places of Inquiry: Research and Advanced Education in Modern Universities* (Berkeley: University of California Press, 1995).
- Ds 1999:68 Att finansiera forskning och utveckling. Rapport från Arbetsgruppen för fortsatt beredning av myndighetsstruktur för forskningsfinansiering, Utbildningsdepartementet.
- En genomlysning av svensk forskarutbildning (Stockholm: Sveriges universitets- och högskoleförbund, 1999), [SUHF 1999].
- Franke, Sigbrit, Bengt Gustafsson, Gustaf Lindencrona, Stig Strömholm & Sverker Sörlin, ”’Felsatsning på högskolor’: Det går inte att bedriva forskarutbildning i bräckliga akademiska miljöer”, *DN Debatt* 1996-06-30.

- Holm, Einar & Ulf Wiberg, red., *Samhällseffekter av Umeå universitet* (CERUM, Umeå universitet, 1995).
- Högskola i dynamisk utveckling – fyra högskolors förutsättningar att bli universitet, *Högskoleverkets rapportserie* 1998:11 R (Stockholm: Högskoleverket).
- Kim, Lillemor, *Svensk forskarutbildning i internationell belysning*. Kungl. Vetenskapsakademien, Documenta 68 (Stockholm: KVA, 2000).
- Olsson, Björn & Ulf Wiberg m.fl., *Universitetet och den regionala utmaningen* (Stockholm: SNS Förlag, 2000, kommande).

FÖRFATTARPPRESENTATIONER

MATS BENNER är fil. dr och forskarassistent vid sociologiska institutionen, Lunds universitet. Disputerade 1997 på avhandlingen *The Politics of Growth: Economic Regulation in Sweden 1930–1994*. Han är verksam inom forskningsprogrammet Universiteten och det nya forskningslandskapet, som finansieras av Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond.

MATS FRIDLUND är fil. dr i teknikhistoria och forskare vid Institutet för studier av utbildning och forskning i Stockholm. Disputerade 1999 på avhandlingen *Den gemensamma utvecklingen: Staten, storföretaget och samarbetet kring den svenska elkrafttekniken*. Han har tidigare bl.a. arbetat på Seikos japanska forskningslaboratorium och vid CERN i Genève. Han är verksam inom forskningsprogrammet Universiteten och det nya forskningslandskapet, som finansieras av Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond.

SVERKER GUSTAVSSON är professor i statskunskap vid Uppsala universitet. Disputerade 1971 på avhandlingen *Debatten om forskningen och samhället*. Hans specialitet är forskningspolitik, välfärdspolitik och det europeiska samgåendet. Från 1986 till 1991 var han statssekreterare i utbildningsdepartementet.

LILLEMOR KIM är fil. dr i pedagogik och forskningsledare vid Institutet för studier av utbildning och forskning i Stockholm. Disputerade 1998 på avhandlingen *Val och urval till högre utbildning*. Verksam i den centrala universitetsadministrationen under flera decennier. Rektor vid Mälardalens högskola 1989–1995. Under senare år författare till artiklar och rapporter om utvecklingen i högskolan samt ansvarig för projektet Svensk forskarutbildning i internationell belysning vid Kungl. Vetenskapsakademien.

THORSTEN NYBOM är professor vid historiska institutionen, Uppsala universitet. För närvarande Gastprofessor vid Nordeuropa-Institut an der Humboldt-Universität zu Berlin. Tidigare huvudsekreterare för Rådet för forskning om universitet och högskolor 1989–1997.

Ledamot av Teknikvetenskapliga forskningsrådets styrelse 1996–1998. Medlem av Wissenschaftliches Beirat des Instituts für Hochschulforschung, in der Universität-Halle-Wittenberg sedan 1996. Medlem av Riksbankens Jubileumsfonds områdesgrupp Forskning om kunskapssamhället sedan 1998. Nybom har inom detta forskningsfält publicerat flera böcker: *University and Society: The Social Role of Higher Education and Research* (1991, med Martin Trow), *Kunskap, politik och samhälle* (1997) samt ett stort antal uppsatser och essäer i tidskrifter och böcker.

BO ROTHSTEIN innehar August Röhss professur i Statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Medlem av Riksbankens Jubileumsfonds områdesgrupp Forskning om kunskapssamhället sedan 1998. Leder flera projekt med inriktning mot arbetsmarknads-, social- och välfärds politik där institutionella förhållanden och förändringar studeras. Bland hans senaste böcker kan nämnas *Vad bör staten göra* (1994), *Just Institutions Matter* (1998) och *Korporativismens fall och den svenska modellens kris* (1999).

ULF SANDSTRÖM är docent och forskningsledare vid Institutet för studier av utbildning och forskning i Stockholm. Han leder forskningsprogrammet Universiteten och det nya forskningslandskapet, som finansieras av Stiftelsen Riksbankens jubileumsfond. Tidigare t.f. professor och föreståndare för Centrum för kommunstrategiska studier vid Linköpings universitet. Bland hans många arbeten om forskningspolitik märks *Forskningsstyrning och anslagspolitik* (1997) samt *Forskningspolitisk inblick* (1999).

HANS SKOIE är professor i studier av forskningspolitik vid NTNU i Trondheim. Han har under 25 år varit forskningsledare vid avdelningen för studier av forskningsorganisation/forskningspolitik inom NIFU – Norsk institutt for studier av forskning og utdanning och är idag engagerad dels som redaktör för tidskriften *Forskningspolitikk*, dels som specialrådgivare inom institutet. Han har givit ut ett stort antal rapporter och böcker, t.ex. *Norway – a Province of Science in a Changing World* (1997) och *Forskning, kultur og autonomi* (1998, med Øyvind Sætvedt).

BJÖRN SVEDBERG är preses i Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademien och ordförande för Chalmers tekniska högskola. Ingår i styrelsen för Knut och Alice Wallenbergs stiftelse. Han är också ledamot i styrelsen för Investor, Gambro och Scania. Han var tidigare VD och

styrelseordförande för Ericsson samt styrelseordförande för SEB.

SVERKER SÖRLIN är professor och föreståndare för Institutet för studier av forskning och utbildning i Stockholm. Han leder tillsammans med professor Gunnar Törnqvist, Lund, ett internationellt SNS-projekt om universitetens och högskolornas betydelse för ekonomisk konkurrenskraft och regional omvandling i Sverige och andra länder i Europa och Nordamerika. Medlem av Riksbankens Jubileumsfonds områdesgrupp Forskning om kunskapssamhället sedan 1998. Bland hans arbeten med forskningspolitisk relevans märks *Denationalizing Science* (co-ed., 1993), *De lärdas republik* (1994), *Universiteten som drivkrafter* (1996).

Villkoren för universitetets utbildning och forskning har förändrats radikalt under senare tid. Olika reformer har påverkat normerna och kulturen så att universitetet idag allt oftare ses som en motor för ekonomisk tillväxt och europeisk integration. Vanligt har också blivit att nyttja högskolan som medel för olika politiska mål som regional utjämning och jämställdhet. *Universitetets värden* är tänkt att stimulera debatten om universitetets samhällsroll och vad som blir konsekvenserna av olika handlingslinjer.

I boken samlas inlägg som utifrån olika temperament, perspektiv och grundhållningar berör frågan om universitetets och den akademiska forskningens roll och uppgift i samhället. Genom att föra en vid diskussion om universitetets roll, identitet och uppgift i samhället uppmärksammar författarna ett av kunskapssamhällets viktigaste problem.

Bokens författare är välkända forskningspolitiska aktörer, debattörer och forskare som Mats Benner, Sverker Gustavsson, Lillemor Kim, Thorsten Nybom, Bo Rothstein, Hans Skoie, Björn Svedberg och Sverker Sörlin. Bokens redaktörer Mats Fridlund och Ulf Sandström är forskare verksamma vid Linköpings universitet och *SISTER* – Institutet för studier av utbildning och forskning i Stockholm.

